
UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
KATOLICKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA
Ústav dějin křesťanského umění

Andrea Šídlová

**Proces translokace v Ostrově nad Ohří
(Schlackenwerth)**

**Vznik a vývoj kostela sv. Jakuba a kostela
sv. Mikuláše v závislosti na městotvorném procesu.**

Bakalářská práce

Vedoucí práce: Mgr. Stefan Scholz

Praha 2011

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci s názvem „*Proces translokace v Ostrově nad Ohří (Schlackenwerth). Vznik a vývoj kostela sv. Jakuba a sv. Mikuláše v závislosti na městotvorném procesu.*“ napsala samostatně a výhradně s použitím uvedených pramenů a literatury a že jsem ji nevyužila k získání jiného nebo stejného titulu.

Souhlasím s tím, aby práce byla zveřejněna pro účely výzkumu a soukromého studia.

V Praze dne 27. dubna 2011

Andrea Šídlová

.....

Bibliografická citace

Proces translokace v Ostrově nad Ohří „(Schlackenwerth)“ [rukopis]: Vznik a vývoj kostela sv. Jakuba a kostela sv. Mikuláše v závislosti na městotvorném procesu: bakalářská práce / Andrea Šídllová; vedoucí práce: Mgr. Stefan Scholz. - - Praha, 2011. - - s. 100.

Anotace

Práce by měla zachytit dobu vzniku dvou kostelů s ohlédnutím na historickou situaci ve 13. století v přemyslovských Čechách. Dále se pokusí zhodnotit sociální, právní a majetkovou situaci dané lokality, přičemž bude sledovat vývoj a stavební aktivity na daných stavbách.

Práce je uvedena kapitolou o správní oblasti Sedlecka, která má poukázat na střet zájmů českých panovníků a římských vládců na tomto území a to při formování českého státu a historického městského státu Cheb na přelomu 12. a 13. století

S počátky aglomerace města Ostrov je spjat rozrod Hrabšiců. Následující kapitola tedy pojednává o tomto rozrodu, majetkové základně a jejich fundacích. Stěžejní díl práce je věnován translokaci sídliště a přesunu farního centra od kostela sv. Jakuba ke kostelu sv. Mikuláše. Důvodem byla, jak bylo prokázáno, nevyhovující poloha původního sídliště pro jeho další rozvoj, který byl nutný pro konkurenci schopnost zdejšího trhového centra. To se vyvinulo následně v město. Tento stav vyvrcholil privilegiem krále Jana Lucemburského. V době, kdy už byl rozestavěn nový, poměrně velký farní chrám. Ten nahradil v této funkci kostel sv. Jakuba Většího, který byl součástí sídliště a dvorce Hrabšiců. Kostel sv. Jakuba Většího byl zbudován jako kostel vlastnický, čemuž nasvědčují reliкty po tribuně.

Klíčová slova

Ostrov, kostel sv. Jakuba, kostel sv. Mikuláše, Sedlecko-Loketsko, Hrabšici, kolonizace, translokace.

Abstract

The thesis should notice the time when the two churches arose by looking back at the historical situation in the 13th century Premyslid Bohemia. Furthermore, we will try to evaluate the social, legal and property situation of the given area, and it will monitor the development and building.

The work is given a chapter on the administrative area of Sedlecko to point out conflicts of interest of Czech kings and Roman rulers in this territory and the formation of the state historic town of Cheb and between the 12th and 13th century.

The origins of Ostrov agglomeration is linked to the family of Hradišic. The following chapter discusses their family, their asset base and foundation. The main part is devoted to the translocation and the relocation of settlements from the center of the parish church of St. James to St. Nicholas. The reason was, as it was previously shown, an unsatisfactory position of the original settlement for its further development, which was necessary for the competitiveness of the local market center. It subsequently evolved into a town. This situation culminated in the privilege of King John of Luxembourg. At that time a new and relatively big church was being built which replaced the church of St. James. It was a part of the settlement and farmstead of the family of Hradišic and a new tribune was built there.

Keywords

Ostrov, church of St. James, church of St. Niclaus, Sedlecko-Loketsko, the family of Hradišic, colonization, translocation.

Počet znaků (včetně mezer): 187 406

Děkuji panu Mgr. Stefanovi Scholzovi za cenné rady při zpracování této bakalářské práce. Zároveň bych chtěla vyjádřit své díky pracovníkům Městského úřadu Ostrov za jejich vstřícný přístup a jmenovitě pak také P. Markovi Hricovi za zpřístupnění farního chrámu sv. Michaela a Panny Marie Věrné v Ostrově a zbylých objektů vikariátu Ostrov a Mgr. Lidmile Hanzlové.

Obsah

1. Úvod.....	7
2. Shrnutí literatury.....	8
3. Sedlecko.....	11
3. 1. Historie správní oblasti sedlecké.....	11
3. 2. Pozemková držba klášterů v rámci Sedlecka a jeho nejbližšího okolí.....	17
3. 3. Cesty.....	23
4. Hrabšici.....	28
4. 1. Genealogie.....	28
4. 2. Majetkové poměry rozrodu Hrabšiců v první třetině 13. století.....	39
4. 3. Panské kostely.....	42
5. Vinecká skupina.....	44
5. 1. Otázka východiska tzv. Vinecké skupiny.....	44
5. 2. Chrám sv. Mikuláše a Alžběty v Chebu.....	46
5. 3. Vinecká skupina závěr.....	48
6. Ostrov nad Ohří.....	49
6. 1. Kostel sv. Jakuba Většího v Ostrově.....	49
6. 2. Patrocinia městských kostelů.....	58
6. 3. Translokace sídliště.....	59
6. 4. Kostel sv. Mikuláše.....	63
6. 5. Pokles do poddanského stavu.....	69
7. Závěr.....	72
8. Seznam zkratk edičních podniků, časopisů, sborníků a institucí.....	74
9. Seznam použitých pramenů a literatury.....	75
9. 1. Seznam pramenů a pramenných edic.....	75
9. 2. Seznam použité literatury.....	76
10. Obrazová příloha.....	82
11. Seznam vyobrazení.....	97

1. Úvod

Západočeské město Ostrov nad Ohří se nalézá na cestě mezi dvojicí světoznámých lázní Karlovy Vary a Jáchymov. Tato obě města jej svým věhlasem v minulém století zastínila. Město Ostrov se stalo jejich satelitem, budovaným v průběhu 50. a 60. let 20. století. Předělem mezi historickým jádrem města a částí vystavěnou ve 20. století v architektonickém stylu sorely se stala Jáchymovská ulice.

Tento předěl mezi historickou částí města a sídlištěm 20. století je zcela zřetelný. Charakter historického jádra je poznamenán četnými požáry. V jejich důsledku a díky častým přestavbám se ze stěžejního období konstituování města zachovaly především sklepy a jádro mladší budovy radnice. Stavebně-historický průzkum prokázal také gotické jádro tzv. Dolní brány. Jím byla také prokázána gotická tvrz ve sklepech současného zámku.¹

Ačkoliv jsou ve městě zachovány dva středověké chrámy (kostel sv. Jakuba Většího a farní chrám sv. Michaela a Panny Marie Věrné) je dominantou města barokní areál, rozkládající se po obou březích řeky Bystřice. [1] Tento areál je tvořen zámkem a k němu přiléhající zahradou, jejíž dominantou je dvoupodlažní letohrádek. V letohrádku jsou zachovány fresky Antonia Maniniho,² které svým námětem vycházejí z díla C. Rippy.³ Za zahradou se rozkládá komplex budov bývalého kláštera piaristů.

Podstatná část tohoto areálu byla zbudována během vlády vévodů sasko-lauenburských a přiřazených markrabat baden-badenských. Především 17. století bylo dobou velkých stavebních změn města, kdy Julius Heinrich vévoda sasko-lauenburský a poté i jeho syn Julius Franz budovali zámeckou zahradu, kterou ve své kronice vzpomínal také P. Bohuslav Balbín.⁴

Kaple Panny Marie Einsiedelnské je dominantou areálu bývalého kláštera. Byla postavena v letech 1709–1710 z rozhodnutí markraběnky Sibylly Augusty po jedné z jejích návštěv v benediktinském opatství Einsiedeln. Tato kaple doplnila stávající komplex budovy kláštera a kostela Zvěstování Panně Marii, mauzolea-kaple sv. Anny a kaple sv. Floriána, ve které je dochována freska v kupoli od A. Maniniho.

Tento areál po svém dobudování zastínil oba středověké chrámy sv. Jakuba a sv. Mikuláše, který dříve patřil k nejbohatším chrámům v loketském kraji.⁵

¹ Stavebně-historický průzkum 1971 rkp., 2–4.

² PREISS 1986, 268.

³ ČEPELÁKOVÁ 2007, 37–45.

⁴ ZEMAN 2001, 105.

⁵ KÜHNEL 1923, 36–38.

2. Shrnutí literatury

Informace, týkající se vzniku a vývoje kostelů v Ostrově nad Ohří, mohou poskytovat různé zdroje. Pro účely této bakalářské práce bylo využito jak pramenných zdrojů, jakými jsou kupříkladu prameny v podobě privilegií, smluv, kronik atd. Některé z těchto pramenů jsou ovšem zachovány dnes již jen v opisech. Jde především o práce J. Kühnla a také A. Wolfa.⁶ Také četná privilegia jsou dochována v podobě konfirmací mladších panovníků nebo jako vidimi blízkých měst.

Studujeme-li literaturu zabývající se městem, můžeme ji rozdělit do dvou kategorií již od 19. století. Již v průběhu druhé poloviny 19. století byla věnována pozornost jak zdejším architektonickým památkám tak historii samotné. Můžeme poukázat také na fakt, že stěžejní část literatury do konce druhé světové války a krátce po ní byla psána německy.

Již v 19. století byla historii města věnována pozornost P. W. Sommerem (*Kurze Geschichte der Stadt Schlackenwerth*, 1866). Na jeho práci počátkem 20. století navázal J. Kühnl, který prostudoval dostupné prameny a literaturu, vážící se k městu od jeho počátků až do sklonku vlády větve markrabat baden-badenských. Tuto práci (*Geschichte der Stadt Schlackenwerth*, 1923) můžeme i dnes považovat za základní monografii k dějinám města. V roce 1959 byla vydána J. Urbanem první monografie o městě v českém jazyce, nesoucí jednoduše název *Ostrov*. Tato publikace navázala poměrně úspěšně na Kühnlovu práci, kterou dále rozvedla o události do sklonku druhé světové války, a zároveň reagovala na aktuální dění 50. let 20. století v regionu. V roce 2001 byla ve spolupráci Z. Čepelákové a L. Zemana vydána rozsahem a obrazovým materiálem zatím největší publikace pod názvem *Dějiny města Ostrova*. Tato publikace se snažila zmapovat dějiny města na základě všech dostupných pramenů a literárních zdrojů. Bohužel musíme konstatovat, že nedokázala zcela využít všech zdrojů, které byli autorům k dispozici. Přínosem této publikace zůstává zmapování událostí města a jeho okolí v průběhu 19. a 20. století.

Tyto zdroje lze doplnit o četné články zabývající se pro období středověku oblastí historického Chebska (*F. Kubů: Chebský městský stát*, 2006), Sedlecka-Loketska (*J. Fiala: Osídlení Sedlecka na přelomu 12. a 13. století*, 1992), jako územně-správní oblastí, tak hospodářskou základnou či uměleckou proveniencí. Pro rané dějiny novověku jsou přínosem pro dějiny Ostrova také studie vztahující se k těžbě nerostných rud v západních Čechách a především stříbra v Jáchymově za vlády Šliků (*P. Kašpar / V. Horák: Schlikové a dobývání*

⁶ WOLF 1970 rkp., nepag.

stříbra, 2009) a samozřejmě četné studie německých badatelů o vévodech sasko-lauenburských (K. Kaack: *Sachsen-Lauenburg und Böhmen: die Welfen und das Herzogtum Lauenburg*, 1989) a markrabatech baden-badenských.⁷

Rozvoj zájmu o zdejší architekturu můžeme zaznamenat už od druhé poloviny 19. století. Zdejší sakrální stavby byly zahrnuty do Grueberova „kompndia“ středověké architektury.⁸ Svou pozornost věnoval těmto objektům ve své práci i J. Neuwirth⁹ a po něm široká škála dalších autorů. Mezi nimi můžeme vzpomenout jména D. Líbala,¹⁰ V. Mencla,¹¹ A. Mahautové-Livorové.¹²

V Ostrově nad Ohří se nalézají dva středověké chrámy, ovšem rozdílný postoj badatelů k nim je až zarážející. Již od konce 19. století probíhaly četné diskuse o kostelu sv. Jakuba Většího, které byly publikovány v Mitteilungen der k. k. Central-Commission für Denkmalpflege in Österreich. Obsah článků byl především zaměřen na zachování této stavby a její nutnou rekonstrukci.¹³

Již B. Grueber ve své publikaci začlenil tento kostel mezi památky tzv. „Nördliche Gruppe.“¹⁴ V následujících letech se k této skupině vyjádřili četní badatelé a každý z nich měl o členech této skupiny a o jejich datování poněkud rozdílné představy. Z konceptu, jehož autorem byl B. Grueber, a který byl východiskem pro mladší autory, vybočuje názor F. J. Lehnera.¹⁵ Názory tohoto autora nenalezly později ohlas, přičemž se mohly stát východiskem pro jiný přístup pohledu na chrám sv. Jakuba Většího. A. Merhautová-Livorová byla po Lehnerovi prvním badatelem, který vyslovil názor, že zařazení kostela do tzv. „Nördliche Gruppe“ nebo-li do tzv. Vinecké skupiny nemusí být zcela oprávněné. Bohužel tyto své postřehy dále nerozvedla a její další práce pracovaly s východiskem vzešlým od B. Gruebera.¹⁶ Na její myšlenky navázaly drobné studie J. Sommera, které byly publikovány v 80. letech 20. století v periodiku Památky a příroda.¹⁷

Porovnáme-li dostupnost materiálů vztahujících se k oběma městským chrámům, dojdeme k závěru, že literatura o kostelu sv. Mikuláše je nedostatečná. Větší pozornost byla

⁷ Odkazy na literaturu nalézáme. In: Kalista 2009, 119–183.

⁸ GRUEBER 1871, 47.

⁹ NEUWIRTH 1888; 217, 226 a 259

¹⁰ LÍBAL 1984, 133–144.

¹¹ MENCL 1978, 50.

¹² MERHAUTOVÁ-LIVOROVÁ 1971, 188.

¹³ Mitteilungen der k. k. Centr. Com. III Folge, Bd. IV, 1905, 426; Ibidem Bd. V, 1906, 180; Ibidem Bd. VIII, 1909, 405; Ibidem Bd. XI, 1912, 76.

¹⁴ GRUEBER 1871, 47.

¹⁵ LEHNER 1905, 46–49.

¹⁶ MERHAUTOVÁ-LIVOROVÁ 1959, 228–253.

¹⁷ SOMMER 1987, 26; 1989, 468–475.

chrámu a jeho mobiliáři věnována již A. Gnirsem v díle *Topographie der historischen und kunstgeschichtlichen Denkmale in dem Bezirke Karlsbad*. Bohužel jeho monografie vyšla s mnohaletým zpožděním až v roce 1996 a to bez původního obrazového materiálu, který byl ztracen. Tato monografie spolu se stavebně-historickým průzkumem uskutečněným pod vedením D. Líbala v roce 1971¹⁸ je základní a v podstatě jedinou literaturou k tomuto chrámu, ovšem ani jedna z prací nereaguje na vývoj bádání od 80. let 20. století.

Ani chrám sv. Mikuláše není opomenut v práci B. Gruebera či J. Neuwirtha. Dílčí studii v nedávné době chrámu věnovala také M. Radová-Štiková ve svém monumentálním díle o sklípkových klenbách.¹⁹

Dalšími zdroji jsou samozřejmě již jmenované monografie, vztahující se k historii města. Pro doplnění je nutné také vzpomenout práce K. Kuči.²⁰

Nejnovější poznatky jak z archeologie tak ze stavebně-historických průzkumů chybějí. Dílčí poznatky, které byly opublikovány spoře v lokálních periodikách, jsou zcela nedostačující, a proto zde nebudou dále rozvedeny.

¹⁸ Ostrov nad Ohří, stavebně-historický průzkum rkp. 1971.

¹⁹ RADOVÁ-ŠTIKOVÁ 1998, 193.

²⁰ KUČA 1996, 895–907.

3. Sedlecko

3. 1. Historie správní oblasti Sedlecké

Tato kapitola je úvodem práce, zabývající se stavební historií města Ostrov nad Ohří v období středověku a počátku raného novověku. Má pomoci objasnit vlivy, které jej pomáhaly formovat v průběhu prvních staletí jeho existence na základě správní příslušnosti. Ta však není tématem práce samotné, ačkoliv ji bude po celou dobu ovlivňovat, proto je nutné vyjasnit si význam historického Sedlecka-Loketska a to jak pro Čechy tak pro samotnou Svatou říši římskou.

Hned na začátku je nutné připomenout, že se objevují v písemných pramenech i zprávy, díky kterým se Sedlecko někdy nepovažuje za součást vlastních Čech. Jde o falzum zakládací listiny vyšehradské kapituly ze 12. století, ve které jsou Čechy a Sedlecko zmiňovány vedle sebe: „ ... *decimam marcam de tributo per totam Boemiam etiam Sedlih/Zedlicih*“²¹ Šimák se domníval, že důvodem této formulace byla správa Sedlecka císařem Fridrichem Barbarossou a své myšlenky dále rozvedl. Dle jeho mínění jej kníže Bedřich měl císaři zastavit za jemu prokázanou podporu.²² Podobná vyjádření k této situaci nalzáme i v Jindřichově listině z doby kolem roku 1196 a v papežské listině z roku 1185.²³

Území historického Sedlecka se rozprostíralo podél toku řeky Ohře, která protéká od jihozápadu k severovýchodu jižním okrajem Sokolovské pánve. Na území Sedlecka je možné vstoupit od západu přes Chebskou pánev, kde je přístup mnohem snadnější než při vstupu z vnitřních Čech. Chybí zde totiž výraznější přírodní předěl, kterým je na východě při ústí do kraje Klášterecká soutěska. Orografická situace na západě při vstupu do Chebské pánve naznačuje dosti pravděpodobnou možnost, že zde mohlo jít o jednotné správní území vztahující se k hradišti v Sedleci, které bylo poněkud excentricky umístěno na východě jím řízeného území. Rozvoj a způsob osídlení tohoto kraje byl tedy značně ovlivněn zdejšími přírodními podmínkami.

Oblast pánve je izolována od okolí skrze hory, které se táhnou při jejích hranicích. Ty značně znesnadňují přístup a osídlení její krajiny. Na jihovýchodě jsou překážkou

²¹ CDB I, č. 387, 386, ř. 5–10.

²² ŠIMÁK 1938, 546.

²³ CDB I, č. 356, 321–323.

do vlastních Čech Doupovské hory, které byly osidlovány teprve od sklonku 12. století proti proudu Liboce od Žatecka.

Od severu je krajina chráněna Krušnými horami, které mají na české straně prudší sklon než na straně sousední saské oblasti. Pod nimi se rozprostírá Hroznětínsko-ostrovská a Sedlecká kotlina, jejichž přírodní podmínky byly pro osídlení této krajiny nejpříznivější. Ty jsou od jihu uzavřeny Karlovarskou vrchovinou.

Jak dosvědčují tyto přírodní podmínky, nevhodnějšími místy pro osídlení bylo okolí vodních toků, přičemž jejich páteř tvořila řeka Ohře doplněná o své přítoky. Z levé strany to jsou Svatava, Rolava a Bystřice, přičemž Svatava byla později hraniční řekou historického Chebska a Loketska. Z pravé strany se do Ohře vlévají Libava, Teplá a Lomnice.

Již Kosmova slova dosvědčují, že si všímaví lidé byli vědomi rozdílů v krajině. Ve svém díle sám zmiňuje polní a lesní regiony: „ ... *in campestribus ... in silvestribus...*...“²⁴

V podstatě shodně chápali historici území historického Sedlecka již v minulosti. F. Palacký jej ve svém díle popisuje: „ ... *Sedlecko se táhlo poříčím Ohře z obou stran od Velichova nahoru až po hranice chebské; k němu počítány na severu Ostrov, Hroznětín a Tatrvíce, na východu Vzychov, Radošů, Svatobor, na jihu Bečov a Vranov...*...“²⁵ J. Lippert uvádí, že se Sedlecko rozprostírá uprostřed příhraničního hvozdu, který je prosvětlen údolím řeky Ohře, a který osídlili slovanští obyvatelé z okolí Žatecka. Sedleckou župu vymezil na východě Stráží a na západě Kynšperkem nad Ohří. Za přirozenou hranici na severu pokládal neosídlený pomezní hvozď (Krušné hory). Na jihu jí byly Slavkovský les a následně Doupovské hory.²⁶ R. Schreiber ve své práci o Loketském kraji vymezil jeho území téměř stejně. Na východě zmiňuje území patřící klášterům, Velichovský a Vojkovský újezd, Hroznětínské proboštství, Šemnický újezd a majetek benediktinů v okolí Klášterce a Boče.²⁷ V podstatě stejně toto území vymezil i R. Fischer ve své práci.²⁸ Poněkud odlišný je názor J. V. Šimáka. Ten nesouhlasí s teorií jednoho kmene usazeného na tomto území s centrem v Sedlci. Existenci hradu nepopírá, ale dokonce tvrdí, že šlo pouze o jeho příslušenství: „ ... *Toto Sedlecko, připomínané k X. století sotva bylo územím kmenovým, nýbrž asi jen příslušenstvím ke hradu Sedlci. Jeho zeměpisné poměry v době knížecí se docela podobají*

²⁴ KOSMAS, třetí kniha, kap. LII, 225.

²⁵ PALACKÝ 1921, 162.

²⁶ LIPPERT 1896, 33–34.

²⁷ SCHREIBER 1935, 36–38.

²⁸ FISCHER 1940, 70.

*kladským: úzký dlouhý řetěz osad, provázející cestu, která spojuje Chebsko a Žatecko, ...*²⁹ Ostrovský historik J. Kühnl se pokusil o vymezení území na základě písemných pramenů. I on uvádí jako severní hranice Krušné hory a jako jižní Slavkovský les. Změna ale nastala na východě, kde hranice posunul k Boči, a na západě, kde jako hranici určil pahorkatinu u Chlumu. Své výsledky opíral o donační listiny.³⁰ Poněkud odlišnou představu o vymezení území Sedlecka měl E. Šimek. Tento badatel jeho rozsah značně rozšířil a to tak, že v jeho podání sahá od Boče na východě až po Smrčiny na západě a tudíž území zahrnuje také plochu historického Chebska a zároveň pozdějšího Loketska.³¹ Tuto teorii dále rozvíjel V. Holý. Ten se domníval, že toto území patřilo k Čechám, ale za vlády Friedricha Barbarossy se stalo Chebsko součástí Říše a zároveň východním územím pro německou kolonizaci Sedlecka. Tvrdil, že ta vyvrcholila dočasným ovládnutím této provincie. Ve své práci odkazoval na četné studie českých i německých autorů, kteří se zabývali otázkou historického Chebska. Ze svého pohledu poukázal na jediný pramen, který by bylo možné použít jako důkaz o příslušnosti území Chebska k Říši. Je jím tzv. zakládací listina pražského biskupství, hlásící se do roku 1086. Ta je ovšem dochována pouze ve dvou opisech ze 12. století.³² Opisy nezmiňují Chebsko při vytčení hranic diecéze. Dále Holý doložil, že před 12. stoletím nemůžeme uvažovat o vyhraněném chebském útvaru, ale jen o hradišti Chebu. Západní hranice je při tom v listině opsána takto: „ ... *Tugust ... Zedlza et Lusane, ...* “ To by tedy mohlo znamenat, že hranice biskupství byly určeny kmenovými územími popřípadě obvody knížecích hradů a nikoliv hradišti. Domníval se, že: „ ... *Pozdější Chebsko a Sedlecko mohly mít jen jedno mocenské centrum přemyslovské centrum a pod pojmem „Zedlza“ by pak bylo třeba zahrnovat i pozdější Chebsko.* “ Skrze rozšíření řezenské diecéze bavorskou kolonizací pohraniční marky Nordgau ve 12. století dokazuje: „ ... *Církevní hranice tu tedy není (nebo přinejmenším nemusí být) stabilizovaným svědectvím starších vztahů, ...* “³³ Ve své studii se dále snažil poukázat, že ještě ve druhé polovině 12. století čeští panovníci vládli okrajovým územím Chebska, o čemž by mohly vypovídat písemné prameny. Holý se ocitl v opozici vůči Z. Fialovi, který se krátce předtím vyslovil zcela jednoznačně, že: „ ... *součástí českého státu, jak je o tom vůbec možné mluvit v 10-12. století mluvit, Chebsko nebylo.* “³⁴ Naposledy tuto

²⁹ ŠIMÁK 1938, 544.

³⁰ KÜHNL 1923, 11.

³¹ ŠIMEK 1955, 32.

³² CDB I, č. 86, 94.

³³ HOLÝ 1968, 223.

³⁴ FIALA 1965, 25.

problematiku ve svém článku zhodnotil J. Fiala, který se přidržel klasičtějšího pojetí rozvržení území Sedlecka.³⁵

Jak již bylo výše zmíněno, Kosmas popsal rozmezí pražské diecéze na základě privilegia císaře Jindřicha III. (1039–1056) ve prospěch biskupa diecéze pražské Gebharta, které bylo vystaveno za synody v Mohuči.³⁶ Ta zde probíhala od dubna roku 1085 a následujícího roku pokračovala v Řezně. Další zmínka vztahující se k Sedlci je obsažena v opisu originálu ztracené listiny Soběslava I. pro vyšehradskou kapitolu z roku 1130. Je cenným dokumentem zachycujícím situaci rozdílného hospodářského a sociálního vývoje českých regionů. Kníže v ní kapitule přiznal desátou část daně z míru z uvedených provincií a „*civitates*“, mezi které byl zařazen i Sedlec.³⁷ Ve studii J. Žemličky, zabývající se hradeckými centry na počátku 13. století, byla hradecká centra rozdělena do dvou skupin na základě svého významu pro konstituování měst v následujícím století. Jím zmiňovaný nejzápadnější hradecký obvod Sedlecko byl zařazen mezi pokleslá centra hradecké správy. Dle jeho názoru se základy této diferenciací setkáváme už v 11. století. Její původ vidí zcela přirozeně v možnostech jednotlivých lokalit a také samozřejmě v účelu, s kterým byla jednotlivá střediska správy budována. Bohužel rozsah studie autorovi nedovolil pozastavit se více nad jednotlivými hradeckými obvody a tudíž jeho závěry zůstávají v rovině obecnosti leč důležité, ale i přesto v otázce hradeckého centra v Sedlci méně podstatné.³⁸

Uvědomíme-li si, že studie je zaměřena na dobu těsně před vyvrcholením krize hradecké soustavy, musíme si položit otázku, jaká byla primární funkce hradeckého centra v Sedlci. Je jisté, že zdejší centrum bylo v první řadě předsunutou baštou, dohlížející na vstup do vnitřních Čech, ale zároveň kontrolním bodem nad sporným územím, kde se střetávaly zájmy českého knížete se zájmy Říše. Toto jsou důvody zvýšeného zájmu o Sedlecko v závěru 12. století.

Otázka, zda bylo či nebylo území útvaru historického Chebska pod správou hradeckého centra v Sedlci, nebyla v minulosti zcela jednoznačně zodpovězena. Historici na obou stranách hranic se shodli na tom, že toto území obývali Slované a Němci sem začali výrazněji pronikat k první polovině 12. století. Základem tohoto tvrzení je poněmčování slovanských místních jmen. Jde tedy o nejstarší, Němci osídlený český kraj, jak to shrnul již J. Hemmrle.³⁹

³⁵ FIALA 1992, 33–83.

³⁶ Kosmova kronika česká, druhá kniha, kap. XXXVII, 121–122.

³⁷ CDB I, č. 111, 113, ř. 7–8.

³⁸ ŽEMLIČKA 1978, 559–586.

³⁹ HEMMRLE 1962, 133.

Jiné důkazy, že území horního Poohří mohlo patřit i pod svrchovanost českého knížete, nalzáme v písemných pramenech jím adresovaným klášterům jako příjemcům půdy a to i v době, kdy Sedlecko bylo pod správou Štaufů.

Císaři Friedrichu Barbarossovi se za knížete Bedřicha podařilo opanovat i území Sedlecka. Kdy se tak stalo, není možné s jistotou konstatovat, avšak jako nejpravděpodobnější možnost se jeví řezenské jednání v září 1182, kdy bylo české poselstvo donuceno akceptovat císařova rozhodnutí.⁴⁰ Kastelán na Sedlci byl posléze přirozeně nahrazen štaufským ministériálem, v podstatě hospodářem, ve funkci správce. Byl jím Wernherus v pramenech zachycený k roku 1188 jako „*economus in Zedliz*.“⁴¹

V. Knoll se domnívá, že Friedrichovým záměrem bylo opanovat Sedlecko trvale a přičlenit jej k vznikajícímu komplexu, skládajícímu se z Plíseňska, Norimberska, Chebska a Vogtlandu. Území bylo minimálně v rozmezí let 1182–1193 v moci Barbarossy a jeho nástupců. Holý se dále domníval, že kraj byl již pod jeho svrchovaností v 70. letech. Ten předal území Chebska a hradů Weissenburg a Rothenburg svému synovi Konrádovi a to před svým odchodem na 3. křížovou výpravu.⁴²

Sedlecka se již ve prospěch českého knížete vzdal císař Jindřich VI. (1190–1197). Tyto události se odrážejí i v textu Zlaté buly sicilské z 6. 12. 1212, kde ve 4. odstavci stojí: „ ... *Omnes etiam terminos, qui predicto regno attinere videntur, quocumque modo alienati sint, ei et successoribus suis possidendos indulgemus*.“⁴³ Ovšem tato ustanovení jsou jen opakováním staršího privilegia krále Filipa Švábského z roku 1198, a jak již poukázal J. Kejř, je jisté, že již v této době bylo území Čech sjednoceno. Jako dosti pravděpodobná možnost se mu jeví rok 1193, kdy se vlády v Čechách ujal z vůle císaře Jindřicha VI. biskup pražský Jindřich Břetislav.⁴⁴

Tyto události nám nabízejí hned další otázku. Bylo či nebylo nadále centrem kraje za vlády Štaufů zdejší hradiště nebo, jak se domníval Knoll, bylo již stavěno nové správní centrum právě v Lokti? Je tu ale ještě jedna možnost a to ta, že „*economus*“ sídlil prozatím v provizoriu na jednom z blízkých hradišť u Sedlce, která se zde nacházela.

Analogie pro translokaci správního centra v důsledku změny svrchovanosti území jsou spjatý např. s těmito lokalitami: Stará Kouřim-děpoltická Kouřim, Starý Plzenec, Alt-Weitra-Weitra,

⁴⁰ Kronika Jarlochova. In: FRB II, 481; Kronika Jarlochova.

⁴¹ CDB I, č. 320, 294.

⁴² ME, 102.

⁴³ CDB III., č. 96, 92–94, ř. 17–19: „ ... *všechny také končiny, které k napřed řečenému království náležitými se ukazují, jakýmkoli způsobem zcizeny byly, jemu a nástupcům jeho držeti dopouštíme*.“

ŽEMLIČKA 1987, 30; ŽEMLIČKA 1990, 116–117.

⁴⁴ KEJŘ 1975, 11–27.

nebo také přeložení původně uherského *Heimenburg* I. „Am Stein“ před rokem 1042 k 3 km vzdálenému říšskému hradu Heimenburg po r. 1050.⁴⁵

Dodnes zůstává problematickou otázkou poloha hradiště v Sedlci, které bylo centrem kraje. Možných hypotéz existuje několik. Žádnou však nelze zcela prokázat a ani vyloučit, poněvadž terénní situace byla zásadně pozměněna těžbou.

Některými badateli je hradiště kladeno na levý břeh řeky Ohře mezi Karlovy Vary a Sedlec. S tímto názorem se setkáváme už J. E. Vocela, dále u J. L. Píče a také u E. Šimka.⁴⁶

Další názor, s kterým se setkáváme, položil hradiště na vrch „Gobes,“ ležící směrem na západ od vsi Sedlec mezi říčkou Rolavou a severovýchodním přítokem u Staré Role. Hradiště sem ve starší literatuře umístil již F. Bernau, který zde pozoroval zbytky valu. Ten se také domníval, že našel zbytky centra kmene Sedličanů. Za důkazy, potvrzující jeho zjištění, považoval jednak zbytky valu, ale také jméno samotného vrchu „Gobes,“ ve kterém shledal poněmčení původního slovanského slova kopec.⁴⁷ Toto odmítl Šimek s poukazem na velkou rozlohu hradiště, která je typická pro starší předhistorickou dobu, a také na značnou vzdálenost samotného hradiště od kostela.⁴⁸ Nejnověji se otázkou hradiště Sedlec zabývali P. Choc či J. Žemlička. Choc poukázal na možnost zániku hradiště již v 10. století s poukazem na prameny, ve kterých si povšiml rozdílu při jeho jmenování. Upozornil na to, že až do roku 1226 se v pramenech hovoří výlučně o kraji sedleckém, přičemž jedinou výjimkou je Soběslavova donace z roku 1130,⁴⁹ a v následujících letech již jen o stejnojmenné vsi a to podobně jako u Práchně.⁵⁰ Žemlička měl za to,⁵¹ že zdejší hradiště bylo opuštěno v počátcích 13. století, ale jako relikt se zachovalo výluční postavení zdejšího farního kostela a tudíž i faráře, který byl nositelem titulu děkana. Třetí a poslední možností umístění hradiště je jeho situování na území dnešního katastru vsi do blízkosti farního kostela sv. Anny.

Analogie pro setrvání farního centra regionu na místě starého správního hradiště: Stará Jihlava-Jihlava, Staré Prachatice-Prachatice, Staré Budějovice-Budějovice, kostel Panny Marie v Altenburgu a říšský hrad v Hainburgu.

Během první třetiny 13. století bylo správní centrum ze Sedlce přeneseno do Lokte, kde byl zbudován pro potřeby správy nový hrad. Název provincie sedlecké byl naposledy

⁴⁵ viz nejnověji SCHOLZ 2011. Katalog je v tisku..

⁴⁶ ŠIMEK 1955, 88–89; viz nejnověji CHOC 1972, 45–64.

⁴⁷ Ibidem

⁴⁸ ŠIMEK 1955, 88–89.

⁴⁹ CDB I, č. 111, 113.

⁵⁰ CHOC 1972, 61–62.

⁵¹ ŽEMLIČKA 1978, 572.

použit v roce 1226⁵² a již v roce 1234 vystupuje v listině jako svědek purkrabí loketský.⁵³ Zvláštní postavení Loketska zaniklo v roce 1714, kdy bylo přičleněno k Žatecku. Mezi lety 1751–1850 bylo opět osamostatněno a jako zvláštní kraj zaniklo po zřízení okresního správního členění v druhé polovině 19. století. Zbývá jen dodat, že jeho výluční postavení mu bylo zachováno i v době jeho zastevení Šlikům v průběhu 15. a 16. století.

3. 2. Pozemková držba klášterů v rámci Sedlecka a jeho nejbližšího okolí

Jeden z faktorů, který nám může být nápomocen ve vymezení správní oblasti provincie Sedlecké a zároveň nám může pomoci definovat rozsah území pod svrchovaností českého knížete, je pozemková držba klášterů. Ty byly nadány četnými privilegii a především pozemky. Zároveň však zaručovaly panovníkovi dohled nad územím, nad kterým by jinak těžko udržel svou svrchovanost. Typickým příkladem tohoto problému je západní hranice Čech.⁵⁴

Jako ochrana země zde před možným nebezpečím sloužily husté lesy, které kníže sice darovával, ale s výhradou, že budou sloužit především jako pastviny. Sílící kolonizace z Čech zde tedy mohla být reakcí na aktivity příchozích německých kolonistů.

Na východní hranici byl sousedem sedlecké provincie benediktinský klášter v Postoloprtech. Klášter patrně vznikl ve 20. letech 12. století, avšak otázka jeho zakladatele zůstává nejasná. V. Novotný uvádí, že klášter stál již v letech 1119–1122, ale ani on si není jistý, kdo byl jeho zakladatelem. Přesto ale jako možné zakladatele kláštera označil Vršovce.⁵⁵ J. V. Šimák uvádí: „... *Obdržel tu klášter benediktinský v Postoloprtech neznámé době (ale nejspíš hned při svém založení za Vladislava I.) rozsáhlé lesní zboží na levém břehu Ohře až na české pomezí, od újezdu vojkovského až ke Kadani.*“⁵⁶ Dále se domníval, že šlo o hlavní zboží Postolopr. Z tohoto důvodu zde založily druhý klášter nazvaný Klášterec s proboštvím a s kostelem sv. Václava v Boči. Nepíše se zde však nic o tom, že klášter sám

⁵² CDB II, č. 286, 283.

⁵³ CDB III, č. 65, 69.

⁵⁴ ŽEMLIČKA 1990, 150–151.

⁵⁵ NOVOTNÝ 1936, 695–696.

⁵⁶ ŠIMÁK 1938, 562.

byl založen knížetem, jak uvádí ve své práci J. Fiala.⁵⁷ Ten zároveň uvedl, že: „... *Lippert se domníval, že fundátorem nebyl panovník právě jen proto, že o zakladateli není nic známo.*“⁵⁸ Avšak i pro J. Žemličku jsou Postoloprty šlechtickým založením.⁵⁹ Přidělení takto rozsáhlého majetku by jim i přesto musel schválit sám panovník.

Štěďře vybavenou fundací knížecím párem byly Doksany, které byly založeny přibližně rok poté, co přišli premonstráti na Strahov. Jako zakladatele kláštera zmiňuje Vladislava II. již Jarloch⁶⁰ a klášter k roku 1150 vzpomíná Vincentius.⁶¹ Vladislav II. věnoval klášteru území na pravém břehu řeky Ohře tzv. Velichovský újezd: „... *in Zedlec circuitum, qui dicitur Welichov, ...*“⁶² Kníže Bedřich rozmnožil klášterní majetek o zdejší Kotvinský újezd. Klášter obdržel i blízký újezd Vojkovský, ale jeho dárce byl Friedrich Barbarossa: „... *Dux quoque Fridericus, frater noster, consilio pietatis fervens in Zedleccensi provincia ab imperatore Friderico domui sepe nominate petitione sua firmiter obtinuit Woycowic cum silva, hiis terminis sepe predium notatus istinquens...*“⁶³ To stvrzuje i potvrzení Přemysla I. z roku 1226, kde stojí: „... *Woycowic cum silva...*“⁶⁴ Není tedy pochyb o tom, že v této době šlo o zcela strategický krok knížete, který byl směřován proti možné uzurpaci území Němci, jak je patrné. Poněkud pozdním důkazem je pro nás listina z roku 1273. Ta je dokladem aktivního přístupu kláštera k rozmnožování klášterního majetku a také důkazem, že kanovnice pochopily, za jakým účelem jim území bylo darováno. Listina vydaná 15. května roku 1273 potvrzuje totiž dolanským pannám jejich vsi, kterými jsou *Welichow, Jacobz, Petersdorf, Lupodersdorff, Wichowicz, Domnitz, Sconewalde, Perminesgruene.*⁶⁵

Další klášter, který zde vlastnil nezanedbatelný majetek, je cistercký klášter Waldsassen. Již roku 1159 král Vladislav I. za svého zdejšího pobytu věnoval klášteru území za Kadaní zv. „*Campus Preolaca,*“⁶⁶ avšak krátce předtím klášter obdržel potvrzení od řezenského biskupa, týkající se desátků v Lubech (Schonnpach) a Kostelní (Chirchberc) se všemi lesy, které mu byly přiřknuty králem Konrádem a vévodou Friedrichem.⁶⁷ V pramenech ale zjišťujeme, že toto území bylo třikrát přiřknuto klášteru také českými panovníky, kteří újezd klasifikují v konfirmačních listinách v letech 1159: „... *in silva*

⁵⁷ FIALA 1993, 59.

⁵⁸ Ibidem; LIPPERT 1898, 50.

⁵⁹ ŽEMLIČKA 1997, 251.

⁶⁰ Kronika Jarlochova, In: FRB II, 467, Kronika Jarlochova.

⁶¹ Letopis Vincentiův, In: FRB II, 420, Letopis Vincentiův.

⁶² ŠIMÁK 1938, 560.

⁶³ CDB II, č. 286, 281.

⁶⁴ Ibidem.

⁶⁵ RGB II, č. 829, 333.

⁶⁶ NOVOTNÝ 1937, 916.

⁶⁷ ME, 76.

*provincia Zedlcelsis ambitum, quo sclavonice vgeid dicitur, ...*⁶⁸ V roce 1165 a 1181 bylo použito obratu: „... *in silva ultra provintiam Zedlze...*“⁶⁹ Jako svědek na prvních dvou listinách vystupuje i sedlecký kastelán Závíš. Kníže Bedřich v poslední z listin v roce 1181 přesně vytyčil hranice území kláštera: „... *auferatur et domus dei in sua possessione non inquietetur...*“⁷⁰ Bedřich navíc rozšířil i državy kláštera, když mu postoupil újezd Meringing, který je dnes součástí Bavorska. To bylo učiněno: „... *scitu atgue sensu Boemorum...*“ Už J. Kejr zdůraznil změnu, která je patrná v Bedřichově listině hlásící se do doby kolem 1184.⁷¹ V této listině kníže nezmiňuje, jak dříve bývalo zvykem, nadání kláštera v západních Čechách. Pozornost je soustředěna pouze na stávající rozšíření klášterního majetku. Zápis listiny je faktickým záznamem politické situace a to tak, jak byla právě aktuální pro toto území sousedící se Svatou říší římskou. Celkový výčet statků kláštera obsahuje až listina papeže Lucia III. z roku 1185, která zaznamenala císařovo rozhodnutí z roku 1184. V listině vzal papež v ochranu obvod v kraji sedleckém, kterým nadal klášter císař Friedrich: „... *In provincia Cedlize circuitum, duem...F, illustris Romanorum imperátor vobis contulit...*“⁷² Posléze vzal v ochranu český biskup a kníže Jindřich Břetislav statek Chodov v kraji sedleckém a újezd Meringin za ním.⁷³ V. Holý se domníval, že tento újezd vznikl splynutím újezdů Vladislavova a Bedřichova.⁷⁴

Dceřiným klášterem Waldsassen je Osek, rodinná fundace Hrabišiců. Původní lokace se ale vázala na nadání jiného předního představitele feudality a to na Milhoště. Darování „*predium Mastova nomine*“ tohoto „*comes Milhost*“ potvrdil kníže Jindřich Břetislav v roce 1196.⁷⁵ Tento majetek byl již po několik let zatížen spory, které církevní instituci vlastně náleží.⁷⁶ Cistercký řád byl vmanipulován do sporu, ve kterém šlo Milhošťovi o legalizaci vyvlastnění rodinného majetku darovaného johanitům ve svůj prospěch, což se mu podařilo, jak o tom svědčí listina z roku 1196. Vzhledem k tomu, že i cisterciáci byli Milhoštěm zhruba po šesti letech donuceni odejít, stali se i oni žalujícími. Také jejich reklamaci, již za osecký klášter, se nedostalo u papeže Inocence III. kladného vyřízení.

Otevřenou otázkou zůstává rok založení nového konventu, popřípadě přechod waldsaských mnichů z Mašťova do Oseku. Listina biskupa Daniela II., která je však falzem, hlásícím

⁶⁸ CDB I, č. 204, 102.

⁶⁹ CDB I, č. 227, 204–205; CDB I, č. 295, 263–265.

⁷⁰ CDB I, č. 295, 263–265.

⁷¹ CDB I, č. 305, 275–276.

⁷² ME, 98.

⁷³ CDB I, č. 356, 321–323.

⁷⁴ HOLÝ 1968, 223–252.

⁷⁵ CDB I, č. 355, 319–320.

⁷⁶ CHARVÁTOVÁ 1998, 291–294

se do roku 1209, nás informuje o několika předělech života komunity, která byla v dceřiném vztahu s klášteřem Waldsassen.⁷⁷ Spravuje nás nepřímou o možném datu příchodu mnichů do Oseku, kterým má být rok 1199. Ta je součástí širšího souboru listin, hlásících se mezi léta 1203–1209, přičemž značná část souboru tvoří falza. Výjimkou je mezi nimi papežská listina z roku 1207.⁷⁸ To ale neznamená, že listiny, které jsou prokazatelnými falzy, nemohou zachycovat skutečnost. Nejen zakladatel klášteřa Slávek byl rozmnořovatelem jeho majetku, ale i ostatní členové rozrodu, což svědčí o majetkové diferenciaci rozrodu.⁷⁹ Osecký klášteř měl své přirozené majetkové těžiště v severozápadních Čechách. Nejrozsáhlejší kolonizační činnost vyvinul v Šemnickém újezdu, který se při své západní hranici rozprostíral převážně při západním břehu řeky Ohře a dále postupoval Doupovskými horami. Ovšem spornou otázkou stále zůstává určení jeho původního rozsahu. Toto území klášteř obdržel od nejvyššího komořího Bohuslava nejpozději k roku 1239.⁸⁰ Konfirmace zaznamenala na území Šemnického újezdu pouze jedinou ves pod názvem Šemnice.⁸¹ V kontrastu k ní stojí falzum z druhé poloviny 13. století, hlásící se do roku 1207, které zmiňuje pouze Pasengrüne.⁸² K. Charvátová se domnívá, že ve falzu došlo k zaměnění celku za jeho část.⁸³ Hodnotu falza vidí v nepřímém potvrzení listiny Jaroše z Fuchsberka, kde jsou jmenovitě zaznamenány vsi Šemnice a Svatobor,⁸⁴ a také listiny z roku 1272, která vzpomíná Svatobor s přilehlými vesnicemi.⁸⁵ Povšechné informace o Šemnickém újezdu jsou obsahem konfirmace krále Jana Lucemburského z 21. března 1341: „... *curiam Schemnicz cum villis et bonis adiacentibus et pertinentibus cum decima ibidem, Swetbor cum ecclesia...*“⁸⁶ Až k roku 1465 je zaznamenán, patrně ale již od původního pozměněný, územní rozsah újezdu v době, kdy přechází do rukou Jiřího z Poděbrad.⁸⁷ V listině je zaznamenáno 11 lokalit. Jednou z nich je i ves Radošov, kterou z počátku klášteř nedisponoval. Tato ves, která leží na brodu přes Ohři, patří k nejstarší vrstvě osídlení kraje a je již zmiňována v roce 1226 spolu s Vojkovicemi a Velichovem.⁸⁸ Ves se stala součástí majetku oseckých cisterciáků postupně

⁷⁷ CDB II, č. 362, 388–391, falzum.

⁷⁸ CDB II, č. 64, 59–60.

⁷⁹ Majetkoprávní listiny týkající se vývoje klášterního majetku jsou vcelku uceleně zachovány v oseckém kopiáři Codex Damascus. Ten je uložen ve Státním oblastním archivu v Litoměřicích. Jeho rozbor provedl R. Nový. In.: Studie o předhusitských urbářích I, 19–22.

⁸⁰ CDB III/2, č. 211, 275–276.

⁸¹ CDB III, č. 211, 275–276.

⁸² CDB II, č. 360, 359. (*Boguslaus per manum domini regis dedit villam nmine Pasengrune*)

⁸³ Charvátová 1984, 250–252.

⁸⁴ CDB IV/2, č. 652, 280–281.

⁸⁵ CDB IV/2, č. 666, 299–300.

⁸⁶ RBM IV/2, č. 883, 350–353.

⁸⁷ RT II, 348–349.

⁸⁸ CDB II, č. 286, 283.

během 14. století. Na počátku 14. století získala určité části vsi, jak je zachyceno prameny.⁸⁹ Kdy začali cisterciáci disponovat celou vsí, není známo, poněvadž je jako celistvý majetek kláštera zachycena až v roce 1465. Důvod, proč měl klášter touhu opanovat tuto ves, je nasnadě. Je jím její významná poloha, která mu otevírala cestu dále na západ, ale také mu dovolala kontrolovat celou zdejší oblast.

Klášter premonstratů v Teplé byl počítán, jak již dokázali Z. Holas J. Peškem na základě berního rejstříku z roku 1379, do teritoria kraje Plzeňského, ve kterém byli jeho poddaní vyjmuti na základě listin Václav II. ze soudních pravomocí: „... *Misnensis, Pilsensis et Clatouiensis alisque iudiciis...*“⁹⁰

Dle legend měl Hroznata založit klášter náhradou za neúčast na křížové výpravě. Na základě tradice tepelských análů založení kláštera bylo uskutečněno v roce 1193.⁹¹ P. Kubín se vyslovil pro reálnost tohoto data na základě srovnání dostupných materiálů s tím, že maximální odchylka nepřesahuje dobu 2–3 let.⁹²

Zakladatel kláštera ve svých rukou držel rozsáhlý pozemkový majetek, který byl jeho životopiscem charakterizován takto: „... *Maxime cum illis temporibus nobiltate genesis diviciarum affluentia, Boemos precellerat universos...*“⁹³ Z Hroznatova testamentu dále vyplývá, že klášter se neměl stát univerzálním dědicem jeho majetku. Zároveň nám chybí také mezi léty 1197 až 1219 spolehlivá zpráva o velikosti vlastního klášterního majetku, kterou je až konfirmace Honoria III. Tento pozemkový fond měl těžiště v západních Čechách patrně v okolí Teplé, kam bývá situován i Hroznatův dvůr. Jihovýchodním směrem měl ve vlastnictví několik rozptýlených vsí s možným centrem v Krukanicích, dále statek Chotěšov ve středních Čechách vlastnil statek Příbram. Hroznata držel i nevýznamný majetek na Litoměřicku. Od Přemysla Otakara I. obdržel ves Lichtenstat (dnes Lichtenstadt-Hroznětín), ležící v sedlecké provincii, spolu s přilehlým lesem do dědičného vlastnictví. Obratem ji však král i s příslušenstvím daroval tepelskému klášteru na kolojiu v Praze a to na žádost Hroznaty. Klášter obdržel ucelené potvrzení o nabytí svých statků konfirmací papeže Honoria III. v roce 1219.⁹⁴ Testament nevystihuje zcela přesně situaci kláštera, jak na to poukázal J. Čechura ve svém článku. Domníval se, že jmenovitě v něm nejsou jednotlivé držby zaznamenány úmyslně.⁹⁵ Měl za to, že Hroznata si chtěl podržet kontrolu nad

⁸⁹ RBM II, č. 353, 144; č. 417, 170.

⁹⁰ ČECHURA 1988, 205–225, jm. 220.

⁹¹ AT I, fol. 7r.; KUBÍN 2 000, 143.

⁹² KUBÍN 2 000, 139.

⁹³ FRB I. č. , 374.

⁹⁴ CDB II, č. 173,

⁹⁵ ČECHURA 1988, 205–225.

svým majetkem. V tomto směru už dříve uvažoval také sám V. Novotný. Dle jeho mínění si chtěl svým vstupem do řehole zajistit dozor nad svým majetkem. Bohužel opomenul fakt, že byl i nadále vykonavatelem vlastnických práv. Proti těmto hypotézám se v nedávné době vyslovil P. Kubín. Ten poukazuje na fakt, že i papežská confirmace z roku 1219 je víceméně také všeobecná. Vyhranil se nejen proti názoru Novotného a Čechury, ale i proti Šubrtové, která stejně jako Novotný měla za hlavní důvod Hroznatou sporu s opatem majetkové vyrovnání mezi ním a klášterem. Confirmace nás spravuje o situaci na částečně osídleném statku Lichtenstat. O něm v confirmaci čteme: „... *et villam de Lychtenstat cum foro et silva et omnibus pertinentiis...*“⁹⁶ Tato oblast se stala patrně centrem kolonizačních aktivit kláštera, o jejichž možnostech se vedou spory. Toto podnikání lze vročit před vydání confirmace papeže Řehoře X. v roce 1273.⁹⁷ V rámci tohoto podniku díky německým kolonistům vzniklo na 15 nových vsí.

Hroznětínsko si klášter podržel do roku 1434, kdy ho odprodal. Přesto se ale ještě setkáváme s výčtem hroznětínských statků v confirmaci Jiřího z Poděbrad tepelskému klášteru v době, kdy jeho opatem byl Jiřího stoupenec-Zikmund.⁹⁸

Přes pozemkovou držbu těchto klášterů mohly být do regionu zprostředkovány stylové proudy pozdně románské a raně gotické architektury (Cheb, Waldsassen, Doksany). Četné studie poukázaly na vliv klášterních hutí na jejich okolí. Jejich výsledky jsou již bohužel vesměs zastaralé a z tohoto důvodu by bylo dobré uvažovat o jejich přehodnocení.⁹⁹

⁹⁶ CDB III, č. 173, 161–162.

⁹⁷ CDB V/2, č. 688.

⁹⁸ StOA Plzeň, pobočka Žlutice, sign. S. 129; C. 142.

⁹⁹ LÍBAL 1984, 133–144; MERHAUTOVÁ–LIVOROVÁ 1957, 210–223.

3. 3. Cesty

Nedílnou součástí krajiny byly odjakživa cesty, které ji napomáhaly formovat. Bohužel většina stop po nich je nenávratně ztracena, ale i přesto se nám místy dochovaly jejich relikty. To se samozřejmě nevyhnulo ani území bývalé provincie Sedlecké, později známé jako Loketsko. Toto příhraniční území českého knížectví bylo kolonizováno, jak z vnitřních Čech tak i z území nacházejících se pod svrchovaností římského panovníka. Možných vstupů zde bylo více, ale i přesto byla pro vstup do Horního Poohří nejvíce využívána cesta skrze Chebsko. Sledujeme-li navíc vývoj stezek a cest na české straně, musíme si uvědomit, že dochází po jejich vstupu na území historického Chebska postupně k jejich sloučení. [2]

Na území správního území provincie sedlecké bylo možno vstoupit více způsoby, ale nejfrekventovanější z nich byl pravděpodobně Radovanův brod, dnes známý jako Radošov.¹⁰⁰ Skrz toto území procházelo hned několik významných komunikací.¹⁰¹ Mezi nimi to byla *via magna*, dále cesta zvaná *via Regia* a samozřejmě v neposlední řadě i tzv. soumarská stezka Kláštereckou soutěskou, zvaná též Franská. Ty ovšem nečinily celou infrastrukturu kraje, nýbrž byly doplněny i o další cesty víceméně nejen lokálního charakteru. Mezi tyto můžeme řadit i cesty vedoucí z Chebska do vlastních Čech skrze Sedlecko a to cestu jdoucí přes Kynšperk a druhou přes Kynžvart. Krajem procházelo i několik cest vedoucích do Prahy. Byly to tři cesty skrze Žlutice, Bochov a Teplou, přičemž ke každé z nich máme dochovány potřebné prameny do té míry, že jsme schopni rekonstruovat jejich historický vývoj. Lokálního charakteru byla například odbočka staré výšinné cesty v blízkosti Lokte, která sestoupila do města pro potřeby jeho vlastního trhu a tudíž ekonomického rozvoje.

Ovšem máme-li sledovat vlivy, které napomáhaly formovat osadu a pozdější město „Schlackenwerth“, je nezbytné zaměřit se na jeho nejbližší okolí, kterým procházely stěžejní tepny tohoto kraje. Možného potenciálu tohoto města si byl vědom i panovník Karel IV., který v jeho prospěch vydal několik nařízení, která se stala základem jeho dalšího rozvoje. Nejbližším okolím už odpradáвна vedla zemská stezka *via magna*, která se v blízkosti nedalekého bývalého hradiště Sedlec štěpila. Odtud dále jedna její větev zvaná Sedlecká pokračovala bez větších přírodních překážek směrem na Cheb a Bamberg. Druhá stoupala

¹⁰⁰ PROFOUS 1951, 528.

¹⁰¹ FIALA 2001, 18–20.

skrže Krušné hory dále do Erfurtu a díky cíli své cesty vešla přeneseně ve známost jako stezka Erfurtská.

Údolí řeky Ohře se postupně ve směru na Kadaň zužuje, přičemž nejsilnější terénní změny můžeme sledovat v okolí Klášterecké soutěsky. Zde se údolí řeky zúžilo do takové míry, že zdejší osídlení i s průběhem cesty byly centralizovány k levému břehu řeky. Tedy do Sedlecko-ostrovské kotliny, přičemž ke vstupu na pravý břeh řeky byl využíván již zmiňovaný Radovanův brod, který upřednostnil několikrát i sám Jan Lucemburský například, když v roce 1310 táhl do Prahy.¹⁰² Ovšem překonat brod nebylo jedinou možností, jak v cestě pokračovat. Dodnes jsou u Stráže nad Ohří ve skalách nad řekou dochovány relikty zde vedoucí cesty, která byla značně úzká a tudíž i obtížně schůdná ba dokonce nebezpečná, proto ji upřednostňovali především pěší cestující.¹⁰³

O stáří této cesty byly v minulosti vedeny četné debaty. Navíc nechybí ani archeologické nálezy, které jen stvrzují úvahy historiků. Při řece Ohří jsou archeologickými nálezy potvrzeny hradiště v Tašovicích, Dalovicích, Radošově a v nedalekém Velichově.¹⁰⁴ Další nálezy pocházejí z hradiště na Rubínu, které bylo patrně centrem knížectví v Lúce a pro období od 10. století nechybí ani doklady o tom, že komunikace vedla skrz přemyslovské hradské centrum ve středním Poohří, tedy Žatec. Ve 14. století, před rokem 1319, cesta začala tečovat i Kadaň.¹⁰⁵

Mnozí historici se zaměřili na otázku: „Jaké měl postavení Radovanův brod (ve smyslu k vlastnímu českému knížectví a jeho provinciím, případně k říšskému území) na této cestě.“ Stáří cesty nikdo nezpochybnil, ba dokonce se o to snad ani nikdo nepokusil.

J. Stocklów vročil její vznik k počátkům přelomu našeho letopočtu a za dobu jejího největšího rozkvětu považoval období kolonizace.¹⁰⁶ Podobného názoru byl i J. Lippert.¹⁰⁷ Domníval se, že je možné spojit její počátky ještě s obdobím před příchodem Slovanů a stejně jako Šimák byl toho názoru, že právě Radovanův Brod byl hraničním bodem mezi Sedleckem a Žateckem. Během období kolonizace byl zdejší brod poměrně vytížen. To samozřejmě vyvolávalo další otázky např.: „Nestál-li tu již pro usnadnění přechodu řeky náhodou most.“ Zastáncem postavení mostu v Radošově již ve 13. století byl J. Choc.¹⁰⁸ K roku 1269 je zde uváděn jen brod a řeku Ohře v těchto místech broděním překonával ještě Jan Lucemburský.

¹⁰² Kronika Zbraslavská, 170.

¹⁰³ KÜHNL 1923, 12.

¹⁰⁴ PLESL 1983; 69, 66, 76

¹⁰⁵ ŽEMLIČKA, 1978, 569; CIM II č. 111, 186-188.

¹⁰⁶ HOSSNER 1916, 159.

¹⁰⁷ LIPPERT 1896, 162.

¹⁰⁸ CHOC 1965, 23.

Stavbu dřevěného mostu máme doloženu až povolením císaře Karla IV. právě městu Ostrovu v roce 1364.

Brod v Radošově museli překonat i cestující putující po tzv. via Regia. Tato cesta byla důležitou spojnicí říšských území s Prahou. V Říši tečovala například Frankfurt nad Mohanem, či Norimberk, odkud dále směřovala do Chebu. Odtud měla společnou trasu s via magna přes území staré provincie Sedlecké až k brodu v Radošově, kde se cesty rozštěpily. Stáří této vyzdvihoval již J. Šimák, který poukazoval i na poněmčení obyvatelstva po roce 1250. Svě tvrzení opíral o listinu krále Přemysla Otakara I., vážící se k roku 1226, kde se praví: „... a vado Radovani...“¹⁰⁹ Navíc také zdůraznil význam zdejšího kostela sv. Václava, který na rozdíl od kostelů tohoto kraje nebyl filiálním ke kostelu sv. Anny v nedalekém Sedleci.¹¹⁰

Archeologické nálezy, které máme, stáří cesty potvrzují. Stačí vzpomenout potvrzená hradiště v Chebu k 9. století, Tašovicích, nedaleko Radošova ve Velichově, ale také předkolonizační osady jako např. Chodov.¹¹¹ Ovšem je nutné mít na paměti, že žádné z hradišť či osad provázejících cestu územím Sedlecka se nevyvinulo v město krom Ostrova, avšak ten ležel mimo cestu, z které k němu byla svedena odbočka.

To nás přivádí k otázce: „Kudy cesta vedla.“ Výpovědi badatelů, vztahující se k jejímu průběhu, jsou v podstatě shodné. Z Chebu měla směřovat na Vokov, Hartoušov, Kačerov, Chlum sv. Máří, Rusov, Svatavu, Lipnici, Vintřřov, Chodov s celnicí k dnešní Mírové, dříve nazývané Mnichov, odkud pokračovala k Počerným, Sedleci a z Jalovic přes Bor na Radovanův brod. V blízkosti Karlových Varů ji prozkoumal v minulém století W. Brosche, který dospěl k názoru, že vedla přes Hory, Jenišov a Počerny přes Rolavu do Sedlece a Dalovic.¹¹² J. Fiala se nestaví k tomuto východisku zcela protichůdně, nýbrž jej poupravuje s tím, že tyto zastávky se staly součástí cesty pravděpodobně až po vzniku nového správního střediska v Lokti.¹¹³

Ve 14. století značnou pozornost této komunikaci věnoval Karel IV. Vůbec, jeho konsolidační ambice ve Střední Evropě zpočátku nepřímou podporovaly rozvoj této cesty¹¹⁴ a až o něco málo později došlo k přímým nařízením v její prospěch. První z nich bylo vydáno již v roce 1351, kdy loketskému purkrabímu bylo nařízeno, že nemá od obchodníků přicházejících od Chebu či na Cheb putujících vybírat v Lokti clo. Následujícího roku již vydal usnesení,

¹⁰⁹ CDB II, č.286, 283.

¹¹⁰ ME, 455.

¹¹¹ PLESL 1983; 69, 66, 76.

¹¹² BROSCHÉ 1965, 18.

¹¹³ FIALA 2005, 7.

¹¹⁴ SPĚVÁČEK 1980, 90.

ve kterém kupcům vytyčil přesně trasu, po které se mají ubírat ku Praze. Ta byla určena takto, z Lokte se měli ubírat přes Ostrov, Kadaň, Žatec, Louny a Slaný do Prahy.¹¹⁵ Toto usnesení se však týkalo pouze kupců se vzácnějším zbožím. Ti ostatní nadále mohli využívat i cestu přes Žlutice, Libochovice, Chomutov a Budyni nad Ohří, avšak i ta byla ostatním kupcům císařovým rozhodnutím v roce 1366 zapovězena.¹¹⁶ Mezitím v roce 1364 císař povolil městu Ostrovu zbudovat poblíž vsi Velichov dřevěný most pro větší bezpečnost poutníků a samozřejmě tím také zvýšil atraktivitu této cesty.¹¹⁷ Navíc nebyl úsek cesty mezi Ostrovem a Kadaní v nařízení přesně vytyčen. Tuto cestu podpořil i římský král Václav IV. a to svým výnosem z 10. března 1391, který byl adresován městu Chebu.¹¹⁸ V roce 1399 římský král Václav IV. vydal privilegium ve prospěch města Ostrova, ve kterém mu přiznal právo dosazovat k celnici v Radošově celníka spolu s výnosem z cla, avšak dávky loketskému purkrabímu měly být odváděny tak jako doposud.¹¹⁹ Tato cesta byla též značně vytížena v období husitských válek, kdy se po ní pohybovala vojska z obou stran hranic.¹²⁰ Aktivně byla využívána i po celé 15. století a i v století šestnáctém i přesto, že zde můžeme hovořit o jistém útlumu. Ten nastal díky objíždění povinně stanovených měst. Ovšem tato praxe je známa i pro dobu konce 14. století. Z toho tedy plyne otázka: „ Jak máme tuto cestu hodnotit.“ Sama odpověď není jednoznačná, o čemž svědčí i diametrální rozdíly v názorech historiků. Stačí připomenout naprosto protichůdné závěry L. Schlesingera,¹²¹ který ji měl za nejvýznamnější spojení Chebu a Prahy, a L. Adametze,¹²² který měl za to, že je dostatečně ji zhodnotit jako cestu pouze lokálního charakteru. Otázkou výkladu zůstává i aktivita města při zřízení nového mostu po požáru v roce 1586. Tehdy město zbuvovalo mosty dva. Jeden v Radošově, který nechalo dokonce zastřešit a druhý v nedalekém Jakubově.¹²³ V 17. století tato cesta postupně ztratila na významu a tudíž se vytratila i ze seznamů hlavních komunikací,

¹¹⁵ CIM II, č. 332, 487–489.

¹¹⁶ WINTER 1906, 355.

Ve Žluticích, doméně Hrabšiců, se slučovalo později hned několik cest. byly jimi cesty vedoucí z Kynšperka a Kynžvartu spolu s cestou z Lokte přes Karlovy Vary, která dále pokračovala přes Bochoř. Žlutice byly vybaveny městským právem po vzoru Chebu a v jejich prospěch vydal několik nařízení Václav IV, který se jim takto snažil kompenzovat vzniklé ztráty spojené s nucenou stezkou přes Ostrov, Kadaň, Louny a Slaný do Prahy. Ve prospěch pánů z Rýzmburka zasahoval král Václav i v roce 1387, kdy jim povolil vybírat clo při cestě na Cheb v Bečově a Dražově. Llo zde bylo stejné jako ve Žluticích, jak je usneseno v privilegiu z 18. března 1481. In: CIM IV/2, č. 487, 222.

¹¹⁷ Je součástí privilegia z roku 1399; CIM II, č. 715, 921.

¹¹⁸ GRADL 1879, 18; KÜHNL 1923, 29.

¹¹⁹ CIM II, č. 424, 615–616, vydáno dne 27.11. 1366.

¹²⁰ 1421 cestu využila část křižáckých vojsk, která se měla sejít s druhým proudem, putujícím přes Kynžvart, na jih od Kadaně. V roce 1428 ji využily naopak husitské houfy, které mířily do ležení u Kaceřova a následujícího roku do Chlumu sv. Máří.

¹²¹ SCHLESINGER 1874, 15.

¹²² ADAMETZ 1921, 167.

¹²³ KÜHNL 1923, 101.

kteřé byly zřizeny během 18. století, ačkoliv ještě v letech 1809 a 1836 byla zakreslena v mapách.¹²⁴ Dodnes se ale v krajině najdou její relikty v okolí Radošova např. v podobě dláždění čedičovými kameny, které nám mohou být nápomocny k vytvoření si obrazu o jejím dřívějším významu pro tuto oblast.

Soumarská cesta Kláštereckou soutěskou vešla ve známost jako Frankensteig či Zettlizer Steig. Bylo již zmíněno, že procházela krajinou v blízkosti Radovanova brodu, ale i přesto že přebrodění řeky nebylo zrovna nejbezpečnější, dávali mu lidé přednost před touto stezkou vedoucí nad řekou, jak již bylo vzpomenuto. Průběh cesty byl kontrolován četnými hrady. Prvním z nich ve směru od Sedlece byl Haunštejn, přičemž povinností jeho kastelána byl výběr cla v nedaleké Stráži nad Ohří. Další hrad s touto povinností byl Šumburk, kde je clo zaznamenáno k roku 1449.¹²⁵ Ovšem během 14. století bylo clo vybíráno i když jen krátce také při hradech Lestkov a Pernštejn. Je zcela logické, že od cesty bylo upuštěno ve prospěch již zmiňované via Regia, o jejíž blaho se přičinil sám císař Karel IV. Důkaz o jejím úpadku můžeme nalézt v závěti pánů ze Šumburka, kde již nejsou vzpomínána cla při hradech Lestkov a Pernštejn. Tuto situaci potvrzuje i dělení majetku při perňštejnském hradu v roce 1433.¹²⁶ Přesto ve Stráži celnice fungovala ještě v 17. století, kdy je zde vzpomínán celník.

Skrze Krušné hory vedla stará solná stezka z Halle a to dokonce v těsné blízkosti jáchymovského údolí. Tato stezka vedla ze Shwarzenbergu přes vrchy Rozhraní, Špičák, Vršek a Šimickou horu k Popovskému kopci, odkud se svažovala do Žďáru až se za Ostrovem napojila u Radovanova Brodu na via Regia, s kterou zde splynula a vedla dále do Prahy.

Tato poměrně hustá síť dopravních spojů činila z Ostrova především po dobu druhé poloviny 14. století poměrně významný dopravní uzel. Prosperita města byla měšťanům opakovaně zaručena skrze privilegia českých panovníků.

¹²⁴ 1809–1869 probíhalo tzv. 2. vojenské mapování (Franiškovo). Čechy byly mapovány v letech 1842–1852. Tomuto mapování předcházelo budování triangulační sítě v letech 1824–1840.

In: <http://www.geografie.webzdarma.cz/dejinycr.htm>, vyhledáno 20.3. 2011

¹²⁵ KARELL 1925, 23, 37.

¹²⁶ HOSSNER 1916, 159.

4. Hrabšici páni z Rýzmburka

4. 1. Genealogie

Genealogická tradice, která se vytvářela v průběhu 11. a 12. století, vycházela zprvu z principu stařešinského řádu, ale v relativně krátké době upřednostnila jasnější princip primogenitury. Tento nový postoj ve společnosti popřípadě v širším rodinném společenství je také zachytitelný i u tohoto rozrodu (něm. Sippe) zv. Hrabšici, významného především pro dobu celého 13. století, přičemž jeho vzestup započal již v století předcházejícím. Základem postavení jednotlivých členů tohoto rozrodu byla stejně jako u dalších rozrodů služba knížeti. Ta jim otevírala další možnosti, jak si upevnit své postavení u dvora a samozřejmě, jak získat další majetek či úřad. Právě Hrabšici jsou typickým příkladem této „beneficiární“ šlechty stejně jako Ronovci, Vítkovci a mnohé jiné rody.¹²⁷

Vzhledem k tomu, že až do sklonku 12. století převažoval jednočlenný pojmenovací systém je identifikace mnohých osob poměrně složitá. Až později začala být jejich jména doplňována o jejich hradské ale i jiné funkce. Později se jako predikáty objevují názvy sídel, přičemž predikáty této skupiny mohou být nahrazeny predikátem novým a to právě dle sídla aktuálního.¹²⁸

Tento způsob byl poměrně uspokojivý pokud se jednalo o jedince. Problém nastal, když se dějepisectví 19. století pokusilo obsáhnout celá příbuzenská společenství šlechty. Tehdy české dějepisectví do literatury zavedlo umělá pojmenování mnohých rozrodů (*gentis*) jako např. Ronovce, Drslavice a samozřejmě Hrabšice. Jako o výjimce můžeme uvažovat o Vítkovcích, kteří jsou již k roku 1276 uváděni jako „*Vitkonides*.“¹²⁹ Nejčastějším klíčem k pojmenování rozrodů jsou jejich první známí členové, často opakující se jméno v rozrodu,

¹²⁷ ŽEMLIČKA 1990, 7–35.

¹²⁸ K tomuto naprosto klíčovému závěru došlo už před asi 45 lety mediivistické bádání v Německu, a to zejména badatelé vycházející z proslulého poválečného „Freiburger Arbeitskreis“ Gerda TELLENBACHA. Problematikou identifikace osob v písemných pramenech raného středověku se zabýval Karl SCHMID. Specifickým rysem tohoto problému je absence příjmení v německých oblastech až do 11. století. V roce 1967 musel poprvé konstatovat, že komplikovanost rozlišení jednotlivých osob je téměř problémem neřešitelným. Ten je ještě více komplikován častějším výskytem daného jména, z čehož logicky vyplývá, že s rostoucím množstvím materiálu se přirozeně zvyšuje počet možností vztahů na osobu. Nejistota, která nadále zůstává, je tak velká, protože doklady osob dostatečně určitelné skrze tituly, příbuzenské údaje a jiné indicie jsou jen zlomkem dřívějších materiálů. To tedy vede ke konstatování, že se vzájemné vymezení stejnojmenných osob ve stejné době nemůže prostě podařit. In: SCHMID 1967, 229 a 232.

Podstatným problémem mediavelistů středoevropského prostoru zůstává nedoceníání memoriálních písemností jako klíčových pramenů pro období raného a vrcholného středověku. Oproti tomu udělalo německé bádání zejména ve výzkumu šlechtických korporací ve Svaté Říši Římské od 8.–12. století obrovský kus práce. Metodicky viz k tomu naposled: SCHMID 1998, 79–90 a 139–143;

viz k tomu v českém bádání: SKUTIL 1982, 234; a pro česko-rakouské bádání SCHOLZ 2006, 38–74.

¹²⁹ Pokračovatelé Kosmovi. In: FRB II, 302, Pokračovatelé Kosmovi.

keré se stává pro něj typickým (něm. *Leitname*), či heraldické znamení. U Hrabišiců byl využit často prvek se opakujícího jména a zároveň jejich heraldické znamení.

Tomuto rozrodu se věnovali již historici v 19. století, ale ne všechny závěry jsou dnes akceptovatelné. Samozřejmě k nim také svůj záměr obrátil F. Palacký.¹³⁰ Mosteckou větví se soustavněji zabýval L. Schlesinger.¹³¹ Pozornost jim také věnovali B. Scheinpflug,¹³² J. Teige¹³³ a ve svém díle je neopomněl ani V. Novotný.¹³⁴ Z novějších prací je třeba zmínit příspěvky V. Vaněčka,¹³⁵ J. Žemličky¹³⁶ a samozřejmě také T. Velímského. Velímský ve své monografii shrnuje jednak dosavadní závěry historiků, ale zároveň je jím věnována značná pozornost hmotným památkám, jak z archeologického tak z umělecko-historického pohledu.¹³⁷ Nejnovější poznatky o stavu bádání přináší monografie J. Klápštěho. Snad můžeme hovořit o tom, že autor demonstruje na tomto rozrodu zřetelněji než na jiných sociální proměny, které se odehrávaly v průběhu 12. a 13. století na území českého státu a vůbec ve Střední Evropě.¹³⁸ Rekonstrukce tohoto rozrodu je poměrně složitá, což dosvědčují závěry jednotlivých badatelů. Hrabišici patří mezi jeden z mála rozrodů, jehož počátky můžeme vysledovat až do poloviny 11. století. K roku 1061 kronikář Kosmas zaznamenal čin knížete Vratislava II. Kníže měl tohoto roku odebrat kastelánství Bíliny Mstišovi. Tato zpráva je také zajímavá tím, že nás informuje o vybudování kostela sv. Petra a to „*in suburbio*“, tedy v podhradí, ale především o sebevědomí členů knížecí družiny. Kosmas totiž Mstišovi do úst vložil tato slova, která vypovídají jednak o jeho sebevědomí ale především o vlastnických poměrech šlechty k majetku církve jako instituce: „... *knížetem jest a pánem, se svým hradem ať učiní, co se mu zlíbí. Co však dnes kostel můj má, nemůže mi kníže odníti...*“¹³⁹ Po sesazení Mstiše byl do úřadu dosazen Kojata, syn Všebořa: „... *qui tunc temporis primus erat in palatio ducis...*“¹⁴⁰ Hrad v Bílině byl významným strategickým místem v kraji, poněvadž chránil vstup do Čech po tzv. srbské cestě, pro jejíž ochranu a dozor nad ní bylo zbudováno další hradiště v Chlumci. Přes první útržkovité zmínky můžeme

¹³⁰ PALACKÝ 1877, 464–465.

¹³¹ SCHLESSINGER 1876, 202–204.

¹³² SCHEINPFLUG 1882, 228–257.

¹³³ TEIGE 1884, 166–173.

¹³⁴ NOVOTNÝ 1937, 433–434.

¹³⁵ VANÍČEK 1982, 160–171.

¹³⁶ ŽEMLIČKA 1990, 7–41.

¹³⁷ VELÍMSKÝ 2002.

¹³⁸ KLÁPŠTĚ 2005, 48–52, 99–118.

¹³⁹ Kosmova Kronika česká, druhá kniha, kap. XIX, 102–103, nejnověji Klápště 2005, 48–52 a 88.

¹⁴⁰ Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag. Druhá kniha, kap. XIX, 111, Hrsg. von Bertholz. MGH Scriptorum zum Germanicarum, Nova series II, Berolini 1923

konstatovat, že Hrabšici byli zcela jistě typickými zástupci „beneficiáni“ šlechty. Otázkou ale zůstává, kde se nacházelo patrimonium rozrodu. Hospodářská aktivita členů rozrodu byla i po ztrátě funkce bílinského kastelána nadále soustředěna na území této kastelánie. Tato centralizace jejich dalších aktivit zde v okolí Bíliny vedla J. Žemličku k vyslovení názoru, že podnětem k vytvoření rodinného patrimonium zde na Bílinsku bylo Kojatovo dočasné působení ve funkci kastelána. Jeho krátké působení ve funkci bílinského kastelána znamenalo významné strategické výhody, kterých byl rozrod schopen plně využít při upevňování své moci v tomto kraji.¹⁴¹

V roce 1068 Kojata neztratil jen úřad kastelána zdejšího hradu, nýbrž byl sesazen i z funkce správce knížecího dvora.¹⁴² V tomto roce je jeho osoba zachytitelná na shromáždění v Dobenině, kde měl vystoupit spolu s moravskými údělnými knížaty Konrádem a Otou proti vůli samotného knížete při volbě nového pražského biskupa. Kosmas jej učinil mluvčím opozice proti knížeti Vratislavu II. a do úst mu vložil tato slova: „... *Jistě to neprojde tobě ani tomu tvému biskupu bez trestu, bude-li na živu Kojata, syn Všeborův...*“¹⁴³ V té chvíli si patrně neuvědomil riziko a ani možné následky, kterým se svým projevem vystavil, pokud jej pronesl. Tímto proslavem ztratil své postavení u dvora a posléze byl dokonce nucen uprchnout spolu se Smilem, synem Boženovým. Můžeme předpokládat, že patrně v exilu zemřel, poněvadž jeho návrat by byl Kosmas jistě býval zaznamenal.

Pozdější falzum, hlásící se do roku 1073 a tedy do doby vlády Vratislava II., nás zpravuje o založení opatovického kláštera. V této listině, která je pravděpodobně svým obsahem autentická, je zaznamenán jako donátor i jistý Všebor, kterého měl kníže charakterizovat takto: „... *Usebor quoque meus primas dedit eidem villam Lodine.*“¹⁴⁴ O tomto Všeborovi není nic bližšího známo, ale J. Žemlička se domníval, že by mohlo patně jít o bratra bývalého knížecího předáka, ze kterého by vzešly další generace rozrodu.¹⁴⁵ Naopak T. Velímský se k tomuto bodu vyjádřil nanejvýš stručně a falzum v jistém ohledu dokonce pomíjí, když prohlašuje: „... *Pomineme-li již zmíněné opatovické falzum k roku 1073, pak se prameny o Hrabšicích na dalších 35 let odmlčely...*“¹⁴⁶ Z těchto poznatků vyplývá, že se Hrabšici u knížecího dvora nadále udrželi, ovšem na základě nedostatku vypublikovaných pramenů není možné rekonstruovat jejich působení v tomto časovém údobí. Bohužel stav bádání je takový, že vypublikované prameny jsou pro tuto problematiku

¹⁴¹ ŽEMLIČKA 1990; 11, 24.

¹⁴² Kosmova Kronika česká, druhá kniha, kap. XXIII a XXIV, 105–107.

¹⁴³ Kosmova kronika česká, druhá kniha, kap. XXII–XXIV, 104–107.

¹⁴⁴ CDB I, č. 386, 370.

¹⁴⁵ ŽEMLIČKA 1990, 20.

¹⁴⁶ VELÍMSKÝ 2002, 20.

nedostačující a memoriální prameny oseckého a ani opatovického kláštera nebyly dosud publikovány, což situaci značně komplikuje¹⁴⁷ Přesto se o to někteří historikové pokusili a to s větší či menší opatrností. Sám Palacký si netroufl jejich rozrod vyvést dříve než od sklonku 12. století. Souhlasně s ním tuto myšlenku zastával G. Dobner, z jehož poznatků vycházel také L. Schlesinger. Oproti nim B. Scheinflug a J. Teige nechali rozrod vzejít již od bílinského kastelána Kojaty a částečně i od jeho předchůdce Mstiše. J. Žemlička se nakonec ztotožnil s myšlenkou, vzešlou od Teigeho, že rozrod pokračoval v linii po Všeborovi II. a jako jeho syna označil Hrabiše, rádce Bořivoje II. V opozici k tomuto názoru stojí T. Velímský, který se domnívá, že jeho otcem byl s největší pravděpodobností zapuzený kastelán Bíliny, Kojata.¹⁴⁸ Tento Hrabiše je několikrát zmiňován v Kosmově kronice české, kde ho autor označil dokonce jako pleticháře. Kosmas ho vůbec vylíčil v negativním světle, dokonce ho pokládá spolu s dalšími rádci za příčinu Bořivojových omylů a chyb. Tyto muže označil nepřímou viníky Bořivojova svržení jeho bratrem Vladislavem I., přesto ale nadále zůstal Hrabiše v kontaktu s bývalým knížetem, kterému v roce 1009 pomáhal hájit Pražský hrad.¹⁴⁹ Zmínka o něm je učiněna v mladším prameni a to v díle letopisce Vincentia, vztahující se k roku 1058, kdy na milánském tažení zahynul „*Gerardus, nepos magni Grabisse*.“¹⁵⁰ Na základě porovnání písemných pramenů je tedy zcela oprávněná Žemličkova domněnka o tzv. *ztracené generaci*. V době, kdy prameny o Hrabišicích mlčí, tedy především v době vlády Vladislava II., vrcholil proces vytvoření pozemkové šlechty, avšak otázka původu patrimonium Hrabišiců zde již byla zmíněna. Změnu jejich postavení přinesl až nástup knížete Bedřicha, který v roce 1178 dosáhl u císaře sesazení knížete Soběslava II., ovšem Bedřich se ujal vlády de facto až po bitvě u Loděnic, která proběhla 23. ledna 1179. Kolem nového knížete se zformoval nový poradní sbor, v jehož čele ve funkci komořího stanul Hrabiše. T. Velímský poukázal na „nesmyslnou“ Žemličkovu teorii o tom, že by byl synem intrikánského komořího Bořivoje II. Hrabiše, avšak opomenul Žemličkovu teorii tzv. „ztracené generace,“ která toto vybočení narovnává.¹⁵¹ Paradoxně sám Velímský

¹⁴⁷ Na důležitost těchto pramenů již upozornil Karl Schmid, viz poznámka 2.

Schmid dále představil celou škálu tzv. memoriální pramenů klášterní proveniencie, tj. památních knih (*libri vitae a libri memorialis*), knihy mrtvých (*necrologia*) a zejména knihy bratrstev (*libri confraternitatum*). To jsou tedy klíčové prameny. Tyto klíčové prameny umožňují aplikaci vhodných metod ve většině případů bezpečnou identifikaci osobních jmen i při velkém množství blíže neurčených dokladů. Jejich výsledkem mohou být osobní, která se může podařit zapojit dokonce do horizontálních i vertikálních sociálních struktur.

In: SCHMID/WOLLASCH 1967, 365–389, zejména 365–370.

¹⁴⁸ Viz. Srovnání přílohy podle Žemličky a Velímského. Číslo obr. 3, 4.

¹⁴⁹ Kosmova kronika česká, třetí kniha, kap. XVI 158–159, kniha III, kap. XIX 161–163, kniha III, kap. XXIX, 175–176.

¹⁵⁰ Letopis Vincencia. In: FRB II, 437, Letopis Vincencia, kanovníka pražského.

¹⁵¹ ŽEMLIČKA 1990, 10–12.

počítá v pramenech s nezachytitelnými členy rozrodu.¹⁵² Ovšem Hrabíše dlouho nově nabytou funkci nezastával. Otázkou zůstává, proč ho již k roku 1183 střídá ve funkci Hroznata z Peruce.¹⁵³ Zároveň je v tomto desetiletí v pramenech zachytitelný ještě jiný člen rozrodu a to Kojata, zastávající funkci místokomorníka.¹⁵⁴ Bohužel ani jeho kariéra nebyla dlouhodobějšího charakteru, poněvadž dějinnou scénu opustil již k roku 1187. Následujícího roku je však v pramenech doložitelná první trojice bratří: Hrabíše (III.) - komoří, Slávek a Boreš.¹⁵⁵ Ovšem politický zvrat, který nastal, zapříčinil přirozené změny v okolí knížecího stolce. Za knížete Konráda Oty jednak úřad komořího získal Heřman z rodu Markvarticů, ale vůbec Hrabíšici chybí ve vyšších dvorských úřadech. Zanedlouho nastal další zvrat na politické scéně českého knížectví, který Hrabíšice opět vynesl do středu politického dění. V té době vůdčí roli v čele rozrodu zastával Hrabíše, který opět dosáhl funkce knížecího komorníka.¹⁵⁶ Funkce komorníka mu byla svěřena i Přemyslem I. během jeho druhé vlády, ale také jeho nástupcem knížetem biskupem Jindřichem Břetislavem. Po dobu vlády knížete biskupa zůstal nadále v kontaktu s vypuzeným Přemyslem, jak o tom svědčí záznam v Kronice tak řečeného Dalimila.¹⁵⁷ V roce 1197 zemřel kníže Jindřich Břetislav a tehdy také končí zprávy o komořím Hrabíši. Jeho místo na politické scéně ale i v rodině převzal jeho mladší bratr Slávek, který se po boku svého staršího bratra vyskytoval již dříve.¹⁵⁸

Slávek nahradil svého bratra ve funkci komořího, ale sám byl brzy vystřídán Černínem, který pocházel z rozrodu Drslaviců.¹⁵⁹ Ale i přesto není možné vyvodit žádné bezpečné závěry o tom, co bylo příčinou jeho sesazení z funkce, poněvadž ho i nadále nacházíme v blízkosti panovníka. V listinách vystupuje jako bílinský hradecký správce „comes *Belinensis*“¹⁶⁰ a dokonce je na některých svědeckých řadách jmenován před komořím Čenínem.¹⁶¹ Ten byl v roce 1211 ze své funkce sesazen a to opět ve prospěch Slávka.¹⁶² Ten je ještě téhož roku v listinách zván jako Slávek „*magnus*.“¹⁶³ Tuto funkci si poté podržel po dobu 14 let, kdy ve službách panovníka prokázal jak věrnost tak i talent pro diplomacii.

¹⁵² VELÍMSKÝ 2002, 22–23.

¹⁵³ CDB I, č. 301, 270–271.

¹⁵⁴ CDB I, č. 308, 277–279.

¹⁵⁵ CDB I, č. 320, 292–294.

¹⁵⁶ CDB I, č. 410, 443–444. Zde bratři Hrabíše a Slávek vystupují pod označením „comes.“ jde o falzum hlásící se k roku 1194. Oba bratři svědčí i na listině z přelomu let 1196/1197: Ibidem, č. 355 a 356, 319–323. Zde je Hrabíše označen jako „*camerarius summus*.“

¹⁵⁷ Kronika tak řečeného Dalimila 1977 (Bláhová/ ed.), Kap. 76, 136–139, poznámka na straně 219.

¹⁵⁸ VELÍMSKÝ 2002, 24 a 28.

¹⁵⁹ Letopisy Jarlova. In: FRB II, 514, Letopisy Jarlocha.

¹⁶⁰ CDB II, č. 360, 384–386 (falzum poloviny 13. století).

¹⁶¹ CDB II, č. 60, 56.

¹⁶² Kanovník vyšehradský. In: Pokračovatelé Kosmovi, 94, Kanovník vyšehradský.

¹⁶³ CDB II, č. 90, 87–88.

Ten využil během konfliktu Přemysla Otakara I. s pražským biskupem Ondřejem, kdy byl jedním ze šesti zástupců, kteří hájili zájmy krále vůči domácí církvi. Určitou představu o jednání, která probíhala, si můžeme udělat na základě listu z kanceláře papeže Honorio III., ve kterém se papež nanejvýš kladně vyjádřil o králových vyjednavacích.¹⁶⁴

Ve stínu staršího bratra zůstal Boreš (I.) a to jak na politické scéně tak v rámci rodinných svazků, přičemž je nanejvýš pravděpodobné, že zemřel již před rokem 1207 a tudíž před opětovným vzestupem svého bratra.¹⁶⁵

Jistého úspěchu se ale dočkali synové Hrabiše (III.) a to Všebor a Kojata, kteří byli po svém otci zástupci tzv. mostecké větve rozrodu. Starší z bratrů se mihl ve světle svědeckých řad již roce 1199,¹⁶⁶ ale poté není téměř 20 let v listinách vzpomínán. Výjimku tvoří pouze listinné falzum z roku 1207, ve kterém byla Slávkem nadána jeho vlastní fundace klášter cisterciáků v Oseku.¹⁶⁷ Ta nás zpravuje o tom, že klášter byl obdarován i z majetku zesnulého Hrabiše (III.) a to se souhlasem jeho dědiců. Tedy synů Všeбора a Kojaty, kteří se na politické scéně prosadili ve 20. letech 13. století. Nejprve se mezi předáky prosadil Všebor, který bohužel již v roce 1224 zemřel, a poté i jeho bratr Kojata. Ten ještě za života svého bratra zastával úřad podstolníka (subdapifer).¹⁶⁸ Po smrti bratra ho v listinách můžeme najít s titulaturou „syn Hrabišův“ a to až do jeho smrti v roce 1227.¹⁶⁹ Právě s jeho osobou je spojena dosti významná dvojice dokumentů. Prvním z nich je jeho závěť, která jak J. Klápště poznamenal je inventurou jeho majetku.¹⁷⁰ V ní jako bezdětný velmož, kterým vymírá větev rozrodu, rozhodl za přítomnosti mnoha svědků o rozdělení svého majetku, ovšem bez souhlasu krále, jehož slovo bylo v dané situaci klíčové. Důkazem tehdejších právních poměrů v království je listina z roku 1253 adresována Václavem I. křížovníkům s červenou hvězdou. V ní se dovídáme o majetku, který po Kojatově smrti přešel na krále jako odúmrt': „... *quo nobis moriente Choita sine prole obvenerat...*“¹⁷¹ S nadsázkou tedy můžeme konstatovat, že král Přemysl Otakar I. zde oprávněně použil svého práva veta a to tak, jak mu v nastalé situaci přišlo vhod.

Smrtí Kojaty byl rozrod Hrabišiců zredukován do dvou linií, přičemž na politické scéně zaujímala významnější místo větev po komořím Slávkovi. Se jménem jeho syna Bohuslava se v pramenech setkáváme již od prvního desetiletí 13. století. Tehdy svědčil ještě

¹⁶⁴ CDB II, č. 136, 125–126, k roku 1217; ŽEMLIČKA 1981, 704–730.

¹⁶⁵ ŽEMLIČKA 1990, 14.

¹⁶⁶ CDB II, č. 350, 359–362, falzum.

¹⁶⁷ CDB II, č. 360, 384–386.

¹⁶⁸ CDB II, č. 375, 410–412, falzum, hlásící se do roku 1220.

¹⁶⁹ CDB II, č. 302 a 303, 300–303; KLÁPŠTĚ 2005, 106.

¹⁷⁰ Ibidem; KLÁPŠTĚ 2005, 107.

¹⁷¹ CDB IV/1, č. 266, 452–458.

vedle svého otce, ale dle falza hlásícího se do roku 1205 měl již být držitelem dvorské hodnosti podkomořího (*subcamerarii*).¹⁷² Ta mu byla patrně na nějaký čas odejmuta a to s jistotou k roku 1218, kdy jako místokomoří vystupuje jistý Sulislav.¹⁷³ Ale již od následujícího roku Bohuslav častěji vystupuje ve veřejném životě sám za sebe. Tedy bez svého otce, který z politického života patrně odešel již v roce 1224 a jeho syn tak po něm mohl převzít hodnost a úřad komořího,¹⁷⁴ ovšem i nadále je Slávek v listinách nazýván „*camerarius Pragensis*“ a to naposledy v roce 1226.¹⁷⁵ V následujících letech je Bohuslav nadále zachytitelný ve svědeckých řadách listin ale bez hodnosti úřadu „*camerarii*.“¹⁷⁶ Přesto zůstal nejvýraznější osobností rozrodu a jistě v něm převzal i vedoucí roli po svém otci, jak o tom svědčí fakt, že po smrti otce převzal přirozeně roli patrona osekého kláštera a to spolu se svým starším bratrem,¹⁷⁷ který byl ve třicátých letech zvolen opatem osekého kláštera.¹⁷⁸ Z příslušníků Slávkovy linie se ve dvacátých letech setkáváme s jistým Jarošem, který byl Slávkovým zetěm. Ten měl zastávat funkci bílinského kastelána „*castellanus de Belina*“,¹⁷⁹ avšak ještě v tomto desetiletí o něm zprávy mizí. Bohuslav za krále Václava I. opětovně dosáhl úřadu komořího v roce 1232, přesto byl ale nadále častěji uváděn s přídomkem původu po otci.¹⁸⁰ Již o rok dříve v listině pro Osek vystupoval společně se svými syny a to se Slávkem, snad již cisterciáckým mnichem, a Borešem, který byl po rozhodnutí svého staršího bratra hlavním dědicem rodinného majetku. Bohuslav setrval v úřadu komořího až do své smrti v průběhu roku 1241 a ačkoliv vystupoval v roli patrona osekého kláštera, byl pohřben na základě svého přání na Velehradě.¹⁸¹

Poté v čele rozrodu stanul jeho mladší syn Boreš. Starší z bratrů, Slávek, dosáhl hodnosti osekého opata. Později byl jmenován i nominálním biskupem pruským. Bývalý opat Slávek zemřel někdy na přelomu let 1249–1250 a byl pohřben v osekém klášteře.¹⁸² Dodnes je v klášteře zachován jeho barokní náhrobek. V tom čase byl pražským biskupem Mikuláš. Jeho

¹⁷² CDB II, č. 359, 379–383, falzum.

¹⁷³ CDB II, č. 153, 1421–43.

¹⁷⁴ CDB II, č. 258, 247–248.

¹⁷⁵ CDB II, č. 264, 254–256.

¹⁷⁶ CDB III/1, č. 2, 1–2; Ibidem, č. 13, 11–12.

¹⁷⁷ CHARVÁTOVÁ 1998, 294–297.

¹⁷⁸ Jako opat osekého kláštera je Slávek prameny uváděn k letům 1238 a 1239. In: CDB III/1, č. 176, 217–220; CDB III/1, č. 207, 269; CHARVÁTOVÁ 1998, 307 a 333.

¹⁷⁹ CDB II, č. 366, 398–399.

¹⁸⁰ VELÍMSKÝ 2002, 52. CDB III/1, č. 23, 21–22; Ibidem č. 38, 36–37.

¹⁸¹ CDB III/1, č. 15, 14–15. Jeho osoba se opakovaně vyskytovala ve svědeckých řadách listin adresovaných klášteru.

1884 byla v klášterní kostele nalezena kamenná deska o rozměrech 144x40x27 cm s vyobrazením meče a dvou křížů p jeho stranách a hráběmi situovanými nad mečem. Pro tento klášter je zachována listina vydána papežem Alexandrem VI. k roku 1261, ve které je vysloveně povoleno pohřbívání osob z okruhu zakladatelů a všech věrných Kristu. In: CDB V/1, č. 270, 404–405.

¹⁸² CDB IV/1, č. 180, 331.

episkopát je vymezen lety 1240–1258. Pražský biskup Mikuláš bývá literaturou mylně pokládán za člena rozrodu, přičemž tato chybná informace má původ v Erbenových regestech českého království. Odtud byla dále převzata do Frindových českých církevních dějin.¹⁸³ Na tento omyl ale již upozornil Novotný a to s odvoláním na kronikáře Františka Pražského s tím, že jde o záměnu biskupa pražského za olomouckého Mikuláše (1388–1397), pocházejícího z východního Pruska.¹⁸⁴ Zmínky o něm nalzáme také v kronice Beneše z Weitmile.¹⁸⁵ Ale i přesto se s tímto omylem literatuře zcela běžně nadále setkáváme.

Mezi lety 1241–1247 jsou v pramenech o členech rozrodu u dvora skrovné zmínky. Můžeme jistě říci, že politická situace 40. let byla ovlivněna spory mezi předáky království o to, ke které ze soupeřících stran v Svaté říši římské je výhodnější se přiklonit, zda ke Guelfům či Ghibellinům. Nesmíme ale zapomenout na rozpor mezi pozemkovou a tzv. „beneficiární šlechtou,“ jak na něj upozornil J. Žemlička, který právě v něm vidí hlavní leč marný katalyzátor povstání.¹⁸⁶ Byl to J. Žemlička, kdo zdůraznil specifika rozložení bojů během povstání. Povšiml si, že se stěžejní boje odehrávaly především v severozápadních Čechách, tedy v oblastech, kde byla tradice „beneficiární šlechty“ dosti silná. Právě zde nalzáme zřetelný kontrast mezi zástupci „beneficiářů“ a pozemkovou šlechtou.

Přelomovou situací byla smrt prvorozeného syna krále Václava I., krále Vladislava. Po smrti syna se král zcela distancoval od politického dění, čehož využil protistrana. Ta dokázala zmanipulovat druhorozeného syna krále Přemysla do té míry, že se byl ochoten vzepřít vůli svého otce.¹⁸⁷ Sám Přemysl Otakar II. roku 1254 vzpomíná toho, co vedlo k rozsáhlé vzpouře šlechty vůči panovníkovi a vysvětluje, že válka mezi ním a otcem vypukla z nepřátelského návodu: „... *ex swasione inimica*...“¹⁸⁸ Není možné vést pomyslnou hranici tak, aby byla v předcházejících letech zřetelně vymezena opozice vůči králi Václavovi I. Spíše můžeme konstatovat, že se mnozí předáci (např. Ctibor „*iudex*“ či pan Vítek z Hradce, z rodu Vítkovců), kteří byli dříve dobře obeznámeni se situací u dvora, nyní rozhodli využít své příležitosti k posílení svého vlivu, které by jim bývalo přineslo zdařilé povstání. Král, který se v první fázi konfliktu ocitl v podstatě v defenzívě, hledal spojence v Míšeňsku, s jehož šlechtou byly rody zastoupené v severozápadních Čechách v přátelských vztazích. Mezi těmito rody byli samozřejmě zastoupeni také Hradišiči, kteří

¹⁸³ RBM I, č. 1038, 487; FRIND 1867, 29.

¹⁸⁴ NOVOTNÝ 1928, 749; KAVKA 1993, 193.

¹⁸⁵ Kronika Beneše z Weitmile. In: FRB IV, 539 a 548, Kronika Beneše z Weitmile.

¹⁸⁶ ŽEMLIČKA 2002, 181–182.

¹⁸⁷ NOVOTNÝ 1928, 487–517.

¹⁸⁸ CDB V/1, č. 31, 70–71.

měli na saské straně Krušných hor své majetky.¹⁸⁹ Velením vojska v bitvě u Mostu byli králem pověřeni pánové Boreš a Havel, pod jejichž velením bylo v bitvě poraženo vojsko povstalců. Tato bitva znamenala zásadní zvrát v průběhu povstání a to v prospěch královského vojska, které posléze dokázalo obsadit i Prahu a 6. srpna 1249 získalo dokonce kontrolu nad Malostranskou věží, čímž bylo povstání potlačeno.¹⁹⁰ Tyto události vymrštily pana Boreše na politické výsluní doby. Stal se velitelem královských vojsk a stejně jako jeho předci dosáhl úřadu královského komořího.¹⁹¹ Následujícího roku vystupoval už s novým predikátem a to podle svého hradu Riesenburka (Rýzmburka).¹⁹² Téhož roku se také setkáváme s predikáty u Voka z Rožmberka a následujícího roku např. u Smila z Lichtenburka.¹⁹³ Druhý z velitelů královského vojska, tedy Havel z Lemberka, se stal „poručníkem“ královny Přemysla, se kterým i po smrti jeho otce udržoval nadále dobré vztahy. Vztahy obou velitelů s budoucím králem Přemyslem Otakarem II. byly značně odlišné, což je zřetelné i při zcela běžném náhledu jejich politických kariér po nástupu Přemysla Otakara II. na trůn. Boreš si po smrti krále Václava I. (22. září 1253) funkci „*camerarii regni Bohemiae*“ u dvora Přemysla Otakara II. udržel jen krátce. Již na sklonku tohoto roku z okolí vladaře mizí.¹⁹⁴ Pokračovatelé Kosmovi dokonce uvádějí, že měl být 25. ledna roku 1254 zatčen a uvržen do žaláře.¹⁹⁵ Z jakého důvodu se tak mělo stát není dodnes zcela možné interpretovat. Jeho uvěznění mělo spíše být demonstrací moci Přemysla vůči předákům země, poněvadž zakrátko byl pan Boreš z vězení propuštěn, ovšem v blízkosti krále není po zbytek roku v pramenech doložitelný. Jedinou výjimku z tohoto roku tvoří listina, ve které král ztvdil nabytá privilegia oseckého kláštera a odškodnil jej za újmy utrpěné za domácí války v letech 1248–1249.¹⁹⁶ Z písemných pramenů je dobře známo, že byl účastníkem tažení do Prus, které bylo zahájeno na přelomu let 1254–1255.¹⁹⁷ Tehdy opětovně můžeme nalézt jeho jméno ve svědeckých řadách dochovaných listin na předních místech, což svědčí o jistém narovnání vztahů mezi ním a Přemyslem Otakarem II. Otázkou zůstává jeho další působení u dvora, poněvadž se s ním v tomto prostředí v následujících dvou letech setkáváme sporadicky. Dodnes zůstává zářejícím faktem zápis kronikáře Heinricha

¹⁸⁹ ŽEMLIČKA 1990, 20; VELÍMSKÝ 2002, 88–102, 114–115, 143–148.

¹⁹⁰ ŽEMLIČKA 2002, 166–185; VELÍMSKÝ 2002, 65; DRAGOUN 2002, 148–149.

¹⁹¹ CDB IV/1, č. 234–236, 404–409. Slávek je označen jako „*maior camerarius*.“

¹⁹² CDB IV/1, č. 185, 337–338. Roku 1250 na listině krále Václava I. z 25. května, která byla vydána na hradě Angerbach, vystupuje s predikátem „*de Rysenbruch*“ a pan Havel jako pán „*de Lewenberc*,“ který byl již takto nazván. In: CDB IV/1., č. 11, 71–72.

¹⁹³ CDB IV/1., č. 220, 384–386.

¹⁹⁴ VANÍČEK 2002, 218.

¹⁹⁵ Pokračovatelé Kosmovi. In: FRB II, 113, Pokračovatelé Kosmovi.

¹⁹⁶ CDB V/1, č. 31, 70–71.

¹⁹⁷ CDB V/1, č. 39, 81–83.

z Hainburgu, vážící se k roku 1255 a to, že: „... *obiit Borso illustris baro...*“¹⁹⁸ Ovšem o pět let později, 12. července 1260 byl účastníkem bitvy u Kressenbrunu, kde se jeho oddíly značně vyznamenaly v akcích proti uherským nepřátelům. V kronice tak řečeného Dalimila můžeme číst o Borešově účasti tato slova: „... *Boreš zajal vozbu královu. Když pak dospěl s ní až k domovu a když vybral z truhel skvostů hrst, našel mezi nimi také prst, jenž patřival Janu Křtiteli. Klášterec v Oseku zříte-li, najdete i onen ostatek,* ...“¹⁹⁹ Klášterní tradice má za samotného dárce relikvie krále Přemysla Otakara II.²⁰⁰ Bylo již zmiňováno, že se Boreš již od počátku padesátých let objevoval s novým predikátem dle hradu Rýzmburka, proto budí důvodné otázky listina, kterou sám nechal vydat pro Velehrad. V ní se totiž nechal označit jako „... *miseracione divina castellanus...*“²⁰¹ Tato jeho osobní klasifikace byla důvodem mnohých diskusí o tom, kdo skutečnosti založil hrad Rýzmburk a to zda král či Hrabšiči.²⁰² Situaci navíc komplikuje listina pro Waldsassen, ve kterých jsou světci uváděni ve svých funkcích a úřadech, což bohužel u něj jako u svědka nenalzáme.²⁰³ Jeho osoba tak nemohla chybět ani při tak významné události jako bylo uzavření míru mezi králem Přemyslem Otakarem II. a uherským králem Štěpánem V. v roce 1270.²⁰⁴ V okruhu dvora je doložen i v průběhu roku 1272. Poté se však jeho vztahy s panovníkem opět začaly komplikovat. Následujících událostí se dotýkají dva různé prameny. K roku 1274 Kosmův pokračovatel zaznamenal: „... *urozený muž Boreš odstoupil od krále, ztratil milost krále bez viny, neboť jeho nepřátelé krále nedobře zpravili...*“²⁰⁵ V Neplachově kronice se dovídáme o tom, že i panu Borešovi bylo králem odňato jeho zboží zv. Kostelec, ovšem vročení této události do roku 1272 do jisté míry pokulhává.²⁰⁶ K těmto událostem se již ve svém díle vyjádřil J. Šusta.²⁰⁷ Rivalita mezi českým králem a římským králem Rudolfem Habsburským vyvrcholila v roce 1276, kdy se proti Přemyslovi vzbouřili jeho alpské državy a římský král nečekaně a násilně opanoval rakouské země. V té době se proti Přemyslovi taky vzbouřila část panstva a donutila ho vyjednávat s králem římským. O odboji české šlechty nalzáme také zprávu u Jindřicha z Hainburgu, který ve svém vyprávění za vůdce povstání označil

¹⁹⁸ Heinrici de Heimburg Annales. In: FRB III, 313, Heinrici de Heimburg Annales; KUTHAN 1993, 110.

¹⁹⁹ Kronika tak řečeného Dalimila 1977, (BLÁHOVÁ ed.), Kap. 76, 136–139, poznámka na 219;

Dalimil. In: FRB III., 119, Dalimil.

²⁰⁰ KUTHAN 1993, 110.

²⁰¹ CDB V/1, č. 403, 600–601.

²⁰² NOVOTNÝ 1937, 293. KUTHAN 1993, 259–260; MENCLOVÁ 1972, 196–202.

²⁰³ CDB V/2, č. 582, 166–168.

²⁰⁴ CDB V/2, č. 636 a 637, 247–260.

²⁰⁵ Pokračovatelé Kosmůvi, BLÁHOVÁ/ FIALA (ed.), 1972, 142.; KUTHAN 1993, 176.

²⁰⁶ Iohannis Neplachonis Chronici. In: FRB III, 476. „... *Premisl rex... Costeleciz domino Borssony de Osek... abstulit...*“, Iohannis Neplachonis Chronici.

²⁰⁷ ŠUSTA 1935, 214–216.

Vítkovce a Boreše z Rýzmburka: „... *Quedam cognatio in Bohemia, cognomine Witigenses, opposuerunt se regi Ottakaro, quorum percipui fuerunt Sawiss et amici eis et Borso Risemburg ...*“²⁰⁸

Mír, který byl následně uzavřen, měl povstalcům na obou stranách zajistit bezúhonnost. Bohužel již zakrátko byl mír v Čechách porušen a vzbouřenci byli králem ztrestáni, avšak již 12. září onoho roku byl uzavřen mír nový, ve kterém se Přemysl zaručil svým odpůrcům vrátit milost ale s podmínkou, že se nebude týkat jejich budoucích provinění.²⁰⁹ Již následující měsíc se spor mezi panovníkem a zástupci šlechty, jmenovitě Vítkovci, rozhořel nanovo. Vítkovci tehdy hledali oporu u římského krále, což přirozeně Přemysla II. jako autonomního vladaře muselo přirozeně rozlítit.²¹⁰

Ve formulářových sbírkách se v opisu zachovaly údajně dopisy římského krále adresované panu Boreši z Rýzmburka, ve kterých byl králem Rudolfem nazýván jeho nejmilejším věrným a byla mu slibována jeho ochrana (, že ho bude chránit jako vlastního syna) a byl nabádán k vytrvalosti těmito slovy: „... *aby vydržel ještě nějaký čas všechna protiventství, neboť vznešená ruka králova jej vyrve z ničemných rukou protivníkových...*“²¹¹ Otázkou zůstává, zda nešlo o písarská rétorická cvičení na téma nedávného aktuálního dění.

Je známo, že již zkraje následujícího roku byl pan Boreš uvězněn a předveden před zemský soud. On sám si byl patrně vědom své nejisté situace do té míry, že přistoupil k sepsání závěti, ve které vysloveně je jím řečeno toto: „... *si vero me mori vel capi contigerit...*“²¹² přesto patrně choval jistou naději o ospravedlnění, jak by tomu mohlo nasvědčovat v listině uvedené datum k svátku sv. Jakuba a Filipa. Ačkoliv není známo datum jeho úmrtí, je zachována Otakarova listina z 10. ledna 1278, ve které se jasně praví, že panu Boreši byly zabaveny jeho majetky za zradu vůči českému králi.²¹³

Je známo, že i syn pana Boreše Bohuslav udržoval kontakty s římským králem Rudolfem Habsburským. Jako důkaz se dochoval jemu adresovaný dopis, ve kterém se dočkal stejných ujištění jako jeho otec.²¹⁴ Ten obdržel krátce před bitvou u Dürnkrut, která se odehrála na den sv. Rufa (tedy 26. srpna 1278). V ní padl i český král Přemysl Otakar II.²¹⁵

²⁰⁸ FRB III, 315; KUTHAN 1993, 176, 183,259,

²⁰⁹ CDB V/2, č. 846, 558-562. ŠUSTA 1935; 229-234.

²¹⁰ KUTHAN 1993, 18-19; ŠUSTA 1935, 187-240; VANÍČEK 2002, 172-184.

²¹¹ RBM II, č. 927, 386 a 1062, 446. Šusta 1935; 246, 247.

²¹² CDB V/2, č. 855, 573-574.

²¹³ CDB V/2, č. 856, 574-575.

²¹⁴ RBM II, č. 1162, 498.

²¹⁵ KUTHAN 1993, 23.

4. 2. Majetkové poměry rozrodu Hrabišiců v první třetině 13. století

Bez váhání můžeme konstatovat, že tento rozrod patřil mezi nejvýznamnější fundátory první poloviny 13. století.

Ovšem již první větší fundací bylo bez pochyb založení kláštera řádu křížovníků Božího hrobu, též zv. Božehrobců, v pražské aglomeraci na Zderaze, spadající již do století předcházejícího, kolem roku 1188.²¹⁶ Zakladatelé kláštera mnichům pro jejich potřeby přenechali kostel sv. Petra, o jehož existenci nás zpravují prameny již v roce 1115.²¹⁷ Prameny nám naznačují, že šlo s velkou pravděpodobností o kostel vlastnický, u kterého je nutné předpokládat i feudální sídlo. Nedlouho před vlastním převodem kostela řádu byl na Zderaze vysvěcen biskupem Valentinem kostel sv. Václava, který je v pramenech klasifikován jako kostel farní.²¹⁸ Existuje několik pramenů, které nás zpravují o datu založení kláštera a jeho možných fundátorech.²¹⁹ Jako pravděpodobný zakladatel kláštera se jeví komoří Hrabiše, který tuto funkci zastával za knížete Bedřicha a později i za Jindřicha Břetislava. Zajímavým faktem zůstává, že se s Božehrobců setkáváme jako s aktéry aféry, která stála za nejvýznamnější fundací rodu, tedy za založením kláštera cisterciáků v Oseku.²²⁰

S nástupcem komořího Hrabiše, jeho mladším bratrem Slávkem, můžeme spojit patrně nejvýznamnější fundaci tohoto rozrodu. Tou bylo založení kláštera cisterciáků v Oseku.²²¹ Řád sem byl uveden z nezdařené fundace, tzv. statku Maš'ov ve vlastnictví (*praedium*) pana Milhoště, v listině titulovaného dokonce jako „comes.“²²²

²¹⁶ DRAGOUN 2002, 138.

²¹⁷ CDB I, č. 390, 393–403. Listina je falzem ze 13. století a to ve prospěch kladrubského kláštera knížetem Vladislavem I., ovšem jako hodnověrný údaj je bráno: „...*curia et ad hospites...*“, přičemž se měl komplex rozprostírat od kostela sv. Michaela až ke zderazskému kostelu sv. Petra.

²¹⁸ CDB V/2, č. 882, 619–620. Listinu vydal biskup pražský Jan III. z Dražic v roce 1278. DRAGOUN 2002, 138; NOVOTNÝ 1928, 133.

²¹⁹ Kronika Neplachova. In: FRB III, 471, Kronika Neplachova. V kronice opatovického opata Neplacha nalézáme rok 1190 jako rok založení kláštera, ovšem sama kronika pochází až z poloviny 14. století. Jiným pramenem je snad listinné falzum přímo z prostředí kláštera na Zderaze datované do roku 1227. Zde byli za zakladatele kláštera označeni Všebor a Kojata, in: CDB II, č. 302, 300.

²²⁰ VELÍMSKÝ 1998, 69–80. K aféře se váží tyto listiny. In: CDB I, č. 332, 302–303. Listina papeže Celestýna III. z roku 1191. Ibidem č. 333, 303–304; Ibidem č. 349, 314–316, listina Jindřicha Břetislava.

K událostem se vztahují také dvě falza, která nás spravují o původním nadání ve prospěch johanitů.

In: CDB I, č. 402, 417–421, datované do roku 1183; Ibidem č. 404, 423–424. V obou byla použita tato formulace: „... *siculi Petro filio Milost, qui predictae domui portinem, quo cum contongeant, hereditatis contuli...*“

²²¹ NOVOTNÝ 1928, 121–126; KUTHAN 1982, 110–155; CHARVÁTOVÁ 1998, 292–294; VELÍMSKÝ 2002, 32–37.

²²² CDB I, č. 355, 319–320. V listině je vyjmenováno 15 vesnic a dva dvory vše s Maš'ovem, které učinil „comes Milost“ ve prospěch kláštera Waldsassen. Tyto statky tvoří poměrně kompaktní území. Mezi svědky nalézáme knížete biskupa Jindřicha Břetislava a dále samozřejmě komořího Hrabiše a jeho bratra Slávka a přirozeně také žateckého kastelána Bohuslava.

O reklamaci maš'ovského majetku ve prospěch oseckého kláštera pojednává listina papeže Inocence III. z roku 1207. In: CDB II, č. 69, 63–64.

Obdrželi kostel sv. Petra a Pavla, u kterého s největší pravděpodobností stálo raně feudální sídlo, které mohlo převzít úlohu provizoria klášterní komunity. Klášteru se dostalo bohatého nadání od zakladatele a jeho rodiny. Je však zcela přirozené, že ne všichni členové rozrodu se na fundaci podíleli stejnou měrou. Slávek klášter nadal i majetkem za svého zesnulého bratra Hrabiše a to se souhlasem jeho synů Všeбора a Kojaty, jejichž zájem se upíral k jiné, starší fundaci rodu a to ke klášteru řádu křížovníků-ochránců Božího hrobu na Zderaze.²²³

O zajištění kláštera cisterciáků v Oseku jsme dobře informováni souborem listin z let 1203 až 1209, přičemž většinou jde o později zhotovená falza, která patrně hodnověrně zachycují historickou situaci.²²⁴ Zajímavá listina je datována k roku 1207. Informuje nás o výši platu (dávky) určené na stavbu kláštera na základě výše desátku v Bečově u Mostu a to tak, jak ji určil fundátor „(et pretera terciam partem vini ibidem dedit ad opus lapidum).“²²⁵

O usazení konventu nás informuje listina, která je také pozdějším falzem, hlásícím se do roku 1209. Jde o listinu údajně vydanou biskupem Danielem II., který tohoto roku měl klášter navštívit.²²⁶ Dalším důkazem toho, že mniši byli uvedeni ke kostelu sv. Petra a Pavla, jsou písemné prameny z poloviny 14. století, ve kterých je tento kostel označen jako „*anticum*“ či „*antiquum claustrum*.“²²⁷ Z toho tedy vyplývá terminus ante quem pro výstavbu kláštera polovina 13. století

Stavba kláštera byla tudíž poměrně dobře finančně zajištěna, což se projevilo i na průběhu samotného stavebního procesu. Již v roce 1221 bylo možné v konventním chrámu Panny Marie uložit relikvie, které konventu věnoval papež Honorius III.²²⁸ Litoměřický architekt Ottavio Broggio, který klášterní baziliku upravoval po roce 1711, nezasáhl výrazněji do její pozdně románské podoby. Zachoval jednak původní půdorys a také zdivo z velkých kvádrů, které dosahuje úrovně okapové římsy. Původní západní průčelí bylo zvnějšku členěno lizénami a nebyla při něm uplatněna dvojice věží. Kostel byl zbudován jako trojlodní bazilika s výrazně nižšími bočními loděmi, které byly od hlavní lodi odděleny hrotitě ukončenými arkádami. Tyto prostory byly s největší pravděpodobností neklenuty. Otázka zaklenutí zůstává nevyřešena u transeptu, přičemž víme, že východní závěr s rovně ukončenými partiemi trojdílného závěru sklenut byl. Takto utvářený východní závěr byl první svého druhu

²²³ VELÍMSKÝ 2002, 43; KLÁPŠTĚ 2005, 107 a 244.

²²⁴ CDB II, č. 357, 375; Ibidem č. 360, 384–386; Ibidem č. 361, 388; Ibidem č. 362, 391.

²²⁵ CDB II, č. 360, 384-386,ř. 19–20.

²²⁶ CDB II, č. 362, 388-391.

²²⁷ RDP 1352, 78. VELÍMSKÝ 2002, 32.

²²⁸ CDB II, č. 211, 196-197. Slávek obdržel od papeže Honoria III. ostatky sv. Kosmy, Šebestiána, Fabiána, Cypriána a blahoslavené panny Petronily. Papež udělil odpustky těm, kteří navštíví kostel v den svěcení, v týdnu po něm a v dalších výročních dnech.

v Čechách. Stavba utvářená tímto způsobem odpovídá tradici středoevropských bazilik cisterckého řádu, jak na to poukázala A. Merhautová.²²⁹

Zajímavý architektonický prvek nalzáme ve zdi jižního transeptu.²³⁰ V ní je umístěn pozdně románský ústupkový portál. Tento portál svou podobou odpovídá portálům německých soudobých staveb. Můžeme si povšimnout úsilí, které kameník vyvinul při plynulejším propojení jednotlivých článků. Toto úsilí se tu projevilo v jemnější profilaci ústupků s profilací na hraně, například v podobě žlábků, který navazuje na hranu dekorativním článkem ve tvaru dráčku. Novým, již gotizujícím prvkem je zde kalichovitá hlavice s volutově ukončenými listy.²³¹ Analogie k portálu nalzáme v městském chrámu v Chebu.

Budeme-li se zabývat jednotlivými členy rozrodu Hrabšiců, vyvstane zcela přirozeně otázka, kde byli jednotliví zástupci pohřbeni. Otázka dostupnosti potřebných pramenů byla již vzpomenua.²³² Z listin kláštera adresovaných jeho zakladatelem Slávkem je známo, že zde nechal pohřbít svého staršího bratra. Posléze zde byl patrně pochován i sám Slávek a po něm i jeho stejnojmenný syn, jehož náhrobek je zachován v barokní úpravě. Patrně zde byli pohřbeni i jiné osobnosti rozrodu, neměli-li jiné přání. Důležitým pramenem pro zodpovězení těchto otázek zůstávají tzv. memoriální prameny, kterým by měla být v budoucnosti věnována potřebná pozornost.

²²⁹ MERHAUTOVÁ/TŘEŠTÍK 1983, 239; KUTHAN 1982, 110-155.

²³⁰ viz obr. 27.1 a 27. 3.

²³¹ MERHAUTOVÁ/TŘEŠTÍK 1983, 244.

²³² Na důležitost těchto pramenů již upozornil Karl Schmid , viz poznámka 2.

Schmid dále představil celou škálu tzv. memoriální pramenů klášterní proveniencie, tj. památních knih (*libri vitae* a *libri memorialis*), knihy mrtvých (*necrologia*) a zejména knihy bratrstev (*libri confraternitatum*). To jsou tedy klíčové prameny. Tyto klíčové prameny umožňují aplikaci vhodných metod ve většině případů bezpečnou identifikaci osobních jmen i při velkém množství blíže neurčených dokladů. Jejich výsledkem mohou být osobní, která se může podařit zapojit dokonce do horizontálních i vertikálních sociálních struktur; SCHMID/WOLLASCH 1967, 365–389, zejména 365–370.

4. 3. Panské kostely

Členové obou významnějších větví rozrodu se podíleli na vybudování několika pozdně románských tribunových kostelů.²³³ Vesměs je jejich datace kolísavá, jak na to bude poukázáno u jednotlivých zástupců.

S bratry Všebořem a Kojatou můžeme s jistotou spojit kostely sv. Mikuláše v Potvorově²³⁴ a sv. Jakuba ve Vroutku.²³⁵ Tyto kostely vykazují nápadně společné rysy. Jde o jednolodní plochostropé stavby na východě ukončené polokruhovou apsidou a na západě s patrovou tribunou vloženou do hmoty věže. Jsou to právě hmoty věží, které se dočkaly rozdílného utváření. V Potvorově věž přiléhala k lodi kostela v jeho plné šíři. Naopak ve Vroutku k němu věž přiléhala kratší stranou svého obdélného půdorysu.

V první řadě jde o materiál, z kterého byly postaveny. Jsou jím precizně opracované, větší kamenné kvádríky. Obě stavby vyrůstají z bohatě profilované trnože a jejich zdi jsou členěny lizénami, které jsou navzájem spojeny obloučkovým vlysem, nad kterým probíhá pas zubořezu.

Tyto prvky jsou vesměs společné kostelům tzv. Vinecké skupiny vznikajícím zhruba od prvního desetiletí 13. století v severozápadních Čechách. Tyto architektonické prvky jsou ohlasem prací vznikajících na území Svaté říše římské.²³⁶ Dodnes zůstává spornou otázkou, ve které části Říše můžeme primárně hledat stylová východiska pro tuto skupinu. V literatuře můžeme nalézt odkazy na východiska v Alsasku, Horní Falci, Francích. Roli zprostředkovatele zde stabilně zastává stavební huť při kostele sv. Mikuláše a Alžběty v Chebu, jak se badatelé shodují.²³⁷

S bratry je možné spojit ještě kostel sv. Petra a Pavla v Dolním Jamném.²³⁸ Tento kostel nesl všechny charakteristické znaky předchozích dvou kostelů, jak lze usuzovat z jeho dochovaného stavu, který není příliš intaktní (je dochována západní věž a obvodové zdivo kostela). V osekém falzu k roku 1208 je mezi svědky zaznamenán i „*Shutbor de Jamni*,“ o kterém V. Mencl soudil, že je samotným Všebořem.²³⁹ Přízemí tribunové věže se do kostela otevírá skrze dvě hrotité arkády, které vyrůstají bez přerušení z blokové hlavice středního

²³³ MENCL 1965, 36, 37, 39-40, 43-44; KLÁPŠTĚ 2005, 91-118.

²³⁴ CDB I, č. 342, 308-309; CDB II, č. 48, 43-44; MENCL 1978, 51; MERHAUTOVÁ 1971, 198; obr. 5.

²³⁵ MENCL 1978, 44; obr. 6.

²³⁶ GRUEBER 1871, 47; NEUWIRTH 1888, 226; SCHÜRER 1934, 84; BIRNBAUM 1931, 40; MERHAUTOVÁ-LIVOROVÁ 1955, 228-253; BUKOLSKÁ 1958, 40-44, 177-178.

²³⁷ MERHAUTOVÁ 1971, 198-200; MERHAUTOVÁ/TŘEŠTÍK 1983, 262-264.

²³⁸ MENCL 1978, 36-37; BUKOLSKÁ 1958, 40; MERHAUTOVÁ 1971, 118.

²³⁹ CDB II, č. 361, 386-388; MENCL 1978, 36.

sloupu. Ve zbývající síle zdi se přes ně klene, podobně jako v kostele sv. Mikuláše v Chebu, vřezem vybraný oblouk hrotité arkády. Ten spolu se spodními arkádami dosedá po stranách na hmotnou okosenou římsu.²⁴⁰

S bratrancem sourozenců Všebořa a Kojaty můžeme spojit pravděpodobně trojici vlastnických kostelů²⁴¹ a snad i kostel sv. Jiljí v Bečově u Mostu.²⁴² Mezi tyto kostely se řadí stavby sv. Jakuba Většího v Ostrově nad Ohří, sv. Vavřince v Kostomlatech pod Milešovkou²⁴³ a archeologicky doložený kostel sv. Jiří v Duchcově.²⁴⁴

Z těchto staveb svou uměleckou kvalitou odpovídá stavbám Kojaty a Všebořa pouze kostel sv. Vavřince v Kostomlatech pod Milešovkou. Z chrámu se dochovala pouze jeho východní část a to tak, že do barokní přestavby byl začleněn pravoúhlý východní závěr románské stavby a také část její lodi. Prostor bývalého románského chóru byl přebudován v sakristii. Současný chór byl zřízen ze zachovaných partií východní části lodi pozdně románského kostela. V hmotě stavby jsou tyto části původně pozdně románské stavby jasně identifikovány. Stejně jako kostely ve Vroutku a Potvorově i tento kostel, vyrůstající z profilované trnože, byl zbudován z velkých, dobře opracovaných kamenných kvádrů. Plocha jeho zdi byla také pročleněna lizénami, které byly patrně opět doplněny obloučkovým vlysem a plastickou římsou. Bohužel tyto prvky nejsou dochovány a je možné, že byly strženy za barokní přestavby. Analogie kostela k palácové kapli v Chebu jsou zřejmé i v profilaci žeborů chóru kostela. Žebro tu má podobu subtilního prutu, který bylo možné zmnožit. Prut se tu tudíž ztrojnásobil. Samo žebro spočívalo na sloupcích v koutech chóru, podobně jako v chebské palácové kapli.²⁴⁵

Třetím a tudíž posledním vlastnickým kostelem, který můžeme spojit s osobou Bohuslava, je kostel sv. Jakuba v Ostrově nad Ohří. Tomuto kostelu bude věnována následující kapitola, která se pokusí vyrovnat jak s názory starší literatury tak i s fakty.

²⁴⁰ BUKOLSKÁ 1958, 40–44.

²⁴¹ VELÍMSKÝ 2009, 56–60.

²⁴² VELÍMSKÝ 2002, 57. Velímský odkazuje na práci J. Klápště: Paměť krajiny středověkého Mostecka a na rukopis stavebně historického průzkumu kostela sv. Jiljí, který byl proveden za účasti M. Vilímkové, O. Máchy a J. Muka, SÚRPMO Praha 1976.

²⁴³ MERHAUTOVÁ 1971, 145–146; MERHAUTOVÁ/TŘEŠTÍK 1983, 264: „... v Kostomlatech pod Milešovkou, postaveného neznámým autorem kolem roku 1230...“; obr. 7.

²⁴⁴ VELÍMSKÝ 2002, 59–60, odkazuje na výsledky nepublikované práce Aleksandry Rusó a Petra Jančárka: Duchcov za feudalismu. In: Duchcov 1240–1990, Teplice 1990, 35–36.

²⁴⁵ MERHAUTOVÁ 1971, 145–146; MERHAUTOVÁ/TŘEŠTÍK 1983, 258–264.

5. Vinecká skupina

5. 1. Otázka východiska tzv. Vinecké skupiny

Již D. Líbal ve svém článku poukázal na množství uplatněných forem v západních Čechách jak v rámci architektury tak i urbanismu.²⁴⁶ Upozornil jednak na využívání různorodých materiálů ale také stavebních forem. Právě zde na severozápadě Čech si můžeme uvědomit značné stylové rozdíly v jednotlivých oblastech, jak to bylo primárně zapříčiněno tehdejší politickou situací, jmenovitě od 70. let 12. století. V následujících desetiletí tu v kontrastu vyrostly stavby, které svou genezí vycházely ze stavebních hutí v Chebu, který byl zprostředkovatelem vlivu vycházejících z Alsaska, Horní Falce a Frank, a hutí českých klášterů. [9]

Kostel sv. Jakuba v Ostrově nad Ohří je jedním z nemnoha dochovaných pozdně románských kostelů na tomto území. Uměleckohistorická literatura jej zaregistrovala již v 19. století a tehdy jej také začlenila do tzv. „severočeské skupiny“ pozdně románských kostelů.²⁴⁷ Musíme ale konstatovat, že toto zařazení není zrovna bezproblémové. Kostel je možné zařadit i do skupiny kostelů s chórovou věží, které byly typické pro oblast Chebska na přelomu 12. a 13. století [10]. Můžeme si položit otázku, do které z těchto skupin kostel vlastně náleží či spíše, které více či méně svými stylovými prvky odpovídá.

Jistou stylově příbuznou řadu na tomto území vymezil již B. Grueber a do této tzv. „severočeské skupiny“ zahrnul kostely v Potvorově, Vroutku, Vinci, Libčevsi, Ostrově a Mohelnici.²⁴⁸ Zajímavý pohled na tuto skupinu přinesl J. Neuwirth, když ji srovnával s německými patrovými kaplemi, jejichž první patro bylo přístupno z obytných místností dvorce jako např. právě v Chebu.²⁴⁹ Dle jeho názoru jsou tyto stavby zcela přechodnou epizodou mezi končícím románským a počínajícím gotickým slohem. S podobným názorem o prostorovém uspořádání se můžeme také setkat i u O. Schürera,²⁵⁰ ale na takovéto uspořádání prostoru upozornil už dříve G. Hager a to na území Bavorska.²⁵¹ V. Birnbaum

²⁴⁶ LÍBAL 1984, 133–144.

²⁴⁷ GRUEBER 1871, 47.

²⁴⁸ viz obrazová příloha, obr. 5–9.

²⁴⁹ NEUWIRTH 1888, 226: „...Potworow und Rudig (Vroutek) Word das Princip der Doppelkapellen zum Theile festgehalten, aber auch zum Theile erweitert...“

²⁵⁰ SCHÜRER 1934, 84.

²⁵¹ HAGER 1905, 215. Jmenovitě měl na mysli analogické prostorové řešení tribuny v kapli ve Friedersriedu v Bavorsku a v kostele sv. Mikuláše na předměstí v Nabburgu.

skupinu vymezil pouze na kostely ve Vroutku, Potvorově, Vinci a Libčevsi a zdůraznil silný saský vliv, který na tyto stavby působil.²⁵² D. Líbal skupinu rozšířil o kostely v Údlicích a Kostomlatech pod Milešovkou a zároveň ji označil jako skupinu vineckou.²⁵³ Líbal poukázal na sloučení různých výtvarných podnětů typických pro pozdně románské období, přičemž vyzdvihl jihoněmecké výtvarně dekorativní umění, které pracovalo i s gotickými prvky. A také on tu hovoří o jistém přechodném útvaru v závislosti na užití těchto prvků spolu s žebrovou klenbou. V centru jeho zájmu jako možného východiska nalézáme huť dómu v Bambergu, i když, jak sám uznal, Bamberg není jediným východiskem těchto myšlenek. Jako stěžejní zástupce této skupiny označil kostely ve Vinci, Potvorově a kostel údlický. Volněji se dle jeho mínění k těmto stavbám váže kostel ve Vroutku, s nímž souvisí stavba kostomlatská. Ve skupině zůstal i chrám sv. Jana Křtitele v Libčevsi, který je ale kvalitativně nejhorším zástupcem skupiny. Ovšem jeho stěžejní myšlenka, týkající se podoby staveb, se zásadně liší od předešlých autorů. Měl za to, že za podobou těchto staveb stál cisterciácký řád, jmenovitě pak kláštery v Oseku, Plasech a Hradišti. Nezdráhal se ani hovořit o tzv. „tvárné vůli cisterckého řádu.“²⁵⁴ Ke skupině se také vyjádřila A. Merhautová-Livorová.²⁵⁵ Ta předchozím badatelům hned v úvodu své práce vytkla, že se zaobírali příliš jednotlivými detaily a nezabývali se stavbami v jejich komplexnosti, což by bylo nápomocno při stylovém určení jejich možného původu. Sama došla k názoru, že východisko je třeba hledat v huti, která pracovala při stavbě kostela sv. Mikuláše a Alžběty v Chebu, tedy v těsné blízkosti Čech. Své závěry přitom opírala o práce B. Gruebera a O. Schürera, kteří se chebským chrámem zabývali podrobněji.²⁵⁶ Byl to právě B. Grueber, který jako první upozornil na stylové analogie mezi detaily chebské falce a mladšího městského chrámu. Byl to zase on, kdo si povšiml zřetelné podobnosti dispozice s chrámem v Bambergu. Jeho myšlenky poté převzali četní badatelé.²⁵⁷ Za mnohé stačí jmenovat J. Neuwirtha či E. Bachmanna.²⁵⁸ Přeci jen, jak upozornila Merhautová-Livorová, není snadné jednoznačně klasifikovat vztahy mezi chebskou falcí, domem v Bambergu a chebským městským chrámem.²⁵⁹

²⁵² BIRNBAUM 1941, 40.

²⁵³ LÍBAL 1949, 57.

²⁵⁴ MENCL 1939, 37.

²⁵⁵ MERHAUTOVÁ-LIVOROVÁ 1959, 228–253.

²⁵⁶ GRUEBER 1864; SCHÜRER 1929, 37–39.

²⁵⁷ ŠAMÁNKOVÁ 1974, 31–32.

²⁵⁸ NEUWIRTH 1888, 259; BACHMANN 1941, 79.

²⁵⁹ ŠAMÁNKOVÁ 1974, 14–52; ZEISSNER 2010, 3–17.

5. 2. Chrám sv. Mikuláše a Alžběty v Chebu

Chrám sv. Mikuláše a Alžběty je k bamberskému dómu vázán svou dispozicí, ačkoliv i v ní jsou zřetelné rozdíly. Jmenovitě jde o rozdílné utváření západní části. V Chebu bylo upuštěno od výstavby západního chóru. Stavitel zde totiž nemusel brát ohled na předchozí stavbu, jako tomu bylo v Bambergu. Navíc v Chebu nalézáme střídavý systém podpěr, kdežto v Bambergu byly boční lodi od lodi hlavní odděleny pilíři. [11, 12]

Ovšem sama příbuzná dispozice nepostačuje k tomu, aby byla bezpečně doložena příbuznost obou chrámů. Klíčovou roli zde sehrály zachované fragmenty zdiva při západním průčelí v oblasti dochovaného portálu a obě dochované východní věže. Členění těchto dochovaných částí jen potvrzuje příbuznost s dómem v Bambergu. V partiích věží obou chrámů je skrze zhušťování prvků v polích patrná snaha po gradaci ve vertikálním směru [13, 14], ačkoliv k jejímu vyvolání bylo využito jiného výrazového rejstříku forem. Lizény, které byly užity v Chebu na věžích, najdeme i při dómu v Bambergu, kde se uplatnily na vnějších stěnách lodi. V Bambergu současně s východním chórem vznikla tzv. *Gnadenpforte* též zv. *Marienpforte* (vyjma tympanonu), která vykazuje jistou příbuznost základních principů s dochovaným portálem v Chebu, kdy v obou případech bylo užito rámu pro vymezení plochy portálu vůči zdi a také skladba ostění portálu si je blízká [15, 16]. *Gnadenpforte* byla inspiračním zdrojem chebské stavby také pro hlavice sloupků ve věžích a i pro sekundárně osazený vnitřní portál v severní zdi chrámu.

Ovšem zcela jiná východiska vykazuje drobná skulptura, která je zde hojně zastoupena. Z ní ale musíme vyloučit skupinu hlav, osazenou v obloučcích nad západním portálem. Tato práce vykazuje obdobné tendence k individualizaci, se kterou se setkáváme například právě v Bambergu, ovšem to je vše, co tyto práce s bamberskými spojuje. Ostatní drobná skulptura se svým stylem váže spíše k stylové vrstvě huti při falci. Nejbližše svým stylovým projevem stojí k pracím chebské kaple hlavy s volutově stáčeným vlasem z hlavic západního portálu. Ty jsou derivátem hlavic s tímto motivem z vítězného oblouku v patře palácové kaple. Tyto práce-deriváty vesměs nevykazují v žádném směru snahu o přínos ať už ikonografický či kvalitativní. Navíc v kombinaci s „moderní“ architekturou působí značně vyčpěle.

Takto těsná podobnost již v badatelích vyvolávala dojem, že může jít o práce některého člena bývalé falcké huti, popřípadě některého z místních kameníků, přiučeného právě při

zdejší stavbě.²⁶⁰ Merhautová-Livorová neviděla ani zjevný časový rozdíl jako překážku pro tuto svou teorii a opřela ji o možnost dalšího uplatnění kameníků na úkolech při dobudování vlastního paláce falce a na dalších stavbách v okolí.²⁶¹ Na těchto dalších stavbách je ale zcela jasná stupňující se degradace forem, která vylučuje užší kontakt pozdějších pracovníků při chrámu sv. Mikuláše a Alžběty se samotnou hutí při falci. Z tohoto důvodu tudíž můžeme uvažovat o možnosti, že právě měšťané jako zřizovatelé kostela se sami vědomě rozhodli navázat na umění falcké hutí. Bylo by to i logické, uvážíme-li vztah města Chebu k Svaté říši římské. Sebevědomí měšťané se tedy touto skulpturní složkou snažili spíše podtrhnout význam svého města, které v říšské politice hrálo důležitou roli jako místo konání opakujících se říšských sněmů.

Bohužel odpovědi vztahující se k chrámu sv. Mikuláše a sv. Alžběty zůstanou vždy otevřené k diskusi, poněvadž je nemůžeme opřít téměř o žádné dochované písemné prameny. Jediná historická zpráva, která se kostela týká, se vztahuje k svěcení bočního oltáře sv. Anny v roce 1239.²⁶² A. Merhautová-Livorová se dále ve svém článku opírala o poznatky G. Piltze,²⁶³ dle kterého bylo s výstavbou lodi chrámu započato v roce 1220. Tyto práce měla mít na starosti dílna orientovaná na umělecké proudy spjaté s cisterciáky, ale zároveň neměla narušit zamýšlený prostorový koncept. Druhé datum, o které se autorka opírala, je svěcení baziliky kláštera premonstrátů v Teplé, tedy rok 1232 a pro pokročilost stavebních forem ve smyslu gotického slohu se domnívala, že tudíž mezi dokončením obou chrámů musí být jistý časový odstup. Můžeme tedy konstatovat, že počátky výstavby chebského městského chrámu jsou nejspíše spjaty s prvními léty vlády německého císaře Friedricha II., který jej navštívil ve druhém desetiletí 12. století hned třikrát.²⁶⁴ Patronátní práva navíc patřila císaři a to až doku 1258, přestože již patrně Friedrich II. přislíbil tato práva přenechat řádu německých rytířů Panny Marie v Jeruzalémě.

Chrám sv. Mikuláše a Alžběty v Chebu je tedy možné rekonstruovat jako trojlodní klenutou baziliku o čtyřech polích vázaného systému. Bazilika byla na východě opatřena dvojitou věží, mezi které byl vložen čtvercový chór, který byl patrně ukončen apsidou. Na západě byl kostel ukončen transeptem o třech polích, v jehož ose průčelí byl umístěn portál,

²⁶⁰ MERHAUTOVÁ-LIVOROVÁ 1959, 232–234.

²⁶¹ Ibidem 235: „...na dalších stavbách, jako je hrad Skalná a kostel v Dřenicích a pozdější kostel sv. Jiljí v Kostelní...“ Ke kostelu sv. Jiljí v Kostelní: BUKOLSKÁ 1958, 177–178.

²⁶² ŠAMÁNKOVÁ 1974, 30.

²⁶³ MERHAUTOVÁ-LIVOROVÁ 1959, 251.

²⁶⁴ KUBŮ 2006, 49 a 66.

který se dochoval na svém místě. Portál byl opatřen hlubokým ostěním, jehož součástí jsou pravoúhlé ústupky s vloženými polosloupky a na vnitřní straně s vloženými, volnými sloupky. Patky těchto architektonických článků vybíhají v drápky. V místech, kde bývají umístěny hlavice, byl použit probíhající vlys, ze kterého jsou vyvedeny profilované archivolty, které jsou na vnějším obvodu lemovány oblým prutem. Celý portál byl orámován pravoúhlým rámem, který je ukončen při horním okraji obloučkovým vlysem, pod který byly vodorovně umístěny vždy čtyři postavy a pod ně ještě fantastická zvířata. Krychlová hlavice jednoho ze sloupků byla opatřena stylizovanou maskou. Hlavní část, která se z původního chrámu dochovala jsou beze sporu obě východní věže, které dosahují výše 4 pater, jejichž přízemí jsou zaklenuta valenými klenbami. Archeologický výzkum prokázal, že zdivo západní části chrámu je podstatně silnější než zbytku stavby. To vedlo některé badatele k vyslovení názoru, že existuje pravděpodobná možnost, že v těchto partiích byly plánovány věže ba dokonce, že mohly být i zbudovány.²⁶⁵

—

5. 3. Vinecká skupina-závěr

V porovnání s chebským městským chrámem jsou stavby tzv. Vinecké skupiny svými prostorovými východisky poplatné předchozímu vývoji v Čechách. Všechny zařazené stavby jsou vlastnickými kostely, jejichž součástí byly tribuny.²⁶⁶ Veškeré tyto stavby byly využitelné i jako místa útočiště v době ohrožení. Z těchto dvou primárních funkcí vyplynula potřeba koncentrace prostoru, která tyto stavby odlišuje od staveb dříve v Čechách vystavených. Dalšími určujícími faktory této skupiny, které je třeba sledovat jsou její plastické články na stěnách a také skulpturální složka staveb. Nezanedbatelným ba naopak hlavním prvkem určujícím příslušnost stavby ke skupině je způsob zpracování stavebního materiálu. U této skupiny byly využívány poměrně velké přesně opracované kamenné bloky.

Je tedy nezbytné položit si otázku: *„Na základě, jakého společného jmenovatele, byl kostel sv. Jakuba v Ostrově nad Ohří do skupiny zařazen a zda je jeho vnoření do skupiny nadále udržitelné v porovnání s jejími ostatními členy.“*

²⁶⁵ MERHAUTOVÁ-LIVOROVÁ 1959, 229.

²⁶⁶ MENCL 1965, 29–62; viz nejnověji GÁJA 2008, diplomová práce na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze.

6. Ostrov nad Ohří

6. 1. Kostel sv. Jakuba Většího v Ostrově

Kostel sv. Jakuba byl založen jako kostel vlastnický, podléhající ve všem, co k němu patří, zakladateli stavby a jeho rodině, jak bylo zvykem. Na základě tohoto faktu musíme tedy vyvodit, že byl patrně součástí opevněného sídla, jak to bylo prokázáno i u jiných hrabišických staveb. Sídliště bylo zřejmě založeno při patě vršku, na kterém stál kostel. Současná terénní situace je však zcela odlišná, kdy se stavba a k ní přiléhající hřbitov nacházejí v nízké poloze. Sídliště bylo založeno mezi dvěma vodními toky a to říčkami Jahodníkem a Bystřicí. V důsledku terénních vln podél potoka nebylo sídliště pravidelné dispozice.

První písemná zmínka, která se ke kostelu vztahuje, je datována k roku 1207.²⁶⁷ Tohoto roku měla být dle listiny patronátní práva převedena zakladatelem kostela na klášter cisterciáků v Oseku, který byl stěžejní fundací Slávka, bílinského kastelána.²⁶⁸ V dokumentu, který je falzem, král Přemysl Otakar I. klášteru stvrdil majetek a také patronátní práva k četným kostelům.²⁶⁹ Je dost pravděpodobně, že ačkoliv se jedná o falzum, zachycuje skutečný stav. Můžeme z něj tedy vyvodit, že nejpozději v době vlády Přemysla Otakara I. (1198–1230) stála již na tomto místě osada, jež měla charakter poddanského venkovského sídliště a byla v držení komořího Slávka a jeho rodiny. Navíc druhé datum, které prameny uvádějí, se týká svěcení kostela. To mělo proběhnout v roce 1226.²⁷⁰ Jeho jméno se pravděpodobně zrcadlí v názvu sídliště, které bylo ve falzu uvedeno jako „Zlawcowerde.“ Rozebere-li se pojmenování sídliště, tak jeho první část zrcadlí jméno možného zakladatele Slávka. Ve středověké němčině (Mittelhochdeutsch) se od 11. století vyjádřil vlastnický vztah genitivním suffixem „-es,“ „-en.“ Jako možné příklady můžeme jmenovat: „Wilhelmsburg“ -Wilhelmův hrad, „Acherichesbrvge“ -Ascherichův most, „Heimenburg“ - Heimův hrad, „Schlackenwerde“ -Slavkův ostrov.

²⁶⁷ CDB II., č. 360, 384–386, mladší falzum.

²⁶⁸ VANĚČEK 1933, 105. Rozpoznal, že v případě této listiny se nejedná o patronátní práva v pravém slova smyslu, nýbrž že jde o nepřesně použitý termín pro vlastnický kostel.

²⁶⁹ V Čechách Osek vlastnil patronátní práva k farám ve Volevčicích, Svatoboru, Mariánských Radčicích, Vysočanech, Libkovicích, Nesvěticích, Škrlich, Černochově, Ostrově nad Ohří, Oseku a ke kostelu sv. Mikuláše na předměstí Žatce. In: CHARVÁTOVÁ 1998, 335.

²⁷⁰ SOMMER 1866, 11.

Mohl jim být *Slávek*, královský komoří a kastelán na Bílině nebo také jeho stejnojmenný syn.²⁷¹ Ten si však zvolil církevní dráhu, jak již bylo zmíněno, a tudíž nepřipadá v úvahu, že by byl fundátorem kostela. Jako o dalším možném zakladateli osady s kostelem můžeme uvažovat o mladším Slávkově synovi Boreši, který svého otce nahradil včele rozrodu. Pokud by to tak bylo, jednalo by se o velmi raný Borešův pokus o osamostatnění se z područí otce. Název osady by tedy spíše vypovídal o uctivém vztahu syna k otci. Nesmíme opomenout fakt, že starší ze synů pana Boreše se stal opatem v oseckém klášteře. Vztah kláštera k rodině fundátora byl tak ještě více umocněn, proto je tedy velmi pravděpodobné, že falzum vychází z živé tradice, která v klášteře byla rozvíjena. Z tohoto důvodu můžeme tudíž konstatovat, že pan Slávek je zakladatelem první osady, nesoucí název Zlaucoverde, na tomto území. Zbývající část názvu odkazuje na místo založení osady. Slovo „werd“ je jediné označení pro ostrov ve středověké němčině. „*Werder*,” které je druhou částí názvu osady, znamená ve svém původním smyslu místo, které bylo vysušeno, tedy ostrov (např. Mannswörth).

Vlastní pojmenování osady tedy v podstatě popisuje původ jejího vzniku. V tom čase, kdy měla být dle falza založena osada, Slávek dočasně nezastával funkci komořího. Víme, že byl ve funkci komořího vystřídán na delší čas Černínem a nadále si podržel funkci bílinského kastelána. Tato jeho funkce může být vodítkem, které by nám mohlo napovědět, proč si pro své kolonizační aktivity vybral právě toto území na hranici bývalé provincie sedlecké s vlastními Čechami. Toto bývalé hraniční území bylo prostorem, který česká knížata přidělovala klášterům, jejichž aktivity zde sloužily jako pojistka proti svévolnému pronikání a osazování půdy kolonisty ze západu. Značnou část tohoto území měl pod svou svrchovaností Hroznata Tepelský.²⁷² Ten se však rozhodl vstoupit k premonstrátům. Tím tak byla zcela zřejmě narušena majetková situace ve prospěch kláštera, což panovníka muselo znepokojovat. Obzvláště v době, kdy se církev snažila prosadit své zájmy a práva a dokázala k tomu využít i špatné situace v Svaté říši římské. Panovník se tedy zcela logicky snažil zabezpečit své území.²⁷³ V okolí vznikající osady „*Zlawcoverde*“ bylo již dříve zbudováno několik opevnění se strážní funkcí, mezi kterými stačí vzpomenout nedaleký Lichtenstadt, Velichov či Radošov. Opevněný dvorec, který někdy bývá označován i jako kurie (*curia*), byl

²⁷¹ Pro písemné zmínky Hrabišice Slávka viz: Slávek, bratr Hrabiše, královský komoří např.: In: CDB II, č. 90, 87–88; CDB II, č. 136, 125–126. Jako opat oseckého kláštera je jeho syn Slávek uváděn pramenech v letech 1238 a 1239. In: CDB III/1, č. 176, 217–220; CDB III/1, č. 207, 269; CHARVÁTOVÁ 1998, 307 a 333.

²⁷² KUBÍN 2000, 190–199; KLÁPŠTĚ 2005, 70–77.

²⁷³ ŽEMLIČKA 2002, 44–47.

obvyklým typem šlechtického feudálního sídla 12. a první poloviny 13. století.²⁷⁴ Tento typ sídel se vyskytuje převážně v terénu nevýrazných poloh (*Niederungsburg*) a ani toto sídlo v tomto případě není výjimkou. Jediný relikv, který po jejich zániku v krajině zůstává, je stavba kostela. Kostely bývaly nejkvalitnější stavbou celého areálu. Většinou jako jediné stavby byly zhotoveny z kamene, díky čemuž plnily i útočištnou funkci, a byly obohaceny více či méně o uměleckou složku. Bohužel informace o konkrétní podobě těchto sídel, vznikajících v rámci procesu teritorializace šlechty, zůstávají značně fragmentární.²⁷⁵ Jak ve svém článku poukázal T. Durdík, bude patrně nutné opustit vžitou představu o ohrazených více podlažních až věžovitých stavbách propojených mostem s tribunou kostela, avšak ještě nedávno se s rekonstrukcí na tomto základě setkáváme u Zemana [17].²⁷⁶

Hřbitovní kostel sv. Jakuba je jednolodní orientovaná stavba z lomového kamene, neomítnutá zpevněná na nárožích armaturou [19]. Chór kostela kryje valbová střecha. Střecha nad lodí je sedlová, doplněná o osmibokou dřevěnou zvonici. Loď kostela je široká 28 stop a dlouhá 56 stop. Každá strana kvadratického chóru měří 17 stop.²⁷⁷ Objekt byl postaven v první třetině 13. století. K lodi se na východě pojí nižší a užší kvadratický presbytář, jehož zdivo je nápadně silné. Na nárožích stavby jsou mladší nakoso postavené opěrné pilíře. Kostel není vně a ani uvnitř členěn. Loď je osvětlena třemi páry obdélníkových oken a presbytář má na jižní a severní straně obdélné okno se segmentovým obloukem. Při oknu v severní zdi je navíc zachována východní špaleta po starším okenním otvoru. V ose východní zdi je osazeno okno s oboustrannými špaletami. To vykazuje mírné zalomení oblouku. Ovšem původní podoba oken je zastřena opakovanými úpravami počátku dvacátého století. Ty postihly také portál na severní straně [20]. Ten vyrůstá z profilované trnože s ostěním o třech pravoúhlých ústupcích, zakončených profilovanou římsou, ze které vycházejí půlkruhové archivoly. Hrany ostění jsou členěny výžlabky s vybranými nárožními. Vybrání je ukončeno drápkem. Typ portálu spolu s tradiční římsou probíhající přes ústupky a s profilovaným soklem opakuje ten nejběžnější typ, spjatý už s počátky štaufského slohu.²⁷⁸ Tympanon portálu není zachován, ale B. Grueber je autorem kresby, která jej schematicky zachycuje a je datovatelná k roku 1871 [21].²⁷⁹ Na severní straně při západním nároží lodi kostela je ve výšce umístěn druhotně

²⁷⁴ KLÁPŠTĚ 2005, 48–70 a 88–113; srovnej s mylnou interpretací: DURDÍK 2000, jm. 31, 35–36.

Porovnej obr. 17 a obr. 18.

²⁷⁵ MENCL 1965, 29–58, Klápště 2005, 88–118.

²⁷⁶ Ibidem; CHOTĚBOR 1982, 357–366; TÝŽ: 1989, 257–270; ZEMAN 2001, 26–27.

²⁷⁷ 1 stopa česká = 0,296 m.

²⁷⁸ MENCL 1960, 8.

²⁷⁹ GRUEBER 1871, 54.

zazděný půlkruhový portál, v jehož blízkosti nalézáme stopy po dřevěné konstrukci [22]. Tento portál spolu s pozůstatky dřevěné konstrukce jsou důkazem panské tribuny. Ta byla v období renesance nahrazena zpěváckou kruchtou, která ovšem nerespektuje výšku původní tribuny, jak o tom svědčí otisky v lodi kostela zachované pod omítkou a zároveň výška umístění portálu. Typově patrně renesanční kruchta navazuje na dřívější tribunu, která stejně jako ona byla zbudována do podoby podkovovitého tvaru. Západní části kostela dominuje kruchta, kterou vynášejí dřevěné sloupky. Je přístupná dřevěným schodištěm běžícím při jižní stěně budovy. [23]

Další vchod do kostela nalézáme v ose západní stěny pod kruchtou. Ten je řešen zcela prostě a spíše vypovídá o možnosti sekundárního prolomení. Shodnou osu se severním portálem má jižní vstup, který byl řešen zcela funkčně, tedy pouze rovným překladem. Interiér plochostropé lodi kostela je zcela poplatný svému půdorysu a je dostatečně osvětlen pomocí tří párů protilehlých oken.

Protilehlé presbyterium je oproti lodi kostela užší a je odděleno triumfálním obloukem, který je zcela jednoduše zaklenut půlkruhovým obloukem s okosenou hranou. Nechybí úvahy o tom, že okosení hrany může být pozdější.²⁸⁰ I tento prvek je zcela běžný a tudíž pro další účely bádání v podstatě nepoužitelný, pokud jej nepostavíme do obecné roviny. Ve východní zdi presbyteria se zachovalo sanktuarium zahroceného tvaru. Zdivo chóru je nápadně silné, což svědčí o tom, že nad ním bývala umístěna věž (Chorquadratturm). Tento názor zastává především Sommer a podepřel jej dostatečnými důkazy, které jeho teorii podporují.²⁸¹ Sám ale uznává, že je třeba ještě útočičnou funkci kostela doložit potřebnými průzkumy. Ve svém článku z roku 1987 kritizoval „zjištění“ K. Benešovské: „... *Opevnění kostela a zřejmě i věž nad chórem popírá Klára Benešovská.*“²⁸² Spíše můžeme o jejím článku konstatovat, že sama autorka neznala kostel z dostatečné autopsie, aby jej mohla správně popsat. Svědčí o tom především tato pasáž: „... *a beze stopy po tribuně...*“²⁸³ Pojednávají však autorka jak o opevnění tak i o samotné stavbě, tak pouze konstatuje současný stav. Ke stejnému závěru, k jakému došel Sommer během studia článku Benešovské, můžeme dojít

²⁸⁰ SOMMER 1987, 26.

²⁸¹ SOMMER: 1987, 26; Týž: 1989, 468–475.

²⁸² Ibidem 26 p. 8.

²⁸³ BENEŠOVSKÁ. In.: MENCL 1978, 50.

také po studiu práce Merhautové, která začíná jednoduše slovy: „ ... *Nemá věže, k podélné lodi se pojí pravouhlý chór a mladší přístavky.*“²⁸⁴

Jak již bylo uvedeno, kostely v západních a severozápadních Čechách vykazují široký rejstřík stavebních forem ať už v půdorysu či ve skladbě hmoty.²⁸⁵ Zajímavá je zde právě rozmanitost situování věží, která byla ovlivněna orientací na Čechy či na území starého Chebska. Chebsko bylo zcela autonomní uměleckou oblastí vůči vlastním Čechám a jeho umělecké tendence vycházely z oblasti Horní Falce a Horních Frank, které byly vlastní chórových věží. Postavíme-li vedle sebe stavební materiál, který byl typický pro severočeskou tzv. Vineckou skupinu pozdně románských kostelů, musíme si povšimnout, že na Chebsku nadále jako stavební materiál převládal lomový kámen, který byl u některých objektů doprovázen svázáním nároží za pomoci kamenných kvádrů. Chórové věže, které nalézáme na území dnešního Karlovarského kraje u mnohých pozdně románských staveb, se s největší pravděpodobností rozšířily na tomto území pod vlivem stavebních aktivit rozvinutých v sousedním Chebsku. U mnohých kostelů z tohoto okruhu je doložitelné, že věže byly vztyčeny sekundárně.²⁸⁶

J.Sommer svou teorií navázal na myšlenku D. Líbala. Ten měl v roce 1971 na starost pasportizaci města Ostrova, ve které spolu s kolegy prováděl stavebně historický průzkum u vybraných objektů.²⁸⁷ Mezi nimi samozřejmě nemohl chybět ani kostel sv. Jakuba Většího. Dle Líbala, který zpracovával tento objekt, má presbytář mimořádně masivní zdi, které by mohly vypovídat o tom, že zde byla zamýšlena či dokonce zbudována chórová věž. Snad na základě mladších úprav (sekundárně vztyčené pole křížové klenby) vročil presbyterium do třetí čtvrtiny 13. století na rozdíl od ostatních badatelů. Ti jsou shodného názoru, že loď kostela s presbyteriem jsou současné a náleží pozdně románskému slohu. Existenci chórové věže zde zřetelně dokládají jednotlivě dochované artefakty. Zcela zřetelné stopy, které nás utvrzují v tom, že zde byla nad chórem vztyčena věž, nalézáme ve východním štítu lodi [24]. Při severní straně východního štítu je viditelný valeně zaklenutý průchod raně středověkého původu, ke kterému byl patrně připojen přinejmenším dřevěný most, pokud tu nebyl zřízen kolem celého pláště chóru ohoz. Bohužel destrukce zdiva chóru dosahuje značné výše

²⁸⁴ MERHAUTOVÁ 1971, 188.

²⁸⁵ LÍBAL 1984, 135–140.

²⁸⁶ SOMMER 1989, 473.

²⁸⁷ Stavebně-historický průzkum rkp. 1971, 3.

a tudíž není možné tyto úvahy potvrdit a ani vyvrátit bez bližšího průzkumu. V západní stěně podkroví chóru je prolomen segmentově ukončený průchod do lodi kostela. Směrem z lodi kostela do chóru se mírně svažuje. V jeho blízkosti jsou ještě stále patrné stopy po úrovních pater chórové věže. V podkroví lodi kostela je pozorovatelná přízdívka o síle zhruba 30 centimetrů, která podpírala dřívější konstrukci střechy lodi. Z jejího sklonu je možné vyvodit, že původní koruna zdiva lodi kostela dosahovala vyšší výšky než ta současná. To je také důkazem, že původní střecha byla mírnějšího sklonu. Vzhledem k tomu, že raně středověké zdivo dnešního štítu pokračuje ještě nad někdejší střechu, jsme jen utvrzeni v tom, že zde nad chórem byla vybudována věž. Při snášení věže bylo narušeno zdivo východního štítu, jak je i dnes patrné. Věž kostela není zaznamenána na žádné vedutě města, ačkoliv se jich zachovalo poměrně dost především z počátku 17. století.²⁸⁸ Jako oprávněná se jeví Sommerova teorie, že během prací na nové klenbě chóru došlo k narušení zdiva věže, která poté, co se zřítíla část jejího jihovýchodního nároží, musela být následně snesena a nároží nově doplněno. Krov, který byl nad chórem následně zřízen, se nedochoval.

Dřevěná konstrukce krovu nad presbytářem je odlišná od konstrukce v lodi, ačkoliv jde v obou případech o typ dvouhambalkové konstrukce. V obou případech byl proveden v roce 2005 dendrochronologický průzkum, jehož součástí byla také snaha datovat konzolu u vstupu na tribunu a konstrukci sanktusníku. Závěrečná zpráva byla zpracována T. Kynclem k 6. listopadu 2005 v Brně. Materiál pro dendrochronologické datování byl odebrán za pomoci Presslerova nebozezu. Následná determinace dřeva byla provedena za pomoci běžných xyotomických metod a zpracování materiálu bylo provedeno na základě standardních metod chronologie šířek letokruhů pro smrk (smrk-Čechy, 1150–1997), jedlí (jedle-Čechy, 131–1997) a borovici (borovice-Čechy, 1176–1888).²⁸⁹ Byly nalezeny spolehlivé synchronní pozice, a to na základě porovnání všech tří sestavených průměrných letokruhových křivek (z materiálu odebraného v krovu lodi kostela) se standardní chronologií smrku. Můžeme tedy konstatovat, že za pomoci relativního datování bylo dosaženo datování absolutního. Přičemž bylo potvrzeno, že veškeré datované trámy ze smrkového či jedlového dřeva, pocházející z krovu lodi kostela, byly zpracovány ze stromů kácených na přelomu let 1604/1605 a to v době jejich vegetačního klidu, což znamená v období cca října až dubna. Tuto vžitou praxi kácení dřeva podpořily poznatky o zcela vyvinutých podkorních

²⁸⁸ZEMAN 2007, 5–12; viz obr. 1.

²⁸⁹KYNCL rkp. 2005, 3.

letokruzích. Ty se vyskytovaly u většiny odebraných vzorků. Ve zbývajících příkladech mohl být na základě nedostatečných informací určen pouze terminus post quem. Tedy pouze rok, po kterém byly stromy pokáceny. Ovšem pro nedostatečný počet letokruhů se nepodařilo datovat krov nad presbyteriem a také konzolu u vstupu na tribunu.

Dendrochronologický průzkum potvrdil stáří krovu nad lodí [25]. Průzkumem bylo zjištěno, že smrkové a jedlové dřevo bylo pro stavbu vytěženo v období vegetačního klidu v letech 1604/1605, což zcela koresponduje s kronikářskou zprávou, že v roce 1606 byl osazen nový krov. Pochází tedy z doby pozdní fáze renesančního slohu v Čechách. Konstrukce krovu byla upravována tak, že do západního průčelí byla vestavěna zděná štítová zeď a střecha byla doplněna o polovalbu. Je možné, že právě za této úpravy byla vztyčena ve hřebeni střechy sloupová konstrukce sanktusníku, která je ukotvena přes velké „bačkory“ na vazných trámech krovu. Pod vaznými trámy jsou trámy stropu, na kterých je prkenný záklop. Tyto trámy jsou vyztuženy středovým podélníkem, který byl připojen do vazných trámů. Během úprav pozednice došlo i k úpravám koruny zdiva. Ta byla navýšena několika vrstvami cihel a z tohoto důvodu není možné původní korunu zdiva v současné době zhodnotit.

Krov nad presbyteriem byl během posledních oprav kostela rehabilitován vložením plných vazeb stojaté stolice. Stav krovu před opravou byl značně žalostný. Krov byl zčásti hambalkový a jeho vazba byla nepravidelná a také neúplná. Původní konstrukce byla ztužena středovým průvlakem pod úrovní středového hambalku a vloženým věšadlem v každé vazbě. Po opravách byly v krovu zachovány prvky z této starší konstrukce. Spoje tohoto krovu byly zhotoveny na sraz nebo lípnutí, s mezerami a také jsou provedeny za pomoci kramlí. Stylově nebylo možné tento stávající krov správně definovat. Během rehabilitace krovu byly jeho původní části respektovány a tudíž také zachovány. Byly využity části, kde krov přechází ze sedlového tvaru do valby. Součástí nové stolice je vazný trám doplněný o pozednice, díky nimž byl krov stabilizován, a zároveň takto řešenou konstrukcí byly posíleny paty klenby nad presbyteriem. [26]

Jedinou determinantou, díky které byl kostel zařazen do tzv. Vinecké skupiny, zůstává portál kostela. Je pravda, že už B. Grueber začlenil kostel do tzv. severočeské skupiny pozdně románských kostelů. Měl-li ale na paměti historickou situaci tehdejších Čech, tj. že Chebsko bylo říšským územím autonomním vůči českému království, nezbyvalo mu nic jiného, než kostel začlenit do skupiny, které odpovídal svým nejvýraznějším rysem, a to i přesto, že

celkové pojetí kostela tomu neodpovídá. U zdejšího portálu bylo již Grueberem poukázáno na analogie s portálem chebského farního kostela: „..., *der Glaubwürdigkeit dieser Notiz steht nicht allein kein Bedenken entgegen, sondern sie wird bekräftigt durch den Charakter des Gebäudes, welches in seinen ältesten Theilen sich enge an die schon besprochene Egerer Nicolaus-Kirche anschliesst. Bei weitem als wichtigster Theil muss das an der Nordseite befindliche Portal hervorgehoben werden,..*“²⁹⁰ J. Neuwirth poukázal na obdobné řešení portálu v ambitu oseckého kláštera [27], který fundoval komoří Slávek. I on se přiklonil na základě stylových znaků a kronikářské tradice pro datování stavby do třetího desetiletí 13. století.²⁹¹ Ještě starším předobrazem by mohl být triumfální oblouk dolní části chebské kaple [28]. Proti němu je však ostrovský portál bohatší o jedno odstupnění. S ním a také s portálem kostela v Dřenicích [29] vykazují podobnost profily soklu a římsy.²⁹² Portál v Ostrově má ale narozdíl od nich vyžlabené hrany ostění,²⁹³ ve kterých badatelé spatřují další stupeň vývoje, o kterém vypovídá portál kostela sv. Mikuláše v Chebu. Již sama Merhautová vyslovila na základě těchto podkladů nesměle názor, že by bylo patrně vhodnější jej uvádět jako člena chebské skupiny. Badatelka své tvrzení zdůvodnila takto: „... *Ze srovnání ostrovského portálu s kostelem sv. Mikuláše v Chebu a zmíněným portálem oseckým se zdá správnější, zvláště se zřetelem k celkové podobě ostrovské stavby, spojovat její vznik sice s hutí chebskou. Svědčí tomu nejen dispozice stavby, ale i obdobné užití opracování stavebního materiálu, které je podobné chebské kapli...*“²⁹⁴ S všeobecně platnou datací, kterou byl kostel vročen do třetího decenia 13. století, se i ona ztotožnila. Vůči tomuto všeobecně přijatému názoru je v opozici tvrzení F. J. Lehnera, který se domníval, že kostel pochází již ze sklonku 12. století. Musel se tedy vypořádat s vžitým názorem už od dob A. Schmitta, že stavba spadá cca. do třetího desetiletí 13. století.²⁹⁵ F. J. Lehner poukazoval na jeho stylovou příbuznost s palácovou kaplí v Chebu. Své tvrzení opíral o historické prameny, aniž by tušil, že listina, hlásící se svým datem do roku 1207, je mladším falzem.²⁹⁶ Ostatní badatelé pracovali s datací uvedenou v díle W. Sommera. Ten uvedl na základě zdejší tradice, že zdejší

²⁹⁰ GRUEBER 1871, 53–54; viz obr. 16.

²⁹¹ NEUWIRTH 1888, 217.

²⁹² ŠAMÁNKOVÁ 1956, 236.

²⁹³ viz obr. 20.

²⁹⁴ MERHAUTOVÁ 1959, : 251, viz. poznámka 29.

²⁹⁵ SCHMITT 1863, 320.

²⁹⁶ LEHNER 1894, 54–55; Týž 1905, 46–49.

kostel měl být vysvěcen roku 1226. Na základě jeho poznatků také J. Kühnl datoval výstavbu kostela do roku 1225.²⁹⁷

Přesto zůstává kostel sv. Jakuba Většího v Ostrově jedním z nejstarších dochovaných sakrálních objektů tohoto území. Jeho zařazení do tzv. Vinecké skupiny na základě portálu je dnes zcela neudržitelné. Kostel sv. Jakuba Většího svým zpracováním vypovídá o tom, že je dalším z kostelů současného Karlovarského kraje, ba jedním z nejstarších, který svým stylovým výrazem odpovídá architektuře historického Chebska. Můžeme předpokládat, že kostely, nacházející se na tomto území a pocházející ze 13. století, byly obdobně strukturovány jako kostel v Ostrově. Bohužel většina těchto kostelů byla v období baroka radikálně přestavěna a jiné byly nahrazeny přímo novostavbou.²⁹⁸ Výjimku mezi nimi tvoří zřícenina kostela sv. Linharta v bývalé osadě Obora-Thiergarten v lesích nad Karlovými Vary. Tento kostel i s osadou je prvně doložen spolu s kostely v Olšových Vratech a v bývalém Vranově v listině krále Václava I. z roku 1246, kdy jsou tyto osady převedeny na řád křížovníků s červenou hvězdou.²⁹⁹

V průběhu 20. století byl kostel několikrát opravován. V prvním desetiletí 20. století byla navrhována demolice stavby stavebním radou Josefem Pascherem. Proti jeho tvrzení, že kostel není umělecky hodnotný, se postavila Centrální komise pro umělecké a historické památky včele s J. Neuwirthem. K stávajícímu stavu stavby se vyjádřil karlovarský inženýr F. Wildt, který po průzkumu stavby konstatoval, že závady na kostele nejsou až takového rozsahu, že by bylo nutné jej strhnout. V následujících letech byla stavba rekonstruována a v Mitteilungen d. k. k. Centr. Com. byly postupně publikovány dílčí výsledky.³⁰⁰ S rekonstrukcí kostela bylo započato až v roce 1912, poněvadž předchozích několik let probíhala diskuse o nejvhodnější technice provedení nezbytných úprav. I přes tuto několikaletou diskusi způsob, který byl vybrán, nebyl vhodný. Valouny byly obnaženy a pokryty nevhodnou omítkou, do které byla zakreslena síť pravidelných kvádrů. Dalším závažným nedostatkem byl způsob spárování zdiva a osazení portálu, který nebyl dostatečně podepřen a tudíž byl poměrně nestabilní.

²⁹⁷ KÜHNL 1923, 20.

²⁹⁸ Jde např. o kostely sv. Anny v Sedleci, sv. Václava Radošově, sv. Petra a Pavla Hroznětín, a sv. Máří Magdalény v Boru.

²⁹⁹ <http://kvmuz.cz/typ/archeologie/kostel-sv-linharta-karlovy-vary>, vyhledáno 28. 3. 2011.

³⁰⁰ Mitteilungen dr. k. k. Centr. Com. III. Folge, Bd. IV., 1905, 426; Ibidem III. Folge, Bd. V. 1906, 180; Ibidem III. Folge, Bd. VIII., 1909, 405 a Ibidem Folge III., Bd. XI 1912, 76.

Cenné informace o stavu kostela v meziválečném období nám poskytují paměti A. Wolfa, který vedl zdejší archeologické průzkumy a dokumentoval stav kostela pro jeho následnou rekonstrukci, která však nebyla uskutečněna.³⁰¹ Nezbytné opravy byly provedeny až v 80. letech 20. století a celková rekonstrukce stále probíhá.

6. 2. Patrocinia městských kostelů

Otázka patrociníí kostelů je aktuální především pro středověk. Existují hypotézy, jejichž předpokladem je teorie o tom, že výběr patrocinia podléhá dobovým zvyklostem. V závislosti na tomto tvrzení se někdy dokonce hovoří i o módě jednotlivých svatých v daném období. Toto je faktem, ale nesmíme vyloučit ani ostatní určující faktory, jak o tom svědčí živé diskuse, které probíhaly po celé minulé století.³⁰²

Patrocinia sv. Jakuba a sv. Mikuláše jsou typická pro farní či tržové kostely komunit německých dálkových kupců na jejich městských lokacích ve 13. století. Analogii nalzáme např. u těchto lokalit: chrám sv. Mikuláše v Praze na Starém městě, chrám sv. Mikuláše v Praze na Malé Straně, chrám sv. Jakuba v Brně (Neustadt), chrám sv. Jakuba v Jihlavě atd.³⁰³ Obliba patrocinia sv. Jakuba roste po roce 1212, kdy do Čech byla převezena část ostatků tohoto světce.³⁰⁴ Jeho užití při hranicích s říšským územím je tedy zcela vhodné a jenom podtrhuje v těchto souvislostech úlohu sídliště jako tržního centra v kraji, uvážíme-li obzvlášť, že nedaleko od něj se rozkládalo konkurenční tržové místo patrně se starší tržní tradicí než sama osada „Zlawcowerde,“ a to Lichtenstadt (Hroznětín). Lichtenstadt je jako tržové místo uvedeno v confirmaci papeže Honoria III. z 5. února 1219.³⁰⁵ Sledujeme-li patrocinia kostelů v nejbližším okolí můžeme konstatovat, že zasvěcení venkovských kostelů, spadajících svým založením do 13. století, se v následujících staletí nezměnila, ačkoliv Z. Boháč ve svých pracích opakovaně poukazoval na labilitu patrociníí u venkovských kostelů v porovnání s městy.³⁰⁶

³⁰¹ WOLF rkp. 1970, nepag.

³⁰² ŠTĚPÁNEK 1968, 551–553.

³⁰³ BLASCHKE 1987, 23–57.

³⁰⁴ NOVOTNÝ I/3 1936, 636.

³⁰⁵ CDB II, č. 173, 161–162.

³⁰⁶ BOHÁČ 1968, 571–584.

Spolu s úctou k sv. Jakubovi byl hojně rozšířený i kult sv. Mikuláše. Oba svatí jsou zastoupeni v hojném počtu již ve 13. století také na venkově. S patrocinii obou světců se setkáváme již v průběhu 12. století, jak o tom svědčí, v případě Mikuláše, jemu zasvěcený oltář ve svatovítské bazilice. Ostatky sv. Mikuláše byly s oblibou vkládány do oltářů nově vznikajících městských chrámů, poněvadž právě biskup Mikuláš byl pokládán za ochránce obchodníků, formanů a zlatých hor. Po přesunu osady na levý břeh Bystřice bylo ve městě přistoupeno ke zbudování nového chrámu, jehož patronem se stal tento oblíbený světec. Jeho výběr nejspíše souvisí s příchodem komunity kolonistů účastnících se na засídlení lokace a jak T. Velímský uvádí, je jeho předlokační původ velmi málo pravděpodobný.³⁰⁷ Volba tohoto patrocinia byla tedy vzhledem k tržní situaci lokality a k návaznosti na předchozí osadu zcela logická. Nově zbudovaný farní chrám je písemnými prameny doložitelný až od roku 1384, kdy je prvně zaznamenán v knihách papežských desátků diecéze pražské.³⁰⁸

—

6.3. Translokace sídliště

S jistotou můžeme konstatovat, že sídliště bylo přesunuto na pravý břeh řeky Bystřice za pana Boreše. Nejsme ale schopni říci, kdy tak bylo učiněno. Mnozí badatelé jsou toho názoru, že byl přesun sídliště uskutečněn v době vlády Přemysla Otakara II., ovšem vztahy mezi ním a panem Borešem by mohly poukazovat na časnější přesun osady, snad na poslední léta vlády krále Václava I., a tedy na dobu krátce po povstání jeho syna Přemysla. Porovnáním hospodářských imunit nejbližších sídelních jednotek dojdeme k závěru, že pan Boreš byl k takto radikálnímu řešení patrně dotlačen okolnostmi již na sklonku 4. či v průběhu 5. desetiletí 13. století. Pokud byla nová sídelní jednotka zakládána na soukromém majetku šlechty, který nebyl považován za výsluhu či úřednický statek, tak nebylo třeba královského svolení. Tento problém je i u translokace zdejšího sídliště. J. Kejr položil otázku, jak asi mohl probíhat proces vzniku měst, kdy se vedle panovnické iniciativy setkáváme také s aktivitami vyvíjenými feudály na získání vlastních měst, a jaké ekonomické a sídelní důsledky se k nim váží.³⁰⁹ Završitelem procesu rozvoje sídelní jednotky byl samozřejmě sám panovník, jehož ingērenci zcela prokázal již A. Haas.³¹⁰ Jedině on mohl

—

³⁰⁷ VELÍMKÝ 1999, 25–26.

³⁰⁸ RDP 74; KÜHNL 1923, 36.

³⁰⁹ KEJŘ 1976, 377–401.

³¹⁰ HAAS 1958, 164–173.

vrchnosti či lokátorovi udělit privilegia, která on sám mohl zapůjčit vznikající městské obci (korporaci).

K vzniku městského zřízení v českých zemích bylo prokázáno, že převažoval městotvorný proces „na zelené louce“, tzn. lokace nového města v určité vzdálenosti (zpravidla 1–3 km) od starší sídelní aglomerace v porovnávání se vznikem města ze staršího sídelního jádra nebo jader.³¹¹

První písemná zmínka, která se k Ostrovu vztahuje a není falzem, pochází z roku 1269: „... *abbatis de Osek, petitionibus inclinati ecclesiam de Zlakenuerde per mortem ^{nomen} ingoramus plebani, antecessoris tui, vacantem, in qua abbas iamdictus ius obtinet patronatus, tibi ad presentationem ipsius abbatis auctoritate.*“³¹² Listina uvádí ke zdejší faře nového kněze dle výběru oseckého opata Theodoricha a to \bar{z} a souhlasu pražského biskupa Jana. Tato první písemná zmínka byla také spojována s možností povýšení sídliště na město. S druhou lokací si patrně Boreš vymínil povýšení vsi na trh s vědomím, že v budoucnosti by tato jeho ves mohla být povýšena na město. Na tuto vžitou praxi poukázal opět J. Kejř.³¹³ *Ius fori* je tedy jedním z hlavních práv, které vyznačovalo institucionalizaci města, ale na \bar{r} ozdíl od *ius iudiccie* a *ius civile* není výlučně udělováno pouze městům. Trhy byly svébytným sídlištním a organizačně právním útvarem, z kterého se za vhodných podmínek město mohlo vyvinout. Existuje ovšem i ta možnost, že zde již v počátcích bylo založeno institucionální město i přesto, že jeho vznik není doložen žádnou písemností, jak tehdy bylo běžné. Ovšem počet měst, která vznikla mimo přímé panství královo, je zcela minimální a v podstatě se jedná o výjimky, spadající do sklonku vlády krále Václava I.,³¹⁴ ovšem pan Boreš byl nejvyšším komořím a taková výsada by plně odpovídala jak jeho sta \bar{t} utu u dvora tak jeho hospodářským zájmům v této oblasti. Nadále ale zůstáváme na poli hypotéz, kde si nemůžeme být ničím jisti. V mnoha případech je nutné mít na vědomí, že většina svolení k vytvoření městského statutu byla panovníkem udělena ústně a dokonce jim mohl být uznán již rozvíjející se právní život. Je také možné, že již v 60. letech bylo rozhodnuto králem Přemyslem o jeho začlenění do soustavy příhraničních pevností, budovaných na západě.³¹⁵ To ale neznamená, že již v tomto okamžiku musel král sídlišti nutně udělit statut města. Před rokem 1284 Ostrov

³¹¹ Jako příklady lokace „na zelené louce“ můžeme jmenovat např. Děčín, Plzeň, Kouřim, Jihlava, Prachatice, Budějovice, Netolice, Znojmo, zatímco vznik města ze staršího sídla proběhl např. v Praze na Starém Městě a Malé Straně, Litoměřicích, Hradci Králové (ŽEMLIČKA 2002, Počátky Čech královských).

³¹² CDB V/1, č. 576, 156–157.

³¹³ KEJŘ 1979, 226–252.

³¹⁴ Sporná Jemnice je jako *civitatem* uvedena. In: CDB II, č. 305, 303–304, spíše jde o hradčany (1227).

³¹⁵ Stavebně-historický průzkum rkp. 1971, 2.

spadal pod pravomoc královského purkrabí hradu Lokte. K tomuto roku je však královský purkrabí připomínán přímo v Ostrově.³¹⁶ Na základě jediné zmínky nemůžeme rozhodnout, zda zde sídlil trvale, či zda šlo jen o dočasný stav.

Listina, která je všeobecně uznávána za povýšení sídelní lokality na město, pochází z kanceláře krále Jana Lucemburského. Byla vystavena 18. srpna roku 1331 v Domažlicích. Král v ní své poddané města zval „*cives*“ a nikoliv *homines*. Jejich listinné označení jim stvrdilo statut měšťanstva, ale v porovnání s jinými královskými městy, kde se objevuje titul *burgenses*, smíme hovořit o tom, že fakticky obdrželi statut nižší než měšťané královských měst, což by odpovídalo pozdějšímu označení města jako *oppida* kancelářů Karla IV.³¹⁷ V privilegii krále Jana jsme zde prvně zpravováni o relucii desátku, odváděného obyvateli města. Hodnota zdejšího lánů půdy byla králem v listině vyčíslena na 30 grošů, tedy půl hřivny stříbra. Pokud vycházíme z nejkvalitnější mince české ražby, kterou byl pražský groš, výše zde vybírané renty byla souhlasná s dávkou vybíranou v Žatci. Tato původní listina spolu s konfirmací Karla IV. a jinými privilegii byla zničena již v průběhu 14. století za městského požáru. O těchto událostech jsme informováni dochovanou listinou z kanceláře krále Václava IV., která byla vydána v Praze 21. prosince 1387.³¹⁸ Další privilegium z doby krále Jana Lucemburského, kterého se městu dostalo, upravuje jeho poměr k úřadu podkomořího a zároveň definuje způsob volby městské rady. Toto privilegium bylo králem Janem vydáno v Praze 5. července 1337 pro daná města království.³¹⁹

Hospodářská kondice osady a později města byla od počátku značně ovlivněna blízkostí nedalekého Lichtenstadtu, který byl v majetku kláštera řádu premonstrátů v Teplé. Tato osada na úpatí Krušných hor již od roku 1219 disponovala právem pořádání týdenního trhu.³²⁰ O jeho vybavení se dovídáme: „... *Lyhtenstat cum foro et silva et omnibus pertinentiis*...“ Roku 1268 byla vyňata z pravomoci loketského manského soudu a dokonce obdržela výsady trhového městečka. Tyto výsady byly posléze potvrzeny Karlem IV. v roce 1350.³²¹

³¹⁶ Ibidem.

³¹⁷ CIM II, č. 620, 794–797.

³¹⁸ Ibidem č. 620, 794–796.

³¹⁹ CIM I, č. 29, 49–50.

³²⁰ CDB II, č. 173, 162; Ibidem č. 368, 403.

³²¹ CIM IV/1, č. 130, 191–195; http://www.janusarchiv.cz/fondy_soubory/223202010/83/pdf/0001.pdf, vyhledáno 30. 3. 2011.

V blízkosti hrabišického centra, jak již bylo zmíněno, patřily Doksanům přes řeku sousedící újezdy Velichov a Vojkovice. Již roku 1234 král Václav I. povolil převod starší vesnice zvané Jakubov k německému právu: „... *sub iure tuetonicali locandam*...“³²² Tato zpráva je časným dokladem pronikání a využívání německého práva na území Čech. V listině král vzpomněl i na další možná vysazení kláštera. O nich listina praví, že: „... *ab omni vexacione et servitute*...“ Tito zde usazení byli vyjmuti z pravomoci loketského kastelána a dostalo se jim týchž práv, kterými disponovali loketští. V souvislosti s touto oblastí J. Žemlička poukázal na šíření německého práva ještě před intenzivní kolonizací příchozích z Němec.³²³ Dále také poukázal na to, že je zachycen stav, který vypovídá o využití německého práva jako vlastní imunity, a o vlastním německém právu se vyjádřil: „... *v užším slova smyslu zůstávalo vyhrazeno spíše venkovským lokacím, ať to bylo zakládání nových vsí nebo převádění obyvatel starších sídlišť na nové právo*...“³²⁴

Tyto změny musely samozřejmě vyvolat odezvu u obyvatel zdejší „*villae*“ a samozřejmě u jejího vlastníka, jehož vlastní výnosy tak byly nepřímo ohroženy. Nová lokace by tak tedy měla v budoucnosti zajistit stabilitu jeho příjmů. Strukturální změna, která zde proběhla, tedy byla vyvolána vnějšími okolnostmi a byla pouze odpovídající reakcí. Důvod přesunu osady a lokace nového sídliště je zcela zřejmý. Jednak jím byl tedy nedostatečný prostor určený řekou Bystřicí na severu a na jihu říčkou Jahodník, přičemž značnou část tohoto prostoru navíc zcela přirozeně zabíral areál kostela s přilehlým hřbitovem. Na takto determinovaném prostoru nemohlo přirozeně dojít k nezbytným strukturálním změnám sídliště, proto bylo přistoupeno k založení sídliště nového. Po hospodářské stránce tedy tato „*villa*“ nebyla se svými původně nastavenými parametry přirozeně schopna reagovat na danou situaci. Další konkurenceschopnost této „*villae*“ byla tedy primárně závislá od její nové lokace. Nové sídliště bylo vytyčeno na pravidelném půdorysu oválného tvaru, který byl mírně deformován tokem řeky Bystřice při jihozápadní straně [30]. Jednalo-li se přímo o město, pak šlo zastavěnou plochou o město menší, jehož rozloha nebyla větší než 8 ha. Pro města hlásící se dobou svého vzniku do druhé poloviny 13. století a tudíž do vlády krále Přemysla Otakara II. je charakteristická rozloha založení zhruba 300–400 × 400–500 metrů.³²⁵ Jádru města zaujímaloby obdélné náměstí. Forma, která zde byla zvolena, je pro lokace na zeleném drnu spíše atypická. Jádru bylo lemováno

³²² CDB III, č. 65, 68–69.

³²³ ŽEMLIČKA 2002, 220, 223.

³²⁴ Ibidem 225.

³²⁵ HOFFMANN 1992, 81.

parcelami hloubkového charakteru, jak bylo zvykem, s jedinou výjimkou. Tou byla parcela pro budovu radnice. Plocha vytyčená pro zástavbu byla v následujících letech uzavřena hradbou, která nahradila patrně starší provizorní řešení. Hradební zeď je fragmentárně zachována na terase pod hlavním městským kostelem [31], za kterým byla zřízena branka do města. Z těchto fragmentů vyplývá, že zeď byla vyžděna lomovým kamenem a následně byla omítnuta. Součástí tohoto systému byly vícepatrové věžovité brány ústící do města od severu a od jihu. Obě byly přemostěny. Jižní brána, zvaná Dolní, je zachována ve zbarokizované podobě a navazuje na hmotu barokního zámku, v jehož sklepečích pod severním křídlem byla objevena dispozice gotické tvrze.³²⁶ Stavebně historický průzkum prokázal, že jádro věže pochází ze 14. století. K odstranění hradeb a horní brány došlo v průběhu první poloviny 19. století, kdy byla rozšiřována plocha určená pro vlastní zástavbu. Tehdy bylo vůbec do té doby prvně výrazněji narušeno zakonzervované jádro města. Stávající plocha 606 ha byla rozšířena na více jak 800 ha.³²⁷ Původnímu urbanistickému řešení bylo nejbližší dispoziční řešení ve Falknow (Sokolov). Dispozice obou měst upomínala na řešení využívaná častěji v Bavorsku a v oblastech Horního Rýna.

Jedním ze základních pilířů středověkého tržního hospodářství bylo tzv. mílové právo, které zajišťovalo monopolní postavení hospodářského subjektu na daném území. Mílová práva obou zde vzpomínaných tržních center byla jednoznačně poškozena vzájemnou konkurencí.³²⁸ Ideální míle se přitom pohybovala v rozsahu 11 kilometrů a byla součástí širší spádové oblasti, vztahující se k danému trhu. Bohužel o mílovém právu města Ostrova jsme informováni až listinou krále Václava IV., která byla vydána téhož dne jako obnovená městská privilegia, tedy 21. prosince 1387.³²⁹ Je dosti nepravděpodobné, že by v okolí města již dříve nebylo zřízeno mílové právo, které by chránilo jeho zájmy. Můžeme uvažovat o tom, že samostatné zlistinění tohoto privilegia bylo spíše nezbytnou aktualizací porušovaného stavu, jak můžeme vyvodit z pasáže: „... *das niemandt bey einer meule leithuser, krezschmen, gewandtschneider vnd keinerley handtwerck vben noch von neuen machen sollen in keine weise...., das sie alle vnd jegliche solche kreschmen, ..., ..., ...wie die genandt sein, in allen dorfern bey einer meulen umb sie gelegen, ..., die von recht vnd von alters herkommen vnd gehabt sein...*“ Dřívější listina, vydaná kancelářím Karla IV. 16. dubna 1364

³²⁶ ŠUSTA 1935, 342; Stavebně-historický průzkum rkp. 1971, 6.

³²⁷ ZEMAN 2001, 31.

³²⁸ Ibidem 243, 270.

³²⁹ CIM II, č. 621 797–798.

v Budyšíně, město zve „*oppidem*,“ tedy malým městem.³³⁰ Karel IV. byl vydavatelem i jiných privilegií, která upevňovala hospodářský význam města v okolí. První z nich bylo vydáno již roku 1352 v Praze. Tato listina je prvním z kroků, které Karel IV. učinil pro upřednostnění královské silnice vedoucí na Kadaň a z ní dále do vnitrozemí.³³¹ V listině byla králem také povolena cesta přes Ostrov, vůči kterému bylo řečeno: „... *Licitet igitur transitus et vecciones mercimoniorum et aliarum rerum de ciuitatibus Cubiti et Slawkenwerd, ...* .“ Tento mandát také striktně vymežil rozdíl mezi prováženým zbožím a stanovil, že kupci s cennějším zbožím mají povinnost putovat ku Praze skrze cestu na Kadaň. Rozhodnutím císaře, vydaným 27. listopadu 1366 a adresovaným rychtářům a konšelům měst ležících při této cestě bylo nařízeno: „... *Iudicibus, scabinis et iuratis in Egra, Elembogen, Slakenwerde, Cadan, Sacz, in Luna et in Slan fidelibus suis dilectis, ..., quod per oppida Budin, Luticz, Lubachouicz, Cometaw aut aliqua alia loca transeant cum mercibus anrdictis,...* .“ že těm, kteří toto usnesení při svém obchodu budou ignorovat, má být zabaven veškerý při nich jsoucí majetek.³³² Již o dva roky dříve císař ostrovským povolil zřídit most přes řeku a to nedaleko Velichová. Měšťanům byla udělena volnost při volbě rychtáře a při výběru výběřčího cla v Radošově, přičemž tyto úředníky dříve ustanovoval purkrabí loketský, kterému byli měšťané nyní vázáni odvádět kompenzace za podstoupení pravomocí. V privilegiu byla měšťanům udělena výsada pravidelného trhu, stanoveného na pondělí. I tato listina byla konfirmací předešlých práv,³³³ udělených městu císařem Karlem IV. ku prospěchu jeho hospodářského rozvoje. —

³³⁰ HOFFMANN 1992, 81–82.

³³¹ CIM II, č. 332, 487–489.

³³² CIM II, č. 424, 615–616.

³³³ CIM II, č. 715, 921–923.

6. 4. Kostel sv. Mikuláše

Stavební historie kostela sv. Mikuláše, dnes známého pod patronií archanděla Michaela a Panny Marie, není zcela přehledná. Na základě stavebně historického průzkumu můžeme konstatovat, že vznik kostela spadá ještě do sklonku 13. století. Tomu také odpovídá technické provedení nejstarších částí stavby a její bližší stylový rozbor, na jejichž základě byla pravděpodobná doba vzniku stanovena na přelom 3. a 4. čtvrtiny věku.³³⁴

Budeme-li brát v úvahu hospodářskou situaci království po smrti krále Přemysla Otakara II., jeví se jako pravděpodobnější možnost začátku výstavby kostela sklonkem 3. čtvrtiny 13. století a tudíž závěr vlády krále Přemysla Otakara II. To by také odpovídalo hospodářské kondici konstituující se osady, která v prvních letech po translokaci jistě nedisponovala dostatečně velkým volnými prostředky, které by mohla investovat do takto náročného stavebního podniku jako je výstavba nového farního chrámu těchto rozměrů. (Časový odstup od translokace městiště k následné stabilizaci hospodářských poměrů sídliště, která vyvrcholila založením kostela, je možné definovat jako nedostatek volných materiálních a lidských zdrojů potřebných pro tuto náročnou investici). Dále rozdíl stylových forem napovídá o možnosti dočasného přerušení výstavby chrámu, jež by bylo přirozenou reakcí na hospodářskou recesi ba až krizi v následujících letech po smrti panovníka.

V písemných pramenech je kostel doložen až v roce 1384, kdy byl svěcen.³³⁵ Toto svěcení následovalo až po jeho přestavbě, která byla vyvolána jeho poškozením vzniklým při městských požárech v průběhu 14. století, jak nás o nich nepřímo informují confirmace krále Václava IV. ve prospěch městské obce. Naopak by tato přestavba byla bez písemných pramenů nedoložitelná, poněvadž její forma byla zcela potlačena radikální přestavbou v průběhu 16. století. Z písemných pramenů je známo, že patronátní práva ke kostelu sv. Mikuláše vlastnil klášter cisterciáků v Oseku. Ta ovšem přešla v průběhu počátku třetího desetiletí 15. století na královského purkrabího hradu Lokte, který je jako jejich vlastník doložen v 1422.³³⁶

Hmota stavby je zřetelně definována rozdílem šíří staršího pětibokého presbyteria s dvakrát odstupněnými opěrnými pilíři a mladší obdélné lodi se čtveřicí jednoduchých

³³⁴ Stavebně-historický průzkum rkp. 1971, 9.

³³⁵ RDP 74; KÜHNL 1923, 36.

³³⁶ KÜHNL 1923, 36–37.

masivních opěráků, uložených v různých výškách. Celková délka stavby je 144 stop a šířka lodi kostela je 40 stop oproti šířce presbytáře 25 stop. Při jižní straně presbyteria je situována osmihranná věž, v jejímž podvěží je zachována prostá žebrová klenba raně gotického charakteru. Na ni navazuje při severní stěně lodi kaple, ke které byl přistavěn přístavek schodiště během přestavby kostela v 16. století. K severozápadnímu nároží je přiřazeno drobné šnekové schodiště. Mezi 3. a 4. opěrák při severní zdi kostela byl sekundárně vklíněn jednoduchý přístavek. Schody na kruchtě jsou umístěny v síle zdiva v přední části severní lodi. Na toto schodiště vede vstup přímo z mladší předsíně kostela, vklíněné mezi první a druhý opěrák severní stěny lodi. [32, 33]

Mezi nejstarší části stavby patří bezesporu zdivo presbyteria [34], jehož okna byla v polovině 18. století upravena a následně uzavřena půlkruhovými oblouky. Okno v ose kněžiště bylo zazděno a v jeho horní části slepého pole byl prolomen kruhový otvor. Prostor kněžiště byl v prvním desetiletí 17. století vybaven novým mobiliárem [35]. Shodně byla také upravena půlkruhová ostění protilehlých dveří, vedoucích na jižní straně presbyteria do podvěží a na severní straně do přístavku umístěného mezi 1. a 2. opěrákem. Nad oběma otvory byly později v období baroku prolomeny rozměrné půlkruhově klenuté otvory pro tribuny. Profily ostění dveří a tribun odpovídají stejné stylové vrstvě. Bylo již vzpomenu, že mezi nejstarší stavební znaky kostela patří dochovaná klenba v podvěží. Její masivní prostě vyžlabená žebra se stýkají v malém terčovitém svorníčku. Na základě stylové analýzy je možné ji umístit do období sklonku vlády Přemysla Otakara II.³³⁷ Je dosti pravděpodobné, že již na počátku 80. let byly postaveny zdi presbyteria a rozestavěny mohly být již také stěny lodi kostela, když byly práce na stavbě pozastaveny. Časové prodlevě je poplatný také hrotitý portál s pravoúhrou profilací, umístěný na původním místě nad severním vstupem.³³⁸ Lomený tympanon je vyplněn kružbovým panelováním s drobnými rozetami, doplněnými o vymodelované listy. Autenticita portálu je potlačena „restaurátorskými“ zásahy. Přesto se dá portál datovat do sklonku vlády Václava II.³³⁹

Úpravy 14. století, které vyvrcholily svěcením v roce 1384,³⁴⁰ byly setřeny radikální renovací kostela v pozdně gotickém slohu v průběhu 16. století. Názory badatelů se ovšem liší

³³⁷ Stavebně–historický průzkum rkp. 1971, 3; viz obr. 36.

³³⁸ GRUEBER 1874, 50–53; viz obr. 37.

³³⁹ LÍBAL 2001, 311.

³⁴⁰ KÜHNEL 1923, 36.

v tom, kdy byla provedena.³⁴¹ Zda již spadá do první polovice 16. století nebo až do doby po požáru města v roce 1567, přičemž by finální podoba byla dokončena k roku 1572.³⁴² Rekonstrukcí byla změněna především dispozice lodi. Prostor lodi byl rozčleněn třemi páry osmibokých pilířů, svázaných se zdivem lodi kostela, a vyrůstajících z vysokých, jednoduchých soklů, zakončených jednoduchou kompozicí výžlabků a oblounu. V úzkých prostorech mezi pilíři a obvodovým zdivem lodi byly vloženy empory.³⁴³ Jejich původní poprsně se nedochovaly. V období baroku byly nahrazeny kuželovými balustrádami. A. Gnirs ve své práci upozornil na vztah dispozice lodi ke kostelům v Krušnohoří: „... *In den Anordnung des Grundrisses und im Aufbau folgt die im Bauzustand des jahres 1572 gebliebene Pfarrkirche dem erzgebirgischen Kirchenbau, wie er sich in den gleichzeitig entstandenen Kirchen zu Annaberg, Schneeberg ausdrückt. Ebenso sind Beziehungen zur Bruxer Pfarrkirche nicht unmöglich ... ,... .*“³⁴⁴ Autor se dovolával analogií staveb kostelů v Schneebergu, Annabergu či v Mostě. Tyto stavby, však pochází již z první poloviny století, kdy v těchto městech vůbec probíhal čilý stavební ruch. Kromě nové dispozice kostela byla vynesena nová klenba [38].

Lod' kostela a presbyterium byly sklenuty valenou klenbou s výsečemi, jejichž povrch byl pokryt sítí žeber s motivy osmicípých hvězdic. Tato klenba byla poškozena v důsledku požáru z 15. srpna 1607. Kostel při tomto požáru přišel o střechu a věž, jejíž horní část byla nově vztyčena jako osmistěn, a následně se zřítíl i západní štít, který svou váhou strhl klenbu nad emporou, jak zůstává patrné [39, 40]. V půdních prostorech při jihozápadním nároží jsou v prvním poli klenby zachovány slabé otisky předchozí klenby, které vypovídají o tom, že vrcholy dřívějších kleneb byly patrně položeny výše než u klenby stávající. Tribuny, které loď kostela obíhají ze tří stran, byly podklenuty sítíovými při západním průčelí kruhovými a valenými formami klenutí.

Kaple při severní stěně kostela byla nově sklenuta sklípkovou klenbou. Její jednoduchý vzorec a kvalita zpracování samy o sobě nejsou dostatečným materiálem pro její datování. Na základní tvar valené segmentové klenby byla nanášena hustá rovnoběžníková síť tvořená jednotlivými sklípkami [41]. Vezmeme-li ale v úvahu fakt, že především 3. a 4. desetiletí 16.

³⁴¹ D. LÍBAL a spol. ponechali tuto otázku otevřenou. Stavebně-historický průzkum rkp. 1971, 9.

³⁴² GNIRS 1996, 108.

³⁴³ viz obr. 33.

³⁴⁴ Ibidem.

století bylo poznamenáno bleskovým vystavením Jáchymova, smíme uvažovat o tom, že je možné klenbu považovat za jednu z časných prací kleneb tohoto typu na panství Šliků.

Na možné vazby k Jáchymovu ve své práci již poukázala M. Radová-Štiková. Ta se také domnívala, že tato kaple byla plánována jako kaple pohřební.³⁴⁵

Výraznější změny, vztahující se k období manýrismu, jsou spjaty s požárem z 15. srpna 1607. Západní štít při pádu poškodil část klenby, která byla poté nově vyzdvižena. Přítomní stavitelé respektovali její původní podobu a ve své práci tak navázali na zachovalé části přizpůsobili jim nově budované partie. Klenba byla obnovena v roce 1609. Nově vztyčený západní štít se oproti statické stavbě lodi vyznačuje dynamikou v podobě vlny, kontrastující s dvěma páry uší umístěných v jeho linii [42]. Během těchto stavebních úprav po požáru z 15. srpna 1607 byla upravena věž.³⁴⁶ Čtyřhranná věž, ztužená v nárožích opěráky, se mění v horní části v osmihrannou, jak zachycují vyobrazení z počátku 18. století již tehdy byla zastřešena cibulovitou bání. Věž byla dokončena v roce 1617. Při těchto pracích jsou v pramenech uváděni Endres N. z Lokte a Christoph Knorn z Plavna.³⁴⁷ Z rozhodnutí Ludwiga Georgaa markraběte baden-badenského měl být zřízen nový moderní hlavní oltář. S jeho realizací bylo započato již v roce 1752 a práce na oltářích byly dokončeny v roce 1756, kdy zde byl při práci činný mistr Augustin Kämpfl,³⁴⁸ který byl pověřen vedením prací. Při této renovaci byla nově půlkruhově sklenuta okna presbytáře a došlo k zazdění okna v centrální ose.

Kostel se tedy na první pohled jeví v jádře jako gotická stavba, doplněná o četné barokní úpravy, které jsou příčinou dynamičnosti původně zcela typicky řešeného pláště stavby. Drobné přestavby, které následovaly v dalších letech, již nezměnily architektonickou podstatu kostela.

³⁴⁵ RADOVÁ-ŠTIKOVÁ 1998, 193.

³⁴⁶ Následky tohoto požáru zaznamenal hejtman loketského kraje-Jošť Tyzl z Daltic. In: SÚA Praha, Stará manipulace kart. sign. S 75/15, 6. 12. 1607; KÜHNL 1923, 62; URBAN 1959, 24; ZEMAN 2001, 53.

³⁴⁷ KÜHNL 1923, 88–89.

³⁴⁸ SOA Žlutice, VÚ Ostrov, kart. 158, 159; sign. 57 I K/2 216; ZEMAN 2001, 136–137.

6. 5. Pokles do poddanského stavu

Také v kanceláři Zikmunda Lucemburského byly sepsány listiny, které městu potvrzovaly jeho již nabytá privilegia.³⁴⁹ Přesto v roce 1434 bylo spolu s celým Loketským krajem zastaveno říšskému kancléři, Kašparovi I., hraběti Šlikovi.³⁵⁰ Kašpar Šlik získal 1431 hrad Bassano a v roce 1437 se stal hrabětem z Bassana, ovšem již v roce 1433 byl povýšen do říšského hraběcího stavu, přičemž se ve stejném roce stal také říšským kancléřem a palatinem. Kromě Ostrova získal do dědičného vlastnictví v roce 1435 Falknow (Sokolov) a v roce 1437 také Lichtenstadt, do té doby mu zastavený.

Stabilizace hospodářských poměrů o skončení husitských válek probíhala patrně již od 3. desetiletí 15. století, přesto až vláda Jiřího z Poděbrad znamenala hospodářské jistoty, které byly opět zaručeny konfirmací předešlých privilegií.³⁵¹ Sledujeme-li vztahy hrabat Šliků se zemským hejtmánem Jiřím z Poděbrad a Kunštátu, je evidentní, že se Šlikové ocitali dosti často v táboře opozice jako např. v 60. letech, kdy vstoupili do spolku Zelenohorské jednoty katolických pánů. Vztahy Ostrova s panstvem v porovnání s jinými městy kraje, náležejícími pod svrchovanost Šliků, byly poměrně dobré a nevykazovaly větších rozporů. V 7. desetiletí století byli Šlikové ve sporu s Karlovými Vary a posléze i s Loktem, přičemž měšťané těchto měst odmítali opakovně uznat dědičný statut hrabat z Bassana nad svými městy, přičemž město Ostrov na revoltě nemělo žádného podílu.

Po smrti Kašparova dědice-jeho bratra pana Matouše v roce 1487 byl majetek rozdělen. O dva roky později došlo pro neshody k jeho přerozdělení. Panství Ostrov bylo při druhém dělení přiručeno panu Kašparovi II., který se stal zakladatelem tzv. větve ostrovské. Také on po městech, která držel vyžadoval sliby dědičného poslušenství. Ten si na loketských vymohl v roce 1494 a o dva roky později měšťané loketští a ostrovští byli pozváni před zemský soud v Praze, kde byli ze slibu vyvázáni.³⁵² Rok na to společně s loketskými složili Šlikům slib poslušnosti. O vztahu Šliků a obecně šlechty k městům, která jim byla zastavena, vypovídá výrok Šebestiána Šlika: „... *Já nic na krále nedám. Já jsem váš král a město je mé i vy jste mí a musíte dělat, co vám přikážu!*“³⁵³ Proti Šlikům na Loketsku povstali i manové, přičemž jejich spory vyvrcholily zformováním odbojného svazu, který byl podpořen i zemskou hotovostí. K dohodě mezi Šliky a loketskými many došlo až na zemském

³⁴⁹ CIM III. č. 20, 26.

³⁵⁰ KAŠPAR/HORÁK 2009, 17–19.

³⁵¹ CIM III. č. 273, s. 404; CIM III. č. 207, 356.

³⁵² KÜHNEL 1923, 49; SCHLESSINGER 1879, 20.

³⁵³ MACEK 1998, 23; CIM III, 913-914, Ibidem 914.

soudě.³⁵⁴ Po smrti pana Kašpara nadále Ostrov zůstal sídelním místem ostrovské větve, mezi jejímiž členy docházelo po roce 1525 k častějšímu střídání členů rodiny v čele správy majetku. Také měšťané Ostrova byli zataženi do sporů mezi Šliky a Ferdinandem Habsburským, které byly zřetelné obzvláště v letech Šmalkaldské války, kdy Šlikové podporovali saského kurfiřta Jana Fridricha a jeho vojsku poskytli na svých majetcích zázemí. Pan Jáchym Šlik na rozdíl od svých ostrovských příbuzných byl stoupencem krále a zastával úřad prezidenta české královské komory. V letech 1552 až 1553 od svého bratrance Jindřicha odkoupil jak panství ostrovské tak hroznětínské. Na rozdíl od svých předchůdců, však obě získal již v roce 1557 do dědičného vlastnictví. Měšťané mu však odmítli složit přísahu poslušnosti, kterou splnili až, když jim císař písemně zaručil všechna jejich dosavadní práva. V následujících letech si tedy poddanské město Šliků vyžádalo vidimy od svých sousedů. V roce 1560 jim byl na jejich žádost vydán vidimus listiny krále Ferdinanda I. z 21. května 1528 a to purkmistrem a radou Hroznětína.³⁵⁵ V roce 1567 si měšťané vyžádali vidimus listiny krále Václava IV. z roku 1399 od města Karlových Var.³⁵⁶ Ačkoliv byl tedy snižen statut města, přesto si dokázalo udržet plně svá práva.

Nová vrchnost na městu opakovaně vyžadovalo zvýšení všech stávajících povinností a omezovala citelně jeho výsady, které jim zaručil svým dopisem sám císař. Nový majitel města pan Jáchym zemřel v roce 1571 a to značně zadlužený. Vdova po něm, paní Lukrécie, rozená hraběnka ze Salemu, byla napomínána rady císaře Maxmiliána, aby měšťany novými povinnostmi netížila.³⁵⁷ Ta panství 28. února 1573 zastavila Volfovi ze Šumberka, kterému jej byla nucena přenechat 16. května 1578 a to s četnými výlukami, které vedly v budoucnosti ke sporům. Dědicové pana Volfa již roku 1585 převedli zástavní práva na dvorního radu, rytíře Volfa Arnošta z Vidršperka, který odkoupil zbylá výkupní práva od paní Lukrécie, čímž bylo panství opět sjednoceno.³⁵⁸ Po jeho náhlé smrti se panství opět dostalo do správy pánů ze Šumberka, kteří jej pronajali samotnému městu Ostrovu, kterému jej několikrát nabídli opakovaně k odprodeji, ke kterému město přistoupilo až v roce 1603 a to za cenu 7 000 tolarů.³⁵⁹ Město se tak stalo svobodným městem pod ochranou královské komory. V roce 1620 se spolu s krajem loketským postavilo na stranu Friedrich Falckého, který městu potvrdil jeho stávající privilegia. Po jeho spěšném odchodu z Čech byl Habsburky

³⁵⁴ MACEK 1998, 411.

³⁵⁵ SÚA Praha, Guberniální listiny, sign. L II 693, č. 2134, 1560, květen 6.

³⁵⁶ Ibidem. L II 99, č. 2349, 1567, duben 7.

³⁵⁷ SOkA Karlovy Vary, Koncept stížností ostrovských měšťanů císaři ze dne 26. května 1575, dochován v opisu. In: písemná pozůstalost J. Kühnl.

³⁵⁸ KÜHNEL 1923, 57.

³⁵⁹ Ibidem 58.

v ustanoven místodržitelem Karel kníže z Lichtenštejna, který se rozhodl pro důslednou pacifikaci. Bylo vydáno nařízení o odzbrojení měst. Ostrov jeho příkazu uposlechl a již v lednu 1621 otevřelo brány kapitánu von Neuhausen a zbraně odevzdali císařskému veliteli hraběti Nagrolovi. V průběhu druhé fáze třicetileté války zůstávala v západních Čechách nadále dislokována vojska Katolické ligy. Měšťané si byli vědomi rizik konfiskace svého majetku za neposlušnost vůči domu Habsburskému. Z tohoto důvodu přistoupili k jednání o odprodeji jejich majetku s děkanem arcibiskupského dómu v Magdeburgu Christophem Hunigkem a s jeho zástupci sepsali smlouvu o odprodeji panství na částku 110 000 kop bílých grošů, datovanou k 15. srpnu 1622, ovšem s podmínkou, že smlouva nabude platnosti pokud panství nebude zkonfiskováno.³⁶⁰ V důsledku následného vyvlastnění panství města bylo předáno české královské komoře, ovšem již 9. srpna 1623 panství i město bylo dáno do zástavy říšskému knížeti Juliovi Jindřichovi sasko-lauenburskému. Měšťané se rozhodnutí císařské kanceláře dozvěděli již v červenci a s předstihem žádali čas na rozmyšlení a předložili místodržícímu spis, ve kterém byly sepsány jejich požadavky, které by narovnávaly jejich vztahy se zástavním pánem. Z těchto požadavků byly splněny body dva a osm, přičemž bod dva žádal na komoře, aby převzala jeho dluhy poté, co nebylo schopno splácet své pohledávky. Ostatní body žádosti ostrovských měšťanů byly postoupeny českému zemskému sněmu a především nové vrchnosti Juliovi Jindřichovi, budoucímu vévodovi sasko-lauenburskému.

³⁶⁰ Ibidem 64; ZEMAN 2001, 69.

7. Závěr

Tato práce se zabývala procesem translokace na území města Ostrov nad Ohří. Do středu jejího zájmu byly postaveny středověké sakrální objekty a to kostel sv. Jakuba Většího a kostel sv. Mikuláše (dnes kostel sv. Michaela a Panny Marie Věrné). Kostel sv. Jakuba Většího spadá dobou vzniku zcela 13. století na rozdíl od chrámu sv. Mikuláše, jehož hlavní stavební etapu můžeme spojit se 14. stoletím a renovaci kostela se stoletím šestnáctým.

Poměrně široký prostor byl v práci věnován kostelu sv. Jakuba Většího. Kostel byl zbudován jako kostel vlastnický, jak o tom svědčí dochované reliky. Tento pozdně románský kostel byl na základě stylových znaků porovnán se zástupci tzv. Vinecké skupiny, kam byl historiky umění zařazen již v 19. století, a následně i s architekturou, jejímž východiskem byly chebské stavební hutě při falcí a při kostele sv. Mikuláše a Alžběty. Porovnáním jednotlivých zástupců z obou okruhů s kostelem sv. Jakuba Většího bylo prokázáno, že jeho znaky neodpovídají klasifikaci tzv. Vinecké skupiny. Práce tedy prokazatelně na základě stylové analýzy vyloučila tento kostel z tzv. Vinecké skupiny a poukázala na jeho charakteristické znaky, které odpovídají stavbám z okruhu chebských hutí. Kostel sv. Jakuba Většího můžeme tedy považovat za zástupce typu pozdně románských kostelů s chórovou věží rozšířených na přelomu 12. a 13. století na území chebského městského státu.

Stavební vývoj kostela sv. Mikuláše je nepoměrně složitější oproti kostelu sv. Jakuba. Z prvních fází výstavby je zachováno krom obvodového zdiva presbyteria několik architektonických článků, které poukazují na význam této stavby. Především se jedná o křížovou klenbu v podvěží a hrotitý tympanon nad severním portálem lodi kostela. Dispozice kostela je výsledkem stavebních úprav 16. století. Při studiu materiálů tohoto kostela se setkáváme s několika problémy. Především jde primárně o chybějící stavebně-historický průzkum, který by byl cenným přínosem ke genezi stavby kostela, a také nedostatek dochovaných písemných pramenů pocházejících ze středověku a 16. století, které by byly schopny upřesnit dobu jednotlivých zásahů do jádra stavby. V polovině 18. století proběhla radikální obnova presbyteria, jejíž průběh dokresluje dochované písemné prameny. Výsledkem této renovace byla nová oltářní stěna barokního rázu, která podstatně proměnila ráz prostorového účinku presbyteria.

Budeme-li posuzovat konstituování tohoto města, dojdeme k zjištění, že na území současného Karlovarského kraje nenajdeme jinou lokalitu s takto dynamickým vývojem.

Tato lokalita badatelům může nabídnout dostatek prostoru k výzkumu hospodářsko-sociálních vztahů s poukazem na konkurenceschopnost jednotlivých tržních jednotek důležitých pro místní ekonomický rozvoj. Zdejší hospodářství bylo navíc podstatně ovlivňováno vytížeností zdejších dálkových cest, které měly významný vliv na jeho stav. Ekonomická stabilita zde byla navíc podporována četnými královskými privilegii. Bylo by tedy zajímavé sledovat jejich dopady na hospodářskou stránku měst ležících při via magna či via Regia. Stejně jako by bylo zajímavé pro období sklonku 15. a první poloviny 16. století sledovat rozvoj měst v důsledku těžby kovů v Krušnohoří.

Důležitou otázkou, která zde byla nastíněna je vývoj původně poddanského sídliště (Hrabišiců) 13. století přes konstituování sídliště v královské město s rozvinutým tržním hospodářstvím. Proměny, které se týkaly změn statutu této lokality, byly opět zapříčiněny stavem jeho hospodářství, jak pro to svědčí několik faktů. Recese městského hospodářství nakonec vedla ke krizi, jejíž příčinou bylo zadlužení města, které nebylo schopno splácet své pohledávky. Město Ostrov je tedy typickým zástupcem měst, jejichž hospodářsko-ekonomická dysfunkce a revolta vůči domu habsburskému zapříčinila jeho konfiskaci královskou komorou, která jej jako konfiskát z nařízení císaře Ferdinanda II. zastavila a posléze odprodala Juliovi Jindřichovi sasko-lauenburskému.

Na závěr můžeme tedy shrnout, že tato oblast má pro badatele značný potenciál v mnoha směrech, jak bylo poukázáno. Tato lokalita se i mě osobně jeví velmi slibně v mnoha ohledech pro mou možnou budoucí práci.

8. Seznam zkratek edičních podniků, časopisů, sborníků a institucí

AH – Archeologica historica
AR – Archeologické rozhledy
AT – Annales monasterii Teplensis
CB – Castellologica Bohemica
CDB – Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae
CIM – Codex iuris municipalis
ČČH – Český časopis historický
ČSČH – Československý časopis historický
FHB – Folia Historica Bohemica
FRB – Fontes rerum Bohemicarum
FUMA – Forum urbes medii aevi
HD – Hospodářské dějiny
HJb – Historisches Jahrbuch
HZ – Historische Zeitschrift
ME – Monumenta Egrana (ed. h. Gradl)
MGH SS – Monumenta Germaniae Historica–Scriptores rerum bohemicarum
MHB – Mediavella Historica Bohemica
MKKCC– Mitteilungen der k. k. Central-Commission für Denkmalpflege in Österreich
MZK – Minulostí západočeského kraje
PA – Památky archeologické
PhS – Právněhistorické studie
RBM – Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae
SOA – Státní oblastní archiv
SOKA – Státní okresní archiv
SÚA – Státní ústřední archiv
ZPP – Zprávy památkové péče
ZRG KA – Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Kanonistische Abteilung

9. Seznam použitých pramenů a literatury

9. 1. Seznam použitých pramenů a pramenných edic

CDB I — Gustav FRIEDRICH (ed.): Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae I. Pragae 1904–1907

CDB II — Gustav FRIEDRICH (ed.): Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae II. Pragae 1912

CDB III/1 — Gustav FRIEDRICH / Zdeněk KRISTEN: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae III/1–2. Pragae 1942–1962

CDB III/1–2 — Gustav FRIEDRICH / Zdeněk KRISTEN: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae III/1. Pragae 1942–1962

CDB IV/1–2 — Jindřich ŠEBÁNEK / Sáša DUŠKOVÁ: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae IV/1–2. Pragae 1962–1965

CDB V/1–3 — Jindřich ŠEBÁNEK / Sáša DUŠKOVÁ: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae V/1–3. Pragae 1974–1982

CIM II — Jaromír ČELAKOVSKÝ: Codex iuris municipalit regni Bohemiae. II. Privilegia královských měst venkovských v Království českém z let 1225–1419. Praha 1895.

CIM IV — Antonín HAAS: Codex iuris municipalit regni Bohemiae IV. Privilegia nekrálovských měst českých z let 1232–1452. Praha 1954

FRB I–IV — Životy svatých a některých jiných osob nábožných nábožných/ Vitae sanctorum et aliorum quorundam pietate insignium (=Fontes rerum Bohemicarum, Tom I–IV). Praha 1873–1884

KYNCL — Tomáš KYNCL: Výzkumná zpráva: Dendrochronologické datování dřevěných konstrukcí kostela sv. Jakuba v Ostrově nad Ohří. Brno 2005

LB — Josef EMLER: Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidiocensim I–III. (1354–1419), F. A. Tingl (ed.). Pragae 1867–1886

LÍBAL — Dobroslav LÍBAL: Ostrov – Stavebně-historický průzkum, rkp. 1971

ME — Heinrich Gradl: Monumenta Egrana. Eger 1886

RDP — Václav Vladivoj Tomek: Registra diplomatica papalium čili Registra desátků papežských z diecézí pražské. Pojednání královské české společnosti nauk. VI. tř. sv. 6. Praha 1873

WOLF — Alfred Wolf: Die Schlackenwerther Kachen und Kapellen, rkp. 1970

9. 2. Seznam použité literatury

ADAMETZ — Leopold ADAMETZ: Alte und neue Verkehrswege über das Erzgebirge. In: Erzgebirgszeitung 42, 1921, 167

BIRNBAUM — Vojtěch BIRNBAUM: Dějepis výtvarného umění v Čechách. Praha 1931

BLASCHKE — Karlheinz BLASCHKE: Kirchenorganisation und Kirchenpatrozinium als Hilfsmittel der Stadtkernforschung, In: Stadtkernforschung (hsg. H.JÄGER), Städteforschung, Reihe A, Band 27, Köln/Wien 1987, 23–57

BLASCHKE — Karlheinz BLASCHKE: Nikolaipatrozinium und städtische Frühgeschichte. In: ZRG KA, 84. Bd., Weimar 1967, 273–337

BLASCHKE — Karlheinz BLASCHKE: Altstadt – Neusadt – Vorstadt. Zur Typologie genetischer und topografischer Stadtgeschichtsforschung. In: Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, 57. Bd., Wiesbaden 1970, H. 3, 350–362

BOHÁČ — Zdeněk BOHÁČ: Patrocinia kostelů českých královských měst z období vrcholné kolonizace. In: AR 1970–1971, Praha 1972, 16–22

BOHÁČ — Zdeněk BOHÁČ: Struktura feudální pozemkové držby v Čechách na prahu husitské revoluce. Pokus o rekonstrukci podle patronátních práv. In: FHB 2, Praha 1984, 7–27

BOHÁČ — Zdeněk BOHÁČ: K otázce využití zasvěcení kostelů v oboru historické geografie. In: ČSČH 16, Praha 1968, 571–584

BROSCHÉ — Wilfried BROSCHÉ: Beiträge zur Vor-und Frühgeschichte der Karlsbader Landschaft. München 1965, 18

BUKOLSKÁ — Eliška BUKOLSKÁ: Románské kostely v Dolním Jamném a Očichově. In: ZPP XVIII, Praha 1958, 40–44

COOK — Edward COOK: Methods of dendrochronology. Dodrecht/Boston/London 1990

ČECHURA — Jaroslav ČECHURA: Vývoj pozemkové držby kláštera v Teplé v době předhusitské. In: MZK XIV, Plzeň 1988, 205–225.

ČEPELÁKOVÁ/ZEMAN — Zdeňka ČEPELÁKOVÁ / Lubomír ZEMAN: Dějiny města Ostrova, Havlíčkův Brod 2001

ČORNEJ/BARTLOVÁ — Petr Čornej / Milena Bartlová: Velké dějiny země koruny české. Svazek VI, 1437–1526. Praha 2007

DRAGOUN — Zdeněk Dragoun: Praha.885–1310. Kapitoly o románské a raně gotické architektuře. Praha 2002, 138–139

DURDÍK — Tomáš DURDÍK: Nástin problematiky českých feudálních sídel 13. století. In: CB 7, Praha 2000, 17–50

- FIALA — Jaroslav FIALA: Osídlení Sedlecka na přelomu 12. a 13. století. In: MZK XVIII, Plzeň 1992, 33–83
- FIALA — Jaroslav FIALA: Historické cesty starého Loketska. Karlovy Vary 2005
- FIALA — Zdeněk FIALA: Přemyslovské Čechy. Praha 1965
- FISCHER — Rudolf FISCHER: Zur Namenkunde des Egerlandes. Leichenberg/Leipzig 1940
- GNIRS — Anton GNIRS: Topographie der historischen und kunstgeschichtlichen Denkmale in dem Bezirke Karlsbad. München 1996, 108-110
- GRADL — Heinrich GRADL: Die Privilegien der Stadt Eger. Eger 1879
- GRUEBER — Bernhard GRUEBER: Die Kunst des Mittelalters in Böhmen I. Wien 1871, 47–56
- GRUEBER — Bernhard GRUEBER: Die Kunst des Mittelalters in Böhmen III. Wien 1874, 50–53
- HAAS — Antonín HAAS: Pravomoc českého krále nad poddanskými městy a městečky. In: PhS 4, 1958, 153–184
- HEMMERLE — Josef HEMMERLE: Erörterungen zur Frühgeschichte des Egerlandes und seiner Besiedlung. In: Bohemia. Jahrbuch des Collegium Karolinum 3. Fortges. u. d. T.: Bohemia. Zeitschrift für Geschichte und Kultur der böhmischen Länder. München/Wien 1962, 112–136
- HOLÝ — Vladimír HOLÝ: Připojení Chebska k německé říši. In: MZK VI, Plzeň 1968, 223–252
- HOSSNER — Josef HOSSNER: Das mittlere Egertal. Aus den Schriften des Josef Stocklów mitgeteilt von Josef Hossner. In: Erzgebirgszeitung XXXVII, 1916, 159
- CHARVÁTOVÁ — Kateřina CHARVÁTOVÁ: Dějiny cisterckého řádu. V Čechách. 1142–1240. Praha 1998
- CHOC — Pavel CHOC: Hradiště Sedlec u Karlových Varů. In: Acta Regionali 1970—1971, Praha 1972, 45–64
- KAACK — Hans Georg KAACK: Sachsen-Lauenburg und Böhmen: die Welfen und das Herzogtum Lauenburg, 1989
- KALISTA — Zdeněk KALISTA: Čechové, kteří tvořili dějiny. Praha 2009, 119–183
- KARREL — Viktor KARREL: Burgen und Schlosser des Erzgebirges und Egertales I. Kaaden 1925, 23, 37
- KAŠPAR/HORÁK — Pavel KAŠPAR / Vladimír HORÁK: Schlikové a dobývání stříbra. Praha 2009

KAVKA — František KAVKA: Západoevropský lenní institut jako nástroj vnitřní královské politiky za posledních Přemyslovců a za Jana Lucemburského. In: ČČH 3, Praha 1988, 225–251

KAVKA — František KAVKA: Vláda Karla IV. za jeho císařství (1355–1378). II. díl (1364–1378). Země české koruny, rodová, říšská a evropská politika. Praha 1993

KEJŘ — Jiří KEJŘ: Trhy a trhové vsi v Čechách a na Moravě. In: PhS 28, Praha 1987, 9–44

KEJŘ — Jiří KEJŘ: Nad počátky našich měst. In: ČSČH 24, 1976, 377–401

KEJŘ — Jiří KEJŘ: Vznik městského zřízení v českých zemích. PRAHA 1998

KEJŘ — Jiří KEJŘ: Městské zřízení v českém státě ve 13. století. In: ČSČH 27, 1979

KEJŘ — Jiří KEJŘ: Císař Friedrich Barbarossa jak pán západočeské provincie sedlecké (loketské). In: Pocta akademiku Václavu Vaněčkovi k 70. narozeninám. Praha 1975. 11–27

KLÁPŠTĚ — Jan KLÁPŠTĚ: Proměna českých zemí ve středověku. Praha 2005

KNOLL — Vilém KNOLL: Štaufští ministeriálové a Sedlecko. Poznámka k počátkům loketského manského systému a loketské krajské správy. In: ZHS 8, 2003, 7–23

KUBÍN — Petr KUBÍN: Blahoslavený Hroznata. Kritický životopis. Praha 2000

KUBŮ — František KUBŮ: Ministerialita a Chebsko v období štaufské vlády. In: ČČH 29/3, Praha 1981, 389–416

KUČA — Karel KUČA: Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku IV. (Ml–Pan), Praha 1996

KÜHNEL — Josef KÜHNEL: Geschichte der Stadt Schlackenwerth. Eger 1923

KUMPERA — Jan KUMPERA: Od pravěku do poloviny 18. století. Plzeň 2004

KUTHAN — Jiří KUTHAN: Přemysl Otakar II. Král železný a zlatý, král zakladatel a mecenáš. Vimperk 1993

KUTHAN — Jiří KUTHAN: Česká architektura v době posledních Přemyslovců. Vimperk 1994

LEHNER — Ferdinand LEHNER: Hřbitovní kostel sv. Jakuba v Ostrově. In: Dějiny umění národa českého I. Doba románská. Architektura. Praha 1905, 46–49

LÍBAL — Dobroslav LÍBAL: O skupině českých pozdně románských kostelů. In: Cestami umění, Praha 1949, 57

LÍBAL — Dobroslav LÍBAL: Urbanistický a architektonický fenomén středověkých západních Čech. In: MZČK XX, Plzeň 1984, 133–144

LÍBAL — Dobroslav LÍBAL: Katalog gotické architektury v České republice do husitských válek. Praha 2001, 310–311

LIPPERT — Julius LIPPERT: Social-Geschichte Böhmens in vorhussitischer Zeit I. Prag/Wienú Leipzig 1896

MENCL — Václav MENCL: Panské tribuny v naší románské architektuře. In: Umění 13, Praha 1965, 29–65

MENCL/BENEŠOVSKÁ/SOUKUPOVÁ — Václav MENCL / Klára BENEŠOVSKÁ / Helena SOUKUPOVÁ: Předrománská a románská architektura v západních Čechách. Plzeň 1978

MENCLOVÁ — Dobroslava MENCLOVÁ: ČESKÉ HRADY I. PRAHA 1972

MERHAUTOVÁ — Anežka MERHAUTOVÁ: Raně středověká architektura v Čechách. Praha 1971, 188

MERHAUTOVÁ-LIVOROVÁ — Anežka MERHAUTOVÁ-LIVOROVÁ: Cizí podněty a domácí tradice v románské architektuře severozápadních Čech. In: Umění 7, 1959, 228–253

MERHAUTOVÁ-LIVOROVÁ — Anežka MERHAUTOVÁ-LIVOROVÁ: Dílo a působení Doksanské huti. IN: Umění 5, Praha 1957, 210–223

MERHAUTOVÁ/TŘEŠTÍK — Anežka MERHAUTOVÁ / Dušan TŘEŠTÍK: Románské Umění v Čechách a na Moravě. Praha 1984

NEUWIRTH — Josef NEUWIRTH: Geschichte der christlichen Kunst in Böhmen. Prag 1888, 217, 226 a 259

NOVOTNÝ – Václav NOVOTNÝ: České dějiny I/3. Čechy královské za Přemysla I. a Václava I (1197–1253). Praha 1928

NOVOTNÝ – Václav NOVOTNÝ: České dějiny I/4. Rozmach české moci za Přemysla II. Otakara (1253–1271). Praha 1937

PALACKÝ — František PALACKÝ: Dějiny národu českého v Čechách a na Moravě. 1. díl, 2. část. Praha 1921

PILTZ — Georg PILTZ: Franken, Kunst einer Landschaft. Dresden 1958, 16

PREISS — Pavel PREISS: Italští umělci v Praze. Praha 1986, 268

PROFOUS — Antonín PROFOUS: Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny. Díl III. M–Ř. Praha 1951

RADOVÁ-ŠTIKOVÁ — Milada RADOVÁ-ŠTIKOVÁ: Kniha o sklípkových klenbách, Praha 1999, 193

RIEDL — RIEDL: Die alten Fernverkehrswege der Reichstadt Eger und der Landeshauptstadt Prag. In: Jahrbuch der Egerländer. 1972, 53

SCHMID — Karl SCHMID: Über das Verhältnis von Person und Gemeinschaft im früheren Mittelalter, in: Frühmittelalterliche Studien 1, Berlin 1967, 225-249, 229 a 232

SCHMID — Karl SCHMID: Geblüt, Herrschaft, Geschlechterbewusstsein. Grundfragen zum Verständnis des Adels im Mittelalter. Vorträge und Forschungen Bd. XLIV, Sigmaringen 1998

SCHMITT — Anton SCHMITT: Bericht ueber einige Kunstdenkmale Boehmen. In: Mitteilungen der k. k. Centr. Com. VIII. 1863, 320

SCHLESSINGER — Ludwig SCHLESSINGER: □LTERE GESCHICHTE VON ELBOGEN. IN: MVGDB XVII. 1874, 15

SCHOLZ — Stefan SCHOLZ: Gegenseitige Beziehungen der Profan- und Sakralarchitektur des 13. Jahrhunderts in den böhmischen und österreichischen Ländern—Präsentation eines bilateralen Forschungsprojekts, TEIL II: Ein methodischer Beitrag zur interdisziplinären Erforschung der ältesten Steinarchitektur in den hochmittelalterlichen Städten Ostmitteleuropas, in: FUMA IV, Brno 2006.

SCHREIBER — Rudolf SCHREIBER: Der Elbogener Kreis und seine Enklaven nach dem 30. jährigen Kriege. Prag 1935

SCHÜRRER — Oskar SCHÜRRER: Die Kaiserpfalz Eger, Denkmäler deutscher Kunst. Die deutschen Kiserpfalzen II. Berlin 1934, 84

SKUTIL — Jan SKUTIL: Genealogická tradice šlechty v předhusitských Čechách a na Moravě. In: Folia Historica Bohemica IV, Praha 1982, 233–260

SOMMER — Jan SOMMER: Ke stavebním zvláštnostem středověkých kostelů s chórovou věží v okolí Chebu. In: Památky a příroda 14, 1989, 468–475

SOMMER — Jan SOMMER: Chórová věž kostela sv. Jakuba v Ostrově nad Ohří. In: Památky a Příroda 12, 1987, 26

SOMMER — Wenzel SOMMER: Kurze Geschichte der Stadt Schlackenwerth. Schlackenwerth 1866

ŠAMÁNKOVÁ — Eva ŠAMÁNKOVÁ: Románské stavby v okolí Chebu a Nepomuku. In: ZPP XVI. 1956, 235–240

ŠAMÁNKOVÁ — Eva ŠAMÁNKOVÁ: Cheb. Praha 1974

ŠIMÁK — Josef Vítězslav ŠIMÁK: České dějiny. Středověká kolonizace v zemích českých. 1. díl, 5. část. Praha 1938

ŠIMEK — Emanuel ŠIMEK: Chebsko v staré době. Brno 1955

ŠKABRADA — Jiří ŠKABRADA: Konstrukce historických staveb. Praha 2007

ŠTĚPÁNEK — Miroslav ŠTĚPÁNEK: Patrocinia a středověké cesty. In: ČSČH 16, 1968, 551–570

VANÍČEK — Vladimír VANÍČEK: Velké dějiny zemí koruny české. Svazek II, 1197–1250. Praha/Litomyšl 2000

VANÍČEK — Vladimír VANÍČEK: Velké dějiny zemí koruny české. Svazek III. 1250–1310. Praha/Litomyšl 2002

VELÍMSKÝ — Tomáš VELÍMSKÝ: Trans montes, ad fontes! K roli újezdů při kolonizaci středních a vyšších poloh na území severozápadních Čech. Most 1998

VELÍMSKÝ — Tomáš VELÍMSKÝ: Mikulášské zasvěcení kostelů a počátky trhových sídlišť a měst v Čechách. Věnováno Prof. Dr. Karlheinz Blaschkemu, ordinářiovi katedry dějin raného novověku a saských dějin TU Dresden. In: MHB 6, Praha 1999, 7–64

VELÍMSKÝ — Tomáš VELÍMSKÝ: Hrabišici. Páni z Rýzmburka. Jihlava 2002

WINTER — Zikmund WINTER: Dějiny řemesel a obchodu v Čechách v IVX. a VX. století. Praha 1906

ŽEMLIČKA — Josef ŽEMLIČKA: Přemyslovská hradská centra a počátky měst v Čechách. In: ČSČH 26, 1978, 559–586

ŽEMLIČKA — Josef ŽEMLIČKA: K charakteristice středověké kolonizace v Čechách. In: ČSČH 26, 1978, 58–81

ŽEMLIČKA — Josef ŽEMLIČKA: Zlatá bula sicilská. Praha 1987

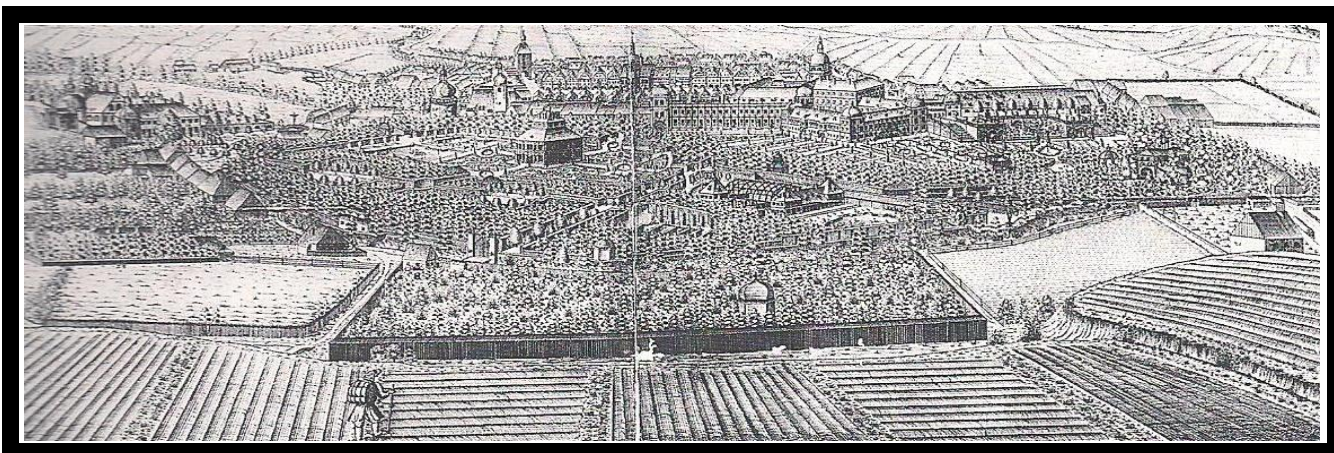
ŽEMLIČKA — Josef ŽEMLIČKA: K počátku a rozrodu Hrabišiců. In: Folia Historica Bohemica XIII, Praha 1990, 7–35

ŽEMLIČKA — Josef ŽEMLIČKA: Přemysl Otakar I. Praha 1990

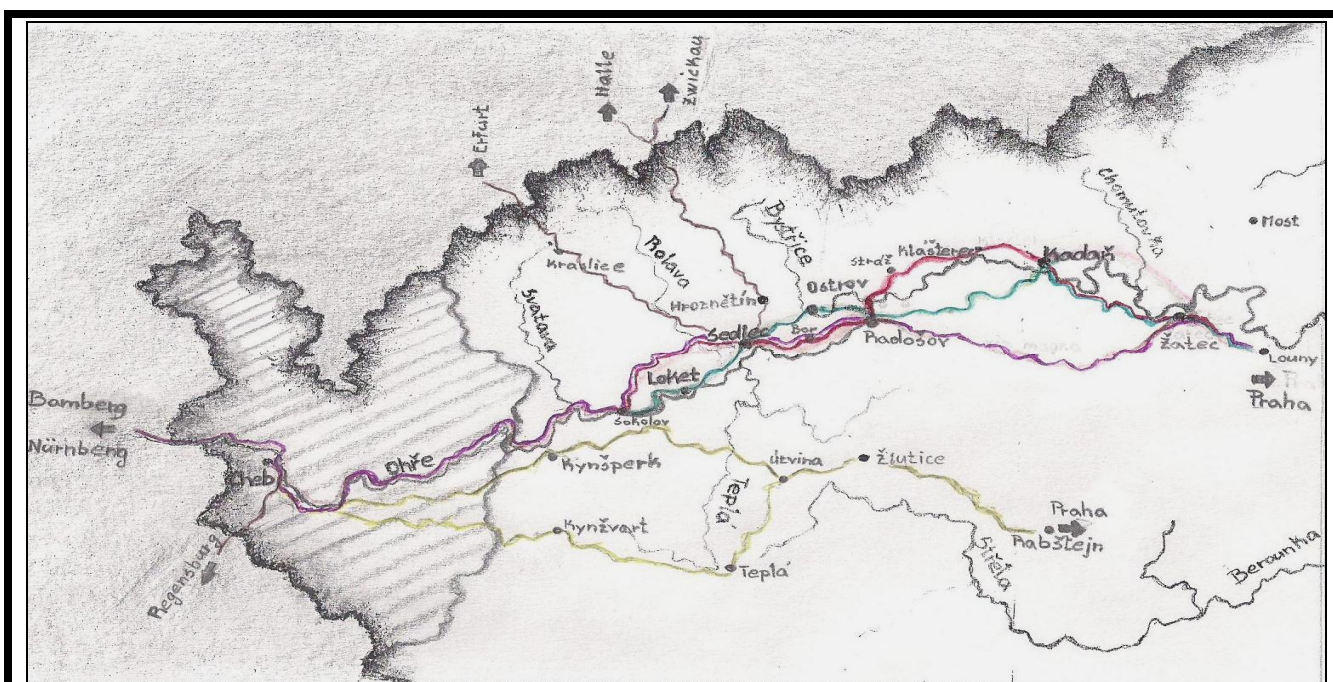
ŽEMLIČKA — Josef ŽEMLIČKA: Čechy v době knížecí. Praha 1997

ŽEMLIČKA — Josef ŽEMLIČKA: Počátky Čech královských 1198–1253. Proměna státu a společnosti. Praha 2002

10. Obrazová příloha

1. Johann Michael Sock: pohled na město Ostrov a zámeckou zahradu od jihozápadu, 1716, rytina, papír-výřez, Badisches Generallandesarchiv Karlsruhe

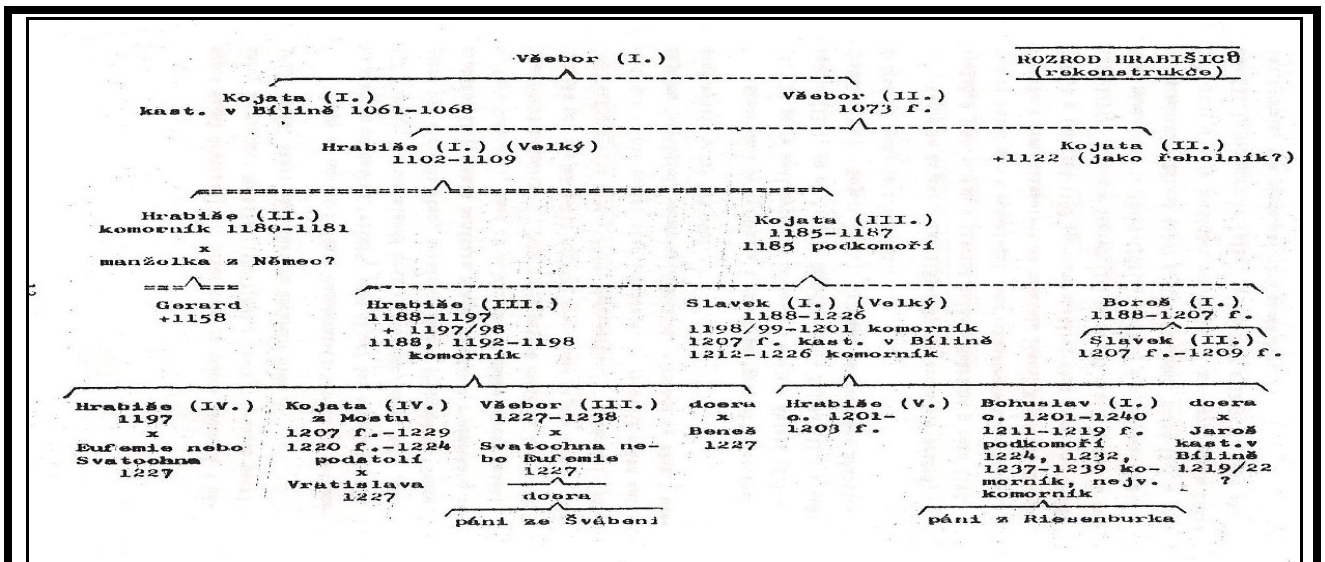
LEGENDA:

- via magna
- via Regia
- cesta klášterskou soutěskou

- cesta přes Kynšperk
- cesta přes Kynžvart
- jiné dálkové cesty

Kresba: Andrea ŠÍDLOVÁ

2. Mapa nejstarších cest a stezek v západních Čechách ve 13–16. století

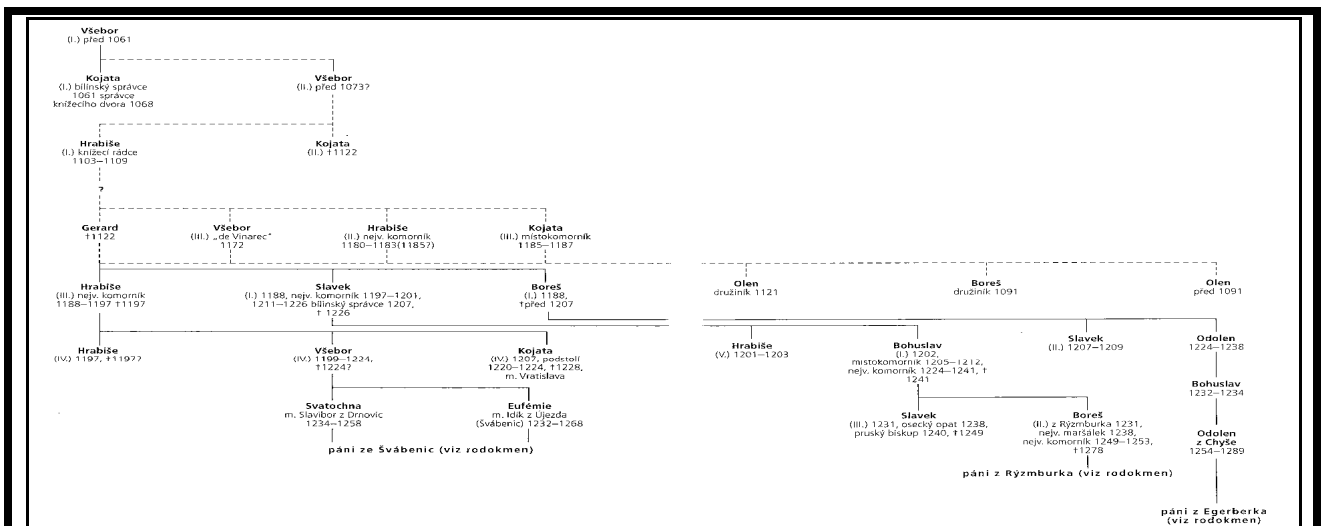

VYSVĚTLIVKY K TABULCE:

Sestavil: Josef ŽEMLIČKA

- F. falzum
- x manžel, manželka
- posloupnost jistá
- - - posloupnost nejist
- = = = posloupnost silně hypotetická

3. Josef Žemlička: Rekonstrukce rozrodu Hrabšičů. In: FHB XIII, 1990, 12

VYSVĚTLIVKY V TABULCE:

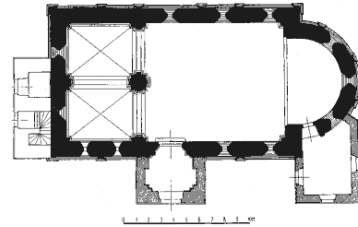
Sestavil: Tomáš VELÍMSKÝ

- genealogické vztahy jisté
- - - genealogické vztahy nejisté

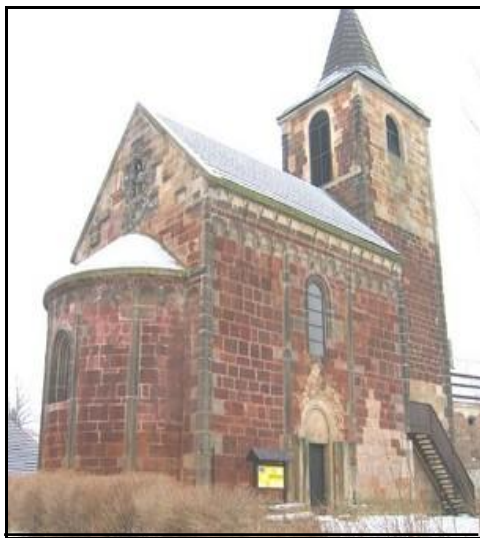
4. Tomáš Velímský: Rekonstrukce rozrodu Hrabšičů, 2002

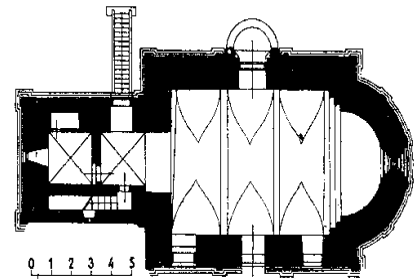
5.1 Potvorov, kostel sv. Mikuláše,
2–3. desetiletí 13. století, pohled od západu

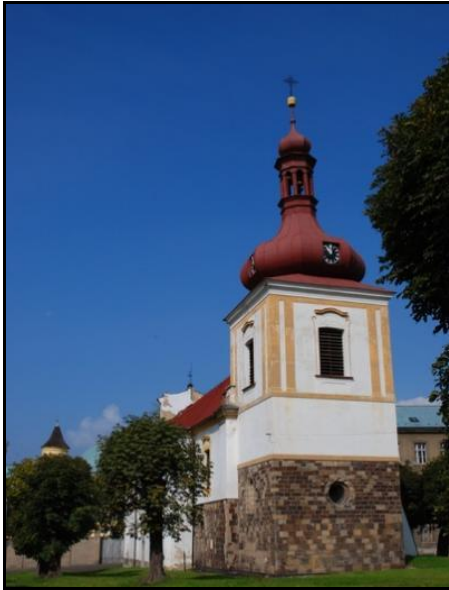
5.2 Potvorov, kostel sv. Mikuláše,
2–3. desetiletí 13. století, půdorys

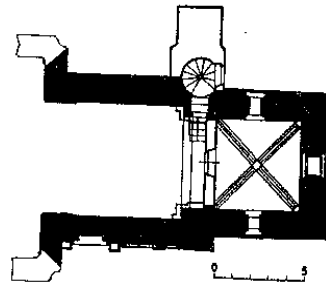
6.1 Vroutek, kostel sv. Jakuba Většího,
před rokem 1227, pohled od východu

6.2 Vroutek, kostel sv. Jakuba Většího,
před rokem 1227, půdorys

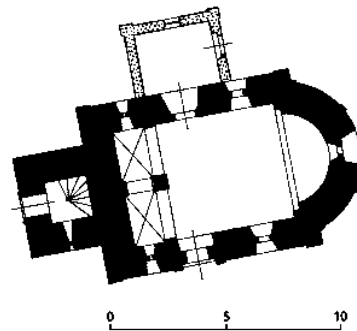
7. 1 Kostomlaty pod Milešovkou,
kostel sv. Vavřince, 3–4. desetiletí 13. století,
pohled od jihovýchodu

7. 2 Kostomlaty pod Milešovkou,
kostel sv. Vavřince, 3–4. desetiletí 13. století,
půdorys dochované románské části kostela

8. 1 Mohelnice nad Jizerou, kostel Nanebevzetí
Panny Marie, 2–3. desetiletí 13. století, pohled
od jihovýchodu

8. 2 Mohelnice nad Jizerou, kostel Nanebevzetí
Panny Marie, 2–3. desetiletí 13. století, půdorys

LEGENDA:

Kresba: Andrea ŠÍDLOVÁ

stavby z okruhu chebské falcké huti: kostel sv. Oldřicha, hrad Skalná.

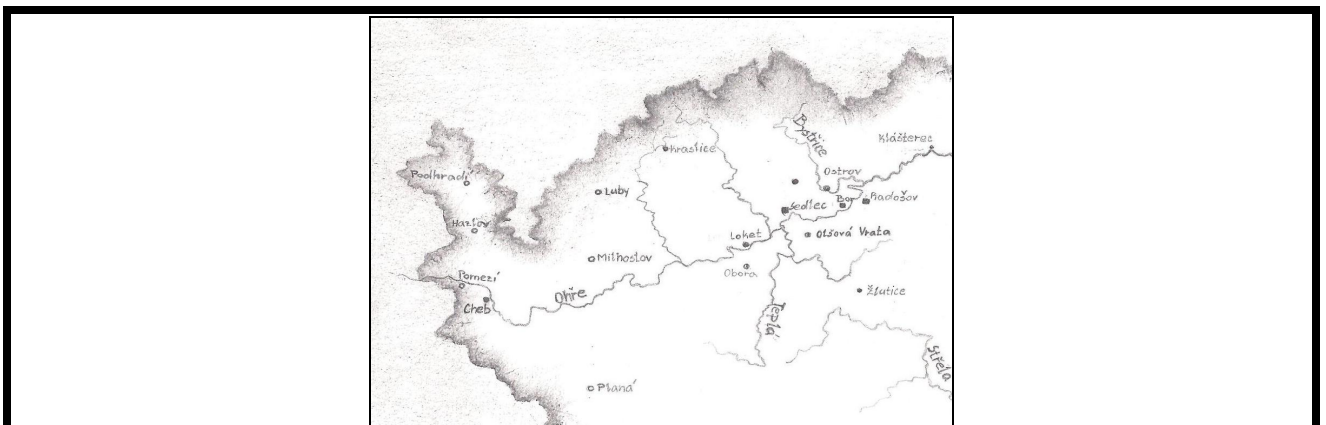

Vinecká skupina: kostel sv. Mikuláše v Potvorově, sv. Jakuba ve Vroutku, sv. Mikuláše ve Vinci, Povýšení sv. Kříže v Údlících, sv. Jana Křtitele v Libčevsi, sv. Vavřince v Kostomlatech pod Milešovkou (kostel sv. Jakuba Většího v Ostrově), kostel v Mohelnici není zakreslen

Doksanská huť: kostel sv. Petra a Pavla v Kostomlatech pod Řípem, Narození Panny Marie v Holubicích, sv. Linharta v Cítově a sv. Václava Deštné

9. Mapa rozložení nejvýznamnějších stavebních hutí v severozápadních Čechách na konci 12. století a v průběhu 13. století

LEGENDA:

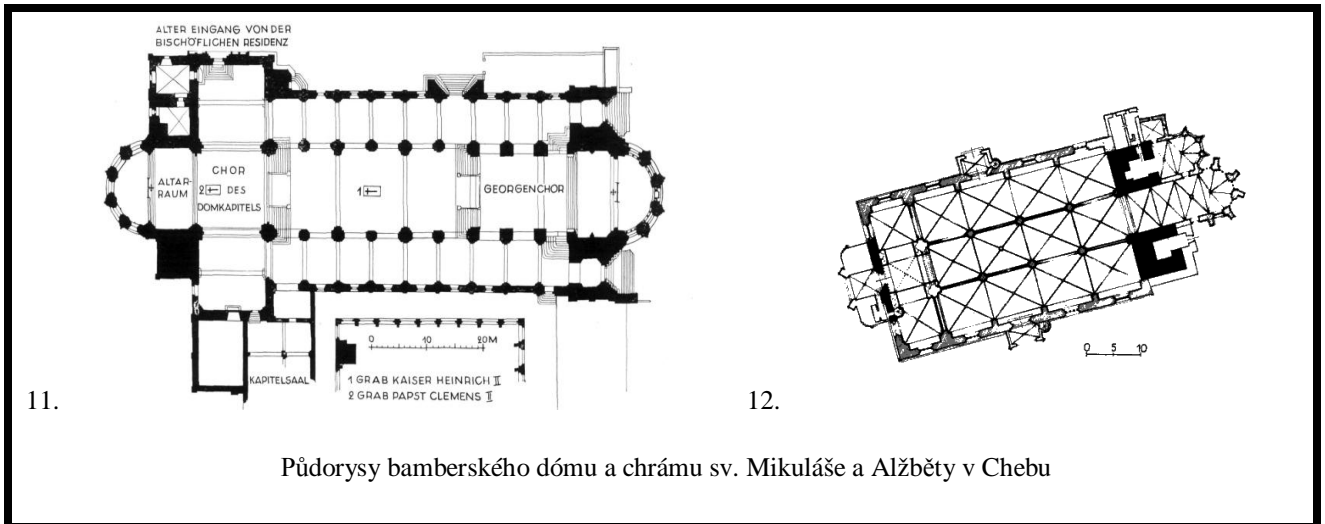
Kresba: Andrea ŠÍDLOVÁ

O pozdně románské kostely s chórovou věží: kostel Povýšení sv. Kříže v Hazlově, sv. Ondřeje v Lubech, sv. Mikuláše v Milhošťově, sv. Jakuba Většího v Ostrově, sv. Petra a Pavla v Plané, Podhradí, sv. Jakuba Většího v Pomezí

O chórovou věž je možné přepokládat: při kostele sv. Linharta v Oboře, v Olšových Vratech

O kostely radikálně přestavěné: kostel sv. Máří Magdalény v Boru, sv. Anna v Sedleci, sv. Václava v Radošově

10. Mapa rozložení románských kostelů s chórovou věží v Karlovarském kraji

Půdorysy bamberského dómu a chrámu sv. Mikuláše a Alžběty v Chebu

11. Bamberg, dóm, 1. třetina 13. století, půdorys

12. Cheb, kostel sv. Mikuláše a Alžběty, 1–2. čtvrtina 13. století, půdorys

Porovnání partií věží bamberského dómu a chrámu sv. Mikuláše a Alžběty

13. Bamberg, dóm, kolem roku 1237, zobrazení izometrií

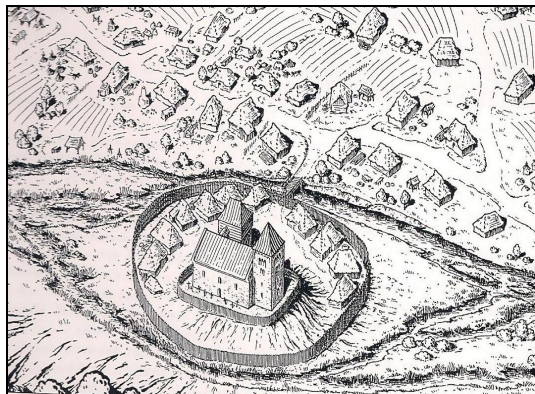
14. Cheb, kostel sv. Mikuláše a Alžběty, 1–2. čtvrtina 13. století, pohled od jihovýchodu

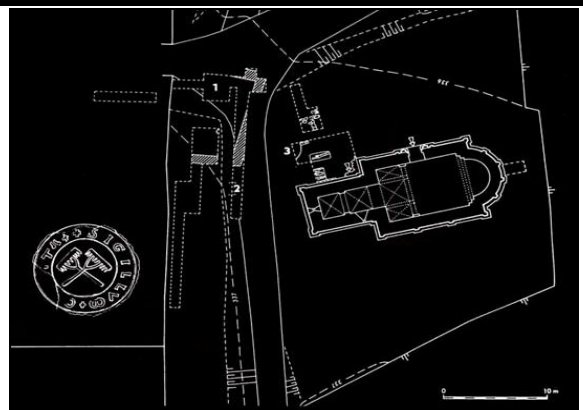
15. Bamberg, dóm, cca 1217, Gadenpforte

16. Cheb, kostel sv. Mikuláše a Alžběty, 2–3. desetiletí 13. století, západní portál

17.

18.

Srovnání rekonstrukcí šlechtických sídel 1. poloviny 13. století

LEGENDA (k obr. 18):

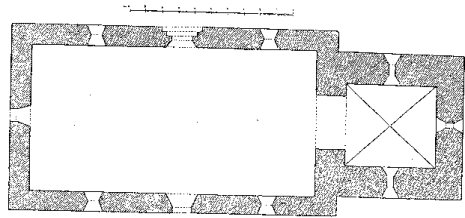
1. jádro šlechtického sídla, tvořené částečně zahloubenou stavbou

17. Ostrov, ideální rekonstrukce původní osady s kostelem sv. Jakuba dle L. Zemana, 1. polovina 13. století

18. Vroutek, situace archeologického výzkumu při kostele sv. Jakuba v roce 1973, 1. třetina 13. století

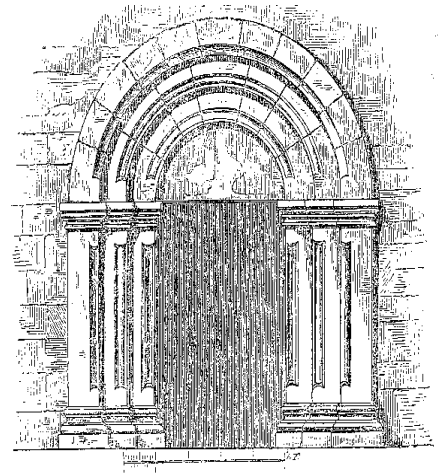
19. 1 Ostrov, kostel sv. Jakuba Většího 3. desetiletí 13. století, pohled od jihovýchodu

19. 2 Ostrov, kostel sv. Jakuba Většího 3. desetiletí 13. století, půdorys

20. Ostrov, kostel sv. Jakuba Většího, 3. desetiletí 13. století, ústupkový portál

21. Bernhard Grueber: ústupkový portál kostela sv. Jakuba Většího, 1871, reprodukce kresby, Fig. 144

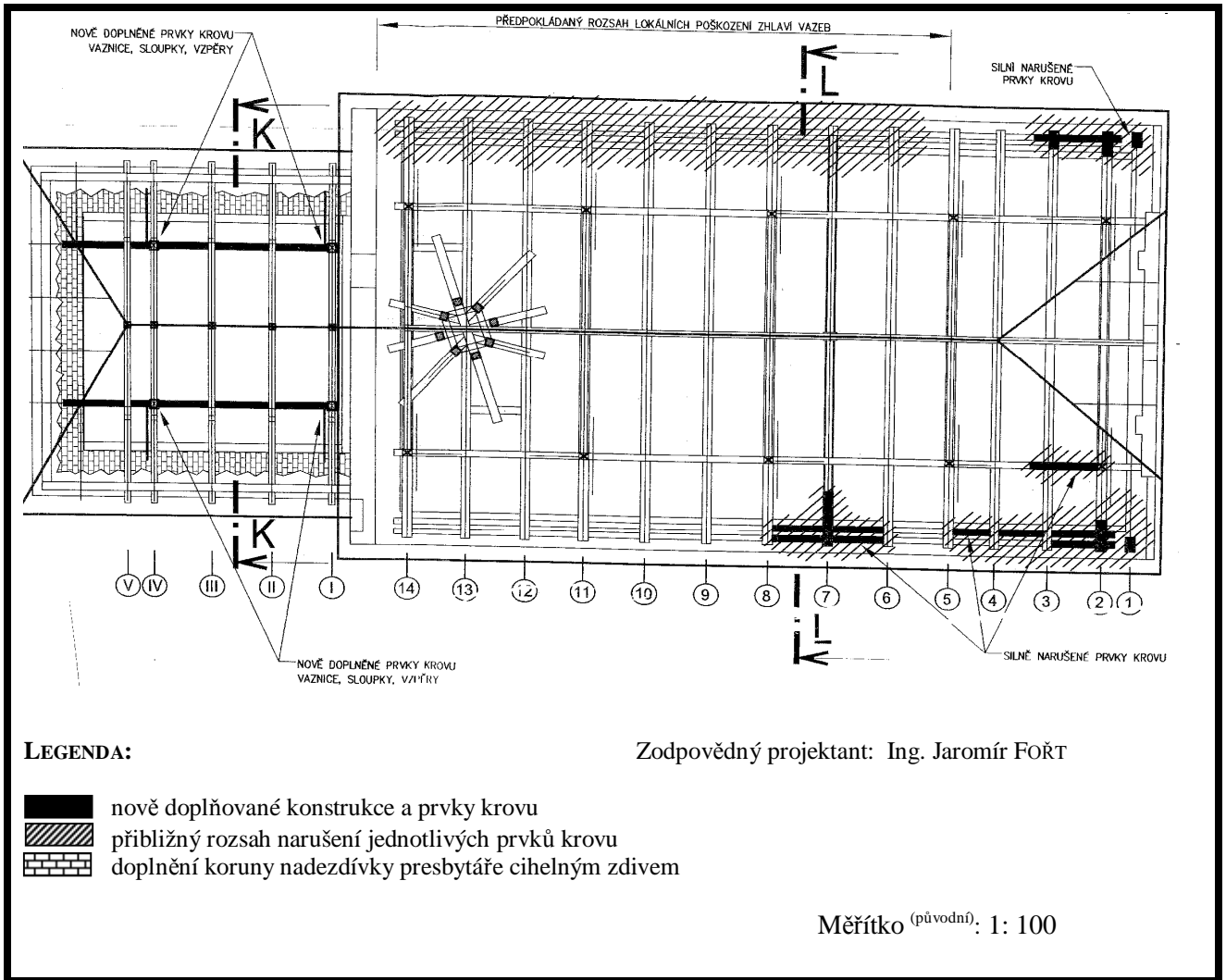
22. Ostrov, kostel sv. Jakuba Většího, 3. desetiletí 13. století, detail zdiva severní stěny kostela

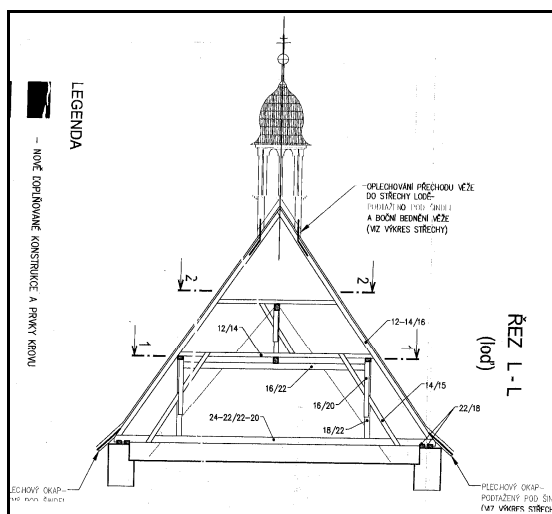
23. Ostrov, kostel sv. Jakuba Většího, 3. desetiletí 13. století, pohled na renesanční kruchtu v západní části lodi kostela

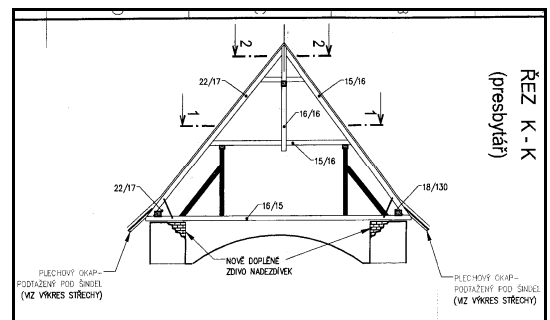
24. Ostrov, kostel sv. Jakuba Většího, 3. desetiletí 13. století, pohled na chór od severovýchodu

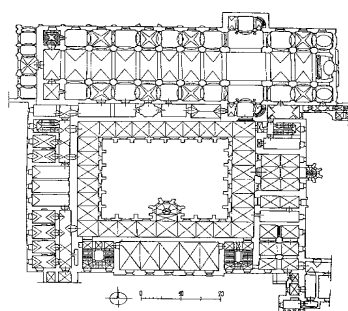
25. Ostrov, kostel sv. Jakuba Většího, 3. desetiletí 13. století, půdorys krovu

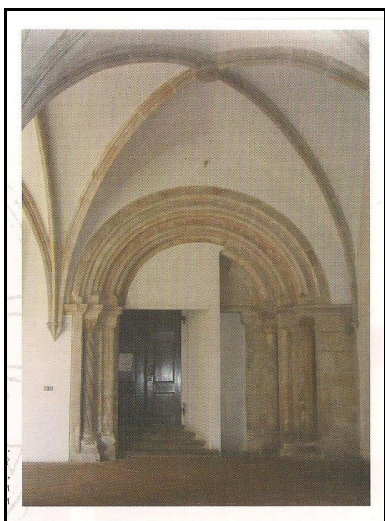
26. 1 Ostrov, kostel sv. Jakuba Většího, 3. desetiletí 13. století, řez krovu lodi kostela

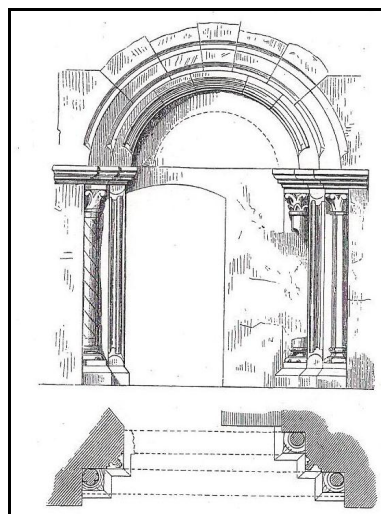
26. 2 Ostrov, kostel sv. Jakuba Většího, 3. desetiletí 13. století, řez krovu chóru kostela

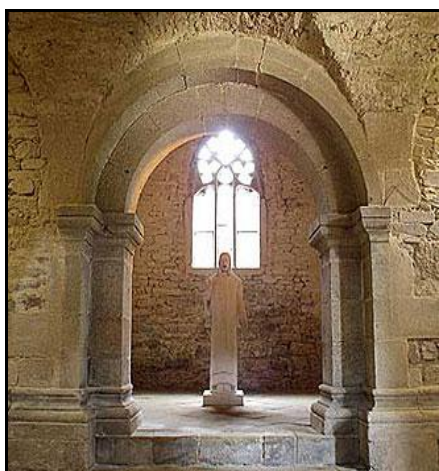
27. 1 Osek, klášter cisterciáků, 1–3. čtvrtina 13. století, půdorys cisterckého konventu

27. 2 Osek, klášter cisterciáků, 1–3. čtvrtina 13. století, ústupkový portál v 1. poli severního křídla ambitu (od východu)

27. 3 Bernhard Grueber: ústupkový portál v 1. poli severního křídla ambitu (od východu), 1871, reprodukce kresby Fig. 289

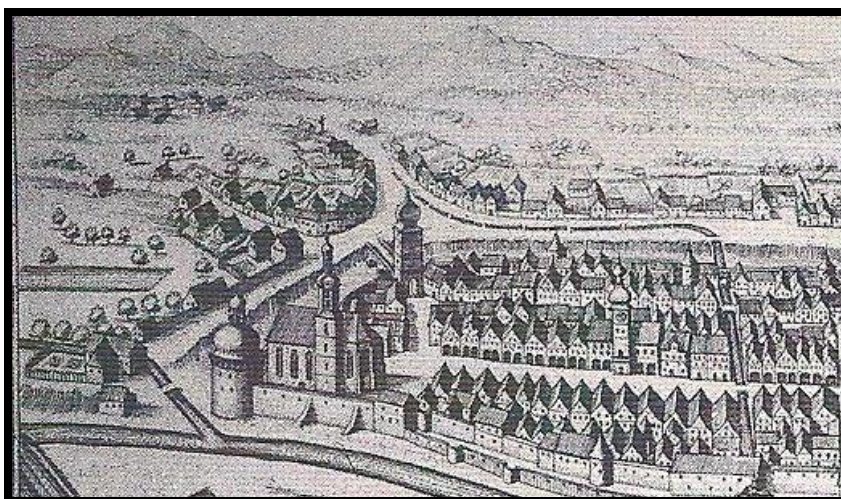
28. Cheb, palácová kaple, 4. čtvrtina 12. století, spodní patro-ústupkový portál

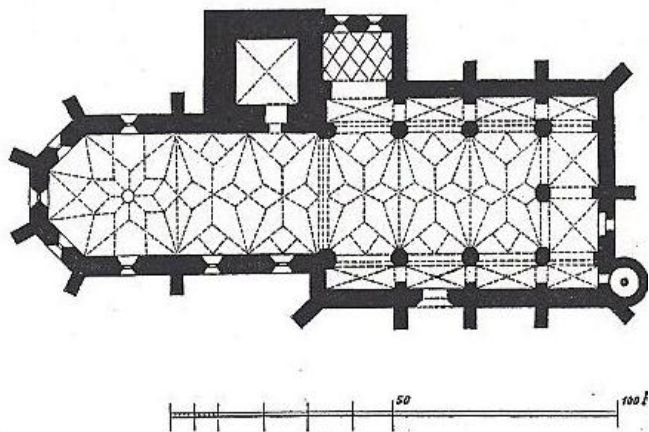
29. Dřenice, kostel sv. Oldřicha, přelom 12. a 13. století, ústupkový portál

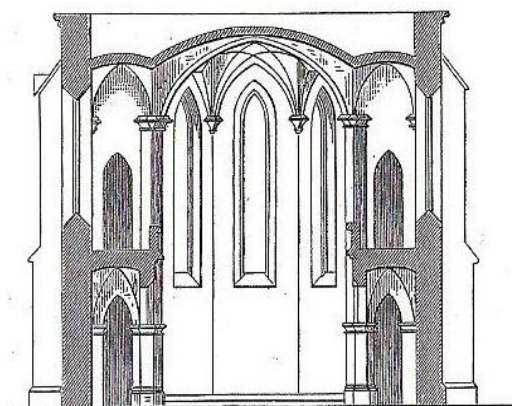
30. Ostrov, stabilní katastr města Ostrova, intravilán

31. Mathias Merian, Pohled na město a zámekovou vedutu od jihu, cca 1650, rytina-výřez

32. Ostrov, kostel sv. Michaela, přelom 13–14. století, půdorys

33. Bernhard Grueber: příčný řez trojlodím kostela v. Michaela, 1874, reprodukce kresby, Fig. 76

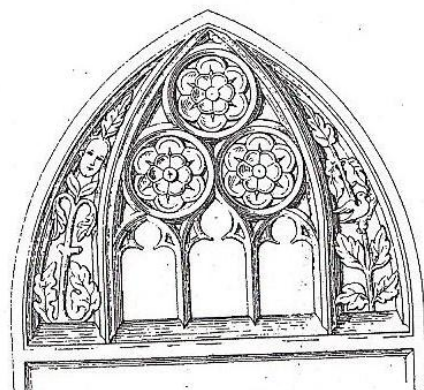
34. Ostrov, kostel sv. Michaela přelom 13–14. století, pohled od východu na presbyterium

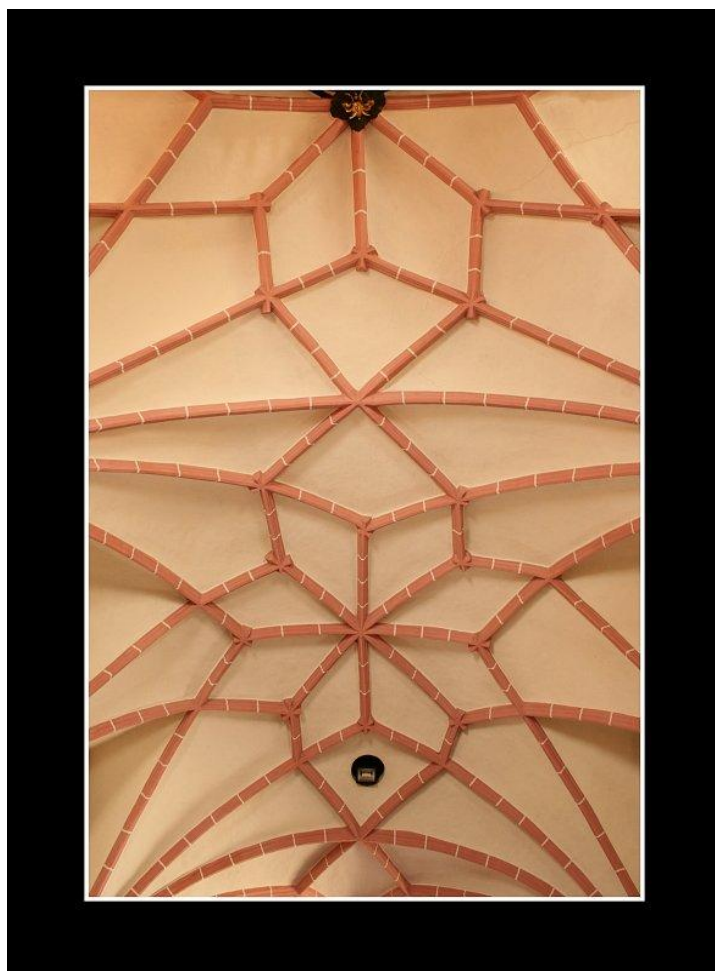
35. Ostrov, prostor presbyteria kostela sv. Michaela s hlavním oltářem, po 1755, pohled z lodi kostela

36. Ostrov, kostel sv. Michaela, přelom 13–14. století, tympanon s kružbovým dekorem

37. Bernhard Grueber, tympanon kostela sv. Michaela, 1871, reprodukce kresby, Fig 77

38. Ostrov, kostel sv. Michaela, 16. století?, klenba lodi

39. Ostrov, kostel sv. Michaela, 1. polovina 16. století, situace v 2. travé jižní boční lodi kostela

40. Ostrov, kostel sv. Michaela, 1. desetiletí 17. století, situace ve 4. travé jižní boční lodi kostela

41. Ostrov, kostel sv. Michaela, přelom 13–14. století, sklípková klenba, cca 20. léta 16. století

42. Ostrov, kostel sv. Michaela, přelom 13–14. století, pohled na barokní západní štít, zbudovaný v letech 1607–1609

11. Seznam vyobrazení

1. **Johann Michael Sock:** Pohled na město Ostrov a zámeckou zahradu od jihozápadu, 1716, rytina, papír-výřez, Badisches Generallandesarchiv Karlsruhe, sign. Hfk Hs 252, foto: autor
2. **Šídlová Andrea:** Mapa nejstarších cest a stezek v západních Čechách ve 13–16. století, 2010
3. **Rodokmen Hrabšiči,** rekonstrukce rozrodu Hrabšičů. Reprodukce z: ŽEMLIČKA, 1990, 12
4. **Rodokmen Hrabšiči,** rekonstrukce rozrodu Hrabšičů. Reprodukce z: VELÍMSKÝ, 2002, 272–273
- 5.1 **Potvorov,** kostel sv. Mikuláše, 2–3. desetiletí 13. století, pohled od západu. Foto: autor
- 5.2 **Potvorov,** kostel sv. Mikuláše, 2–3. desetiletí 13. století, půdorys. Reprodukce z: VELÍMSKÝ 2002, 45
6. 1 **Vroutek,** kostel sv. Jakuba Většího, před rokem 1227, pohled od východu. Foto: autor
6. 2 **Vroutek,** kostel sv. Jakuba Většího, před rokem 1227, půdorys. Reprodukce z: VELÍMSKÝ, 2002, 47
7. 1 **Kostomlaty pod Milešovkou,** kostel sv. Vavřince, 3–4. desetiletí 13. století, pohled od jihovýchodu. Foto: autor
7. 2 **Kostomlaty pod Milešovkou,** kostel sv. Vavřince, 3–4. desetiletí 13. století, půdorys dochované románské části kostela. Reprodukce z: VELÍMSKÝ 2002, 58
8. 1 **Mohelnice nad Jizerou,** kostel Nanebevzetí Panny Marie, 2–3. desetiletí 13. století, pohled od jihovýchodu. Foto: autor
8. 2 **Mohelnice nad Jizerou,** kostel Nanebevzetí Panny Marie, 2–3. desetiletí 13. století, půdorys. Reprodukce z: <http://www.hrady.cz/data>, vyhledáno 20. 2. 2011
9. **Šídlová Andrea:** Mapa rozložení nejvýznamnějších stavebních hutí v severozápadních Čechách na konci 12. století a v průběhu 13. století, 2010
10. **Šídlová Andrea:** Mapa rozložení románských kostelů s chórovou věží v Karlovarském kraji, 2010
11. **Bamberg,** dóm, 1. třetina 13. století, půdorys. Reprodukce z: <http://www.uni-bamberg.de>, vyhledáno 20. 1. 2011
12. **Cheb,** kostel sv. Mikuláše a Alžběty, 1–2. čtvrtina 13. století, půdorys. Reprodukce z: <http://www.hrady.cz/index.php?OID=7173&PARAM=2>, vyhledáno 10. 2. 2011
13. **Bamberg,** dóm, kolem roku 1237, zobrazení izometrie. Redukce z: Zeiner/Urban, 2007, 9

14. Cheb, kostel sv. Mikuláše a Alžběty, 1–2. čtvrtina 13. století, pohled od jihovýchodu. Foto: autor

15. Bamberg, dóm, cca 1217, Gnadenpforte. Reprodukce z: <http://rdk.zikg.net>, vyhledáno dne 12.12. 2010

16. Cheb, kostel sv. Mikuláše a Alžběty, 2–3. desetiletí 13. století, západní portál. Reprodukce z: <http://www.hrady.cz/data>, vyhledáno 20. 1. 2011

17. Ostrov, ideální rekonstrukce původní osady s kostelem sv. Jakuba. Reprodukce z: ZEMAN 2001, 27, obr. 13

18. Vroutek, situace archeologického výzkumu při kostele sv. Jakuba v roce 1973, 1. třetina 13. století. Reprodukce z: <http://curiavitkov.cz/curia3.html>, vyhledáno 20. 11. 2010

19. 1 Ostrov, kostel sv. Jakuba Většího 3. desetiletí 13. století, pohled od jihovýchodu. Foto: autor

19. 2 Ostrov, kostel sv. Jakuba Většího 3. desetiletí 13. století, půdorys, Reprodukce z: <http://www.hrady.cz/data> vyhledáno 20. 1. 2010

20. Ostrov, kostel sv. Jakuba Většího, 3. desetiletí 13. století, ústupkový portál. Foto: autor

21. Ostrov, kresba portálu kostela sv. Jakuba Většího (3. desetiletí 13. století). Reprodukce z: GRUEBER 1871, 54, obr. 144

22. Ostrov, kostel sv. Jakuba Většího, 3. desetiletí 13. století, detail zdiva severní stěny kostela. Foto: autor

23. Ostrov, kostel sv. Jakuba Většího, 3. desetiletí 13. století, pohled na renesanční kruchtu v západní části lodi kostela. Foto: autor

24. Ostrov, kostel sv. Jakuba Většího, 3. desetiletí 13. století, pohled na chór od severovýchodu. Foto: autor

25. Ostrov, kostel sv. Jakuba Většího, 3. desetiletí 13. století, půdorys krovu lodi kostela. Reprodukce z: Kostel sv. Jakuba Většího. Oprava střechy. Dokumentace pro provedení stavby, 2005

26. 1 Ostrov, kostel sv. Jakuba Většího, 3. desetiletí 13. století, řez krovu lodi kostela. Reprodukce z: Kostel sv. Jakuba Většího. Oprava střechy. Dokumentace pro provedení stavby, 2005

26. 2 Ostrov, kostel sv. Jakuba Většího, 3. desetiletí 13. století, řez krovu presbytáře lodi. Reprodukce z: Kostel sv. Jakuba Většího. Oprava střechy. Dokumentace pro provedení stavby, 2005

27. 1 Osek, klášter cisterciáků, 1–3. čtvrtina 13. století, půdorys cisterckého konventu. Reprodukce z: VELÍMSKÝ 2002, 34

- 27. 2 Osek**, klášter cisterciáků, 1–3. čtvrtina 13. století, ústupkový portál. Foto: autor
- 27. 3 Osek**, ústupkový portál v severním křídle ambitu cisterckého kláštera v Oseku. Reprodukce z: GRUEBER 1871, 123, obr. 289
- 28. Cheb**, palácová kaple, 4. čtvrtina 12. století, spodní patro-ústupkový portál. Reprodukce z: <http://www.hrady.cz/data> vyhledáno 20. 1. 2010
- 29. Dřemice**, kostel sv. Oldřicha, přelom 12–13. století, ústupkový portál. Foto: autor
- 30. Ostrov**, stabilní katastr města Ostrova, intravilán, 1842. Reprodukce z: ZEMAN 2001, 150, obr. 145
- 31. Mathias Merian**, Pohled na město a zámeckou vedutu od jihu, cca 1650, rytina-výřez. Reprodukce z: ZEMAN 2001, 102, obr. 97
- 32. Ostrov**, kostel sv. Michaela, přelom 13–14. století, půdorys. Reprodukce z: GRUEBER 1874 52, obr. 75
- 33. Ostrov**, kostel sv. Michaela, přelom 13–14. století, příčný řez trojlodím. Reprodukce z: GRUEBER 1874, 52, obr. 76
- 34. Ostrov**, kostel sv. Michaela přelom 13–14. století, pohled od východu na presbyterium. Foto: autor
- 35. Ostrov**, prostor presbyteria kostela sv. Michaela s hlavním oltářem cca 1755, pohled z lodi kostela. Foto: autor
- 36. Ostrov**, kostel sv. Michaela, přelom 13–14. století, tympanon s kružbovým dekorem. Foto: autor
- 37. Ostrov**, kresba tympanonu s kružbovým dekorem. Reprodukce z: GRUEBER 1874, 53, obr. 77
- 38. Ostrov**, kostel sv. Michaela, hvězdicová žebrová klenba lodi 16. století?. Foto: autor
- 39. Ostrov**, kostel sv. Michaela, 1. polovina 16. století, situace v 2. travé jižní boční lodi kostela. Foto: autor
- 40. Ostrov**, kostel sv. Michaela, 1. desetiletí 17. století, situace ve 4. travé jižní boční lodi kostela. Foto: autor
- 41. Ostrov**, kostel sv. Michaela, přelom 13–14. století, sklípková klenba, cca 20. léta 16. století. Foto: autor
- 42. Ostrov**, kostel sv. Michaela, přelom 13–14. století, pohled na barokní západní štít, zbudovaný v letech 1607–1609. Foto: autor

